

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAPÇADA ASIL VE FER' NAZARİYESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Osman AKTAŞ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. M. Mücahit ASUTAY

Ankara 2016

ARAPÇADA ASIL VE FER‘ NAZARİYESİ

OSMAN AKTAŞ

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE

SUNULAN TEZ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AĞUSTOS 2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Enstitü Müdürü

Bu tezin yüksek lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir yüksek lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederim.

Yrd. Doç. Dr. M. Mücahit ASUTAY
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK (Ankara Üniv. DTCF)

Yrd. Doç. Dr. M. Mücahit ASUTAY (YBÜ İslami İlimler Fak.)

Prof. Dr. Yakup CİVELEK (YBÜ İslami İlimler Fak.)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Osman AKTAŞ

İmza : _____

XXXXXXXXXX

ARAPÇADA ASIL VE FER‘ NAZARİYESİ

AKTAŞ, Osman

Yüksek Lisans: Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. M. Mücahit ASUTAY

Ağustos 2016, xi+99 sayfa

ÖZET

Arap nahiv kurallarının tespit edilip sistematize edilme çalışmalarında, nahiv âlimlerinin yararlandığı kavramlardan biri de asıl ve fer‘ ayrımıdır. Nahiv âlimleri dil ile ilgili yaptıkları çalışmalarda asıl ve fer‘ ayrımından yararlanmışlardır; ama asıl ve fer‘ konusu ile ilgili müstakil bir eser telif etmemişlerdir.

Bu çalışmanın giriş kısmında asıl ve fer‘ kavramları ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra nahiv ve nahiv usulü ile ilgili özellikle klasik nahiv kitaplarında asıl ve fer‘ ile ilgili dağınık halde bulunan veriler değerlendirilip bir araya getirilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmanın genel görünümü yansıtılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmada başvurulan kaynakların büyük bir kısmını klasik nahiv eserleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asıl, Fer‘, Nahiv, Nahiv Usulü.

THE THEORY ASL AND FAR‘ IN ARABIC LANGUAGE

AKTAŞ, Osman

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assistant Prof. M. MÜCAHİT ASUTAY

August 2016, xi+99 page

ABSTRACT

In the studies of identifying and systematizing Arabian grammar principles one of the concepts that syntax scholars refer is the asl (fundament) and far‘ (branch) distinction. Grammar scholars used the difference between asl and far‘ in the studies relevant to language; however, they haven’t published an independent work about the matter of asl and far‘.

In the first part of this study an outline about the asl and far‘ terms is given. Then, scattered information about grammar and syntax methodology especially based in the classical grammar books is revised and gathered together. In the conclusion part, the general view of the survey is tried to be reflected.

In this survey, most of the references are consist of classical syntax works.

Key words: Asl, Far‘, Grammar, Syntax methodology.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ARAP NAHVİNDE ASIL VE FER‘	4
1. Kavramsal Çerçeve	4
1.1 Asıl.....	4
1.2. Fer‘	5
1.3. Arap Dil İlimlerinde Asıl ve Fer‘	6
1.3.1 Sarf İlminde Asıl ve Fer‘	6
1.3.2 Arap Fonetiginde Asıl ve Fer‘	8
1.3.3 Arap Belagatinde Asıl ve Fer‘	9
1.3.4 Arûz İlminde Asıl ve Fer‘	10
1.4 Nahiv’de Asıl ve Fer‘	12
1.4.1 Kelimenin Yapısındaki Alâmette Asıl ve Fer‘	12
1.4.1.1 Tezkîr ve Te’nîste Asıl ve Fer‘	13
1.4.1.2 Nekiralık ve Marifelikte Asıl ve Fer‘	16
1.4.1.3 Müfred, Müsennâ ve Cem‘de Asıl ve Fer‘	19
1.4.1.4 Îcâb, Nefiy, Nehiy ve İstifhâmda Asıl ve Fer‘	22
1.4.2 Kesrette Asıl ve Fer‘	23
1.4.2.1 Mutlak Kesret.....	24
1.4.2.2 Nisbî Kesret	25
1.4.3 Vaz‘da Asıl ve Fer‘	28

1.4.3.1 Anlamlı Lafızda Vaz‘	31
1.4.3.1.1 İsim	31
1.4.3.1.1.1 İstikakta Asıl ve Fer‘	33
1.4.3.1.2 Fiil	36
1.4.3.1.3 Harf	37
1.4.3.2 Sahîh Terkipte Vaz‘	38
1.4.4 İstihkak’ta Asıl ve Fer‘	41
1.4.4.1 Amel’de Asıl ve Fer‘	42
1.4.4.2 İ‘râbda Asıl ve Fer‘	51
1.4.4.3 Binâda Asıl ve Fer‘	53
1.4.5 Kaidede Asıl ve Fer‘	56
1.4.6 Bâbda Asıl ve Fer‘	59
1.4.7 Tarihî Asıl ve Fer‘	71
İKİNCİ BÖLÜM	77
NAHİV USULÜNDE ASIL VE FER‘	77
2.1 Nahiv Usulü Kavramı	77
2.2 Aslî Nahvî Deliller	78
2.2.1 Semâ‘	78
2.2.2 Kıyas	80
2.2.2.1 Kıyasın Türleri	81
2.2.2.1.1 Fer‘in Asla Kıyası.....	81
2.2.2.1.2 Fer‘in Mukadder Asla (Asl-ı Merfûd) Kıyası.....	82
2.2.2.1.3 Fer‘in Fer‘e Kıyası	82
2.2.2.1.4 Aslın Asla Kıyası	83
2.2.2.1.5 Benzerin Benzere Kıyası.....	84
2.2.2.1.6 Zıddın Zıdda Kıyası	85
2.2.2.1.7 Aslın Fer‘e Kıyası.....	85

2.3 Fer‘î Nahvî Deliller	86
2.3.1 İcmâ	86
2.3.2 İstishâb	87
SONUÇ.....	88
LÜGATÇE.....	91
KAYNAKÇA	93

KISALTMALAR

age. : Adı geçen eser

b. : Bin, İbn

bkz. : Bakınız

bsmyy. : Basım yeri yok

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Enst. : Enstitüsü

h. : Hicrî

Nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

şrh. : Şerh eden

TDK : Türk Dil Kurumu

thk. : Tahkik eden (Muhakkik)

ts. : Tarihsiz

Üniv. : Üniversitesi

vb. : Ve benzeri

ÖNSÖZ

Dünyadaki bütün dillerin kendine has bazı özellikleri vardır. Bu durum Arapça için de geçerlidir. Arapça'yı diğer dillerden ayıran özelliklerden biri de asıl ve fer' ayrımının olmasıdır. Örneğin 3 ile 10 arasındaki sayıların, eril ve dişil olma bakımından sayılanın zıddı olması, Arapça'ya has bir özelliktir ve bunun nedeni de asıl ve fer' ayrımıdır. Çünkü Arapça'da isimler için aslolan müzekkerlik iken, rakamlar için aslolan müennesliktir. Aslın asıl ile, fer'in de fer' ile kullanımı asıl olduğu için, sayı ve sayılan cinsiyet bakımından birbirinin zıddı olmuş oluyor.

Gayri'l-munsarif ve aded konuları ile ilgili klasik nahiv kitaplarında yaptığımız incelemeler, tez konumuzun belirlenmesinde çıkış noktasını teşkil etmektedir. Bu iki konuda asıl ve fer' ayrımının olması, dikkatimizi çeken bir unsur olmuştur. Yaptığımız araştırmada Arapça'da asıl ve fer' konusu ile ilgili Türkçe hazırlanmış bir esere rastlayamamış olmamız, bizi bu konuda tez hazırlamaya teşvik etmiştir.

Araştırmamızda tümevarım yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda klasik nahiv eserlerinde yaptığımız detaylı incelemelerde asıl ve fer' ile ilgili tespit edebildiğimiz bütün verileri konu başlıklarına göre tasnif edip, nahiv âlimlerinin farklı görüş ve gerekçelendirmelerini zikredip kendi görüş, kanaat ve yorumumuzu ifade etmeye çalıştık.

Tez konusunun belirlenmesinde, tezin hazırlanmasında ve diğer bütün aşamalarında her türlü katkıyı sağlayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Mücahit ASUTAY'a, rehberlik ve yapıcı eleştirileriyle tezimize katkı sunan Prof. Dr. Yakup CİVELEK ve Prof. Dr. Faruk TOPRAK hocalarıma, ayrıca hiçbir yardımı esirgemeyen oda arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Abdullah HACİBEKİROĞLU ve Arş. Gör. Tahsin YURTTAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Osman AKTAŞ
Ankara- 2016

GİRİŞ

Nahiv âlimleri İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte özellikle Arap olmayanlarla etkileşimin artmasıyla, dilde bozulmaların önüne geçmek ve Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde okunmasını sağlamak gibi nedenlerle, dil kurallarını sistematize etme çalışmalarını başlatmıştır. Dil kurallarının sistematize edilme çalışmalarında, nahiv âlimlerinin asıl ve fer' ayrımından yararlandıkları görülmektedir. Nahiv âlimlerinin asıl ve fer' ayrımından yararlanmalarının, nahvî bir hükmün tespitinden ziyade, bu hükmün gerekçelendirilmesinde söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin sayı (aded) ile sayılanın (ma'dud) müzekkerlik ve müenneslik bakımından birbirinin zıddı olması hükmünün gerekçelendirilmesinde asıl ve fer' ayrımından yararlanıldığı söylenebilir. İsimlerde aslolan müzekker; sayılarda aslolan ise müennes kabul edilmiştir. Aslın asıl ile; fer'in fer' ile kullanılması gerektiği düşüncesi ile aded ve ma'dud cinsiyet bakımından birbirinin zıddı olması gerektiği kabul edilmiştir.

Bir nahvî hükümde ittifak eden nahiv âlimlerinin, hükmün gerekçelendirilmesinde ihtilaf ettikleri görülebilmektedir. Aynı hükümde farklı gerekçeler öne sürülebildiği için tezimizin ismini belirlerken nazariye kelimesini tercih ettik. Çünkü nahiv âlimlerinin herhangi bir nahvî hükmü gerekçelendirmeleri, dilin felsefik boyutunu öne çıkarmaktadır. Nahiv âlimlerinin farklı bakış açılarına, nazariyelere sahip olmaları, dilin mantık ve felsefe gibi düşünsel disiplinlerle irtibatlı olduğunu gösteren göstergelerden biri olarak kabul edilebilir.

Nahiv bilginleri gayri munsarif gibi birçok nahiv kuralını asıl ve fer' penceresinden ele almıştır; fakat asıl ve fer' başlığı altında müstakil bir eser telif etmemiş veya eserlerinin bir bölümünü asıl ve fer' konusuna ayırmamışlardır. Ancak ele aldıkları nahiv konuları içerisinde dağınık olarak zaman zaman değinmişlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap dilindeki asıl ve fer' ile ilgili yazılan ilk müstakil eser Hasan Hamîs el-Melh'e ait olan ve 2001 yılında basılan *نظرية الأصل والفرع في النحو العربي* "Arap nahvinde asıl ve fer' nazariyesi"¹ adlı eserdir. Bu alanda yazılmış bir diğer eser Muntazır Hasan Ali'nin kaleminden

¹ el-Melh, Hasan Hamîs, *Nazariyyatu'l-Asl ve'l-Fer' fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'ş-Şurûk, Amman 2001.

çıkımlı olan 2011 yılında basılan *الأصل والفرع في شرح الرضي على كافية ابن الحاجب المفهوم-المعايير* -
الخصائص “*Radî'nin İbn-i Hâcib'in Kâfiye'sine yazdığı şerhteki asıl ve fer'*”² adlı kitaptır.

Ayrıca Cezayir’de Kasdi Merbah üniversitesinde ‘Âmir ‘Arâbe adlı yüksek lisans öğrencisinin hazırlamış olduğu *الأصل والفرع في النحو العربي -ابن الأنباري عينية* “*Arap nahvinde asıl ve fer' - İbnu'l-Enbârî örneği*”³ adlı ve basılmamış olan yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Son olarak Âmine Reşîd Hâbûr eş-Şimrî’ye ait olan ve 2013 yılında basılmış olan *ظاهرة* “*Sibeveyh'e göre asıl ve fer' olgusu*”⁴ adlı eser bulunmaktadır.

Yaptığımız tarama neticesinde bu konuda Türkçe yazılmış herhangi bir esere veya hazırlanmış teze rastlayamadık. Bu bakımdan hazırlamış olduğumuz tezin Arap dili ve belagati sahasına mütevazı bir katkı sunmasını ve sonraki çalışmalar için bir hareket noktası oluşturmasını temenni etmekteyiz.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz eserleri detaylı bir şekilde inceledik. Bazı noktalarda çok detaya girildiğini ve bazı noktaların da yüzeysel bir şekilde ele alındığını gözlemledik. Tezimizi hazırlarken bu hususu göz önünde bulundurmaya özen göstererek detaya girilmesi gerektiğini düşündüğümüz yerde detaya girmeye, yüzeysel işlenmesi gereken yerlerin yüzeysel işlenmesine gayret ettik. Ayrıca bu çalışmaların hem başarılı yönlerini hem bazı eksik yönlerini tespit edebildik. Örneğin el-Melh’in yukarıda zikrettiğimiz eserinde henüz asıl ve fer' ile ilgili yeterli ve teorik bilgi verilmeden bazı nahiv âlimlerine göre asıl ve fer' konusunun işlenmiş olmasını eksiklik olarak görüyoruz. Zira henüz asıl ve fer'in sözlük anlamları dahi zikredilmemişken, nahiv âlimlerine göre asıl ve fer' konusunun işlenmiş olması, bizi konuların belli bir sıraya göre işlenmemiş olduğu sonucuna götürebilir. Fakat buna rağmen el-Melh'in çalışması, asıl ve fer' ile ilgili ilk derli toplu çalışma olması hasebiyle takdire şayandır.

Yukarıda zikretmiş olduğumuz isimlerden el-Melh'in haricindeki isimlerin yapmış olduğu çalışmalar, bir nahiv âlimi ile sınırlandırılmış olduğu için çerçevesi daha dar tutulmuştur. İşin doğrusu tezimiz, bu alanda Türkçe hazırlanmış ilk eser olduğu için çerçevesini

² Muntazır Hasan Ali, *el-Asl ve'l-Fer' fi Şerhi'r-Radî 'alê Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 'Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs, İrbid 2010.

³ 'Arâbe, 'Âmir, *el-Asl ve'l-Fer' fi'n-Nahvi'l-'Arabi İbnu'l-Enbârî 'Ayyineten*, Câmi'atu Kasdi Merbah Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-luğât, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cezayir 2013.

⁴ eş-Şimrî, Âmine Reşîd Hâbûr, *Zâhiratu'l-Asl ve'l-Fer' 'inde Sibeveyh*, Mektebetu Âfâk, 1. Baskı, Kuveyt 1434/2013.

herhangi bir nahiv âlimi veya eseri ile sınırlandırmayı uygun görmedik. Tezimizde daha çok klasik dönemde Arap dili ile ilgili yazılmış eserlerden yararlandık. Çalışmamızın çerçevesini Arap nahvi ve Arap nahiv usulü alanıyla sınırlı tutmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP NAHVİNDE ASIL VE FER‘

1. Kavramsal Çerçeve

Temel konumuza girmeden önce asıl ve fer‘ kavramlarının sözlük anlamlarını kısaca incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Daha sonra Arap dil ilimlerinde asıl ve fer‘ ve nahiv ıstılahında asıl ve fer‘ konuları incelenecektir. Arap dil ilimlerinde asıl ve fer‘ ve nahiv ıstılahında asıl ve fer‘ konuları incelendiğinde asıl ve fer‘ kavramlarının sözlük anlamları ile nahiv ve nahiv usulü ilmindeki ıstılahî anlamları arasında münasebet olduğu görülecektir.

1.1 Asıl

Asıl (أصل), sözlük anlamı olarak bir şeyin en altı⁵, dayanak noktası, kendisi üzerine bina edilen şey⁶ esas, temel, başlangıç⁷ gibi anlamlara gelir. Örneğin لَا أَصْلَ لَهُ وَلَا فَضْلَ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ مِنْ أَصْلِ الْجَحِيمِ “Onun ne soyu vardır ne de dili⁸” cümlesinde⁹ soy ve nesep anlamında, كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا “O, cehennemden çıkan bir ağaçtır” ayetinde¹⁰ dip anlamında, “İnsanın kökü sabit, güzel bir ağaç gibi” ayetinde¹¹ kök anlamında, أَصْلُ الْإِنْسَانِ التُّرَابُ “İnsanın aslı, kökeni topraktır” cümlesinde¹² köken anlamında, أَصْلُ الْحِكَايَةِ “Hikâyenin aslı” örne-

⁵ İbn Manzur, Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-‘Arab*, thk. Muhammed Sâdık el-‘Ubeydî ve Emîn ‘Abdulvahhâb, Dâru İhyâi’t-Turâsi'l-‘Arabî, 3.Baskı, Beyrut 1419/1999, (أصل maddesi) I, 155; el-Ferâhîdî, el-Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-‘Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavî, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1424/2003, (أصل maddesi) I, 73; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu’r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut 2005/1426, (أصل maddesi) s. 961.

⁶ ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1413/1993, (أصل maddesi) XXVII, 447.

⁷ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, Dâru'l-Fikr, bsmyy., 1399/1979, (أصل maddesi) I, 109.

⁸ Dili kelimesinden kastedilen, kişinin konuşmalarına dikkat etmediği, ne söylediğini bilmediği gibi hususlardır.

⁹ ez-Zebîdî, (أصل maddesi) XXVII, 452; İbn Manzur, (أصل maddesi) I, 156.

¹⁰ Saffat, 37/64.

¹¹ İbrahim, 14/24.

¹² el-Melh, Hasan Hamîs, *Nazariyyatu'l-Asl ve'l-Fer‘ fi'n-Nahvi'l-‘Arabî*, Dâru’ş-Şurûk, Amman 2001, s. 72.

ğinde¹³ “Doğrusu, doğru olan”, الأَصْلُ فِي الْإِنْسَانِ الْعِلْمُ وَالْأَصْلُ فِي الْحَيَوَانِ الْغَدَاءُ “İnsanın ihtiyaç duyduğu şey ilim, hayvanın ihtiyaç duyduğu şey beslenmedir” cümlesinde¹⁴ ihtiyaç duyulan şey anlamında kullanılmıştır.

Asıl (أصل), bu anlamların dışında, örneğin مَا فَعَلْتُهُ أَصْلًا “Kesinlikle o şeyi yapmadım” cümlesinde¹⁵ olduğu gibi zarf olarak da kullanılmıştır.

1.2. Fer‘

Fer‘ (فرع), sözlük anlamı olarak bir şeyin en üst, yukarı kısmı, dalın ucundan yapılan yay, kelliğin zıddı olan saçın tam olması, kulağın ucu, güneşin yükselmesi¹⁶ gibi anlamlara gelir. Örneğin أَجْزُ الشَّجَرِ أَجْزُ مَا تَحْتَهُ؟ قَالُوا: فَرْعُهَا، قَالَ: وَكَذَلِكَ الصَّوْتُ الْأَوَّلُ “Ağacın neresi meyve toplayan, devşirenden daha uzaktır? Dediler ki; Tepesi. Dedi ki: İşte (namazdaki) ilk saf da böyledir” hadis rivayetinde¹⁷ ağacın tepesi anlamında; كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ “Kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi” ayetinde¹⁸ ağacın dalları anlamında; أَثِيثٌ كَقَنْوِ النَّخْلَةِ الْمُتَعَتِّكِلِ وَأَشَاغِي سَارِكْمِشٍ حُرْمَا سَالِكِمِمْ غِيبِمْ گُورِمْ “Aşağı sarkmış hurma salkımı gibi gür ve siyah saçları sırtını süslüyor” İmru’ü’l-Kays’ın bu beytinde¹⁹ sık ve gür saç anlamında; كَانَ كَأَنَّهَا تَنْصَرِفُ إِلَّا فِي فُرُوعِ الْفَجْرِ “Ellerini kulak ucuna kadar kaldırıyordu” hadis rivayetinde²⁰ kulağın ucu anlamında; “Güneş yükselmeden ayrılmıyorduk” ifadesinde²¹ güneşin yükselmesi anlamında; “O, onların ileri gelenlerindedir” cümlesinde²² kavmin ileri geleni anlamında; فُرُوعُ النَّهْرِ “İrmağın kolları” cümlesinde²³ ırmağın, nehrin kolları anlamında kullanılmıştır.

¹³ el-Melh, s. 72.

¹⁴ ‘Arâbe, ‘Âmir, *el-Asl ve'l-Fer' fi'n-Nahvi'l-'Arabî İbnu'l-Enbârî 'Ayyineten*, Câmî'atu Kasdî Merbah Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-luğât, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cezayir 2013, s. 28.

¹⁵ ‘Arâbe, s. 27.

¹⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (فرع maddesi) IV, 491; el-Fîrûzâbâdî, (فرع maddesi) s. 746; el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed ‘Abdulğaffâr ‘Attâr, Dâru'l-‘İlmi li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1990, (فرع maddesi) III, 1256; İbn Manzur, (فرع maddesi) X, 237; ez-Zebîdî, (فرع maddesi) XXI, 480.

¹⁷ İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mubârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâyetu fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser*, Dâru ibni'l-Cevzî, 1. Baskı, 1421/2000, s. 702.

¹⁸ İbrahim, 14/24.

¹⁹ Bkz. *Divânu İmri'i'l-Kays*, şrh. Abdurrahman el-Mestâvî, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut 1425/2004, s. 43.

²⁰ İbnu'l-Esîr Mecdüddin, *en-Nihâyetu fi Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser*, s. 701.

²¹ İbnu'l-Esîr Mecdüddin, *age*, s. 701.

²² ez-Zebîdî, XXI, 480.

Genel olarak asıl, bir şeyin en altı anlamına gelirken, fer‘, en tepesi, en üstü anlamına gelmektedir. Asıl, ağacın kökü olurken, fer‘, ağacın gövdesi veya dalları olmaktadır. Asıl, kendisine ihtiyaç duyulan şey iken, fer‘, ihtiyaç duyandır. Asıl ve fer‘ arasındaki anlam ilişkisine bakıldığında, ikisinin bir bütünü birbirini tamamlayan cüzleri gibi olduğu, aslın temeli ve fer‘in üst kısmı temsil ettiği; fakat genel olarak asıl olmadan fer‘in kendi başına, müstakil olarak var olamadığı görülmektedir.

1.3. Arap Dil İlimlerinde Asıl ve Fer‘

Nahvin dışında sarf, aruz, belagat, ses bilimi gibi Arap dil ilimlerinde asıl ve fer‘ kavramlarının kullanımının oldukça yaygın olduğu söylenebilir.²⁴ Her ne kadar biz araştırmamızda bu iki kavramı nahiv ve nahiv usulü bağlamında inceleysek de yukarıda zikredilen ilim dallarındaki asıl ve fer‘ kavramlarına kısaca değineceğiz.

1.3.1 Sarf İlminde Asıl ve Fer‘

Sarf ilminin iki ana konusu tasrif ve iştikaktır. Rummâni (ö. 384/994) iştikakı asla ait bir fer‘ olarak tanımlar.²⁵ İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270), tasrîf ve iştikak arasındaki farkı belirtirken, asıl ve fer‘ kavramlarından yararlanır. İbn ‘Uşfûr, tasrîf ve iştikak ayırımına giderken kelimenin kök harflerinden yani asıl harflerinden yararlanıyor. İbn ‘Uşfûr, çoğul bir kelimeyi asıldan iştikak etmiş bir kelime değil; bilakis asıl kelimenin tasrifıyla yani çekimiyle elde edilmiş bir kelime olarak görüyor ve bunu da tasrîf olarak isimlendiriyor.²⁶

el-‘Ukberî (ö.616/1219) müştak bahsinde müştakkın, müştakkun minh’in (مشتق منه) fer‘i olduğunu beyan eder.²⁷ Ayrıca el-‘Ukberî’ye göre asıl, temel anlam üzere konulmuş

²³ el-Melh, s. 74.

²⁴ ‘Arâbe, s. 12.

²⁵ er-Rummâni, Ebu’l-Hasan Ali b. İsa b. Ali b. Abdullah, *Risâletân fi’l-Luğa*, thk. İbrahim Sâmîrîrâi, Dâru’l-Fikri li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Amman 1984, s. 69.

²⁶ İbn ‘Uşfûr, Ali b. Mu’min b. Muhammed el-Hadramî el-İşbîlî, *El-Mumti‘u’l-Kebîr fi’t-Tasrîf*, thk. Fahrüddin Kabâve, Mektebetu Lübnan, 1. Baskı, Lübnan 1996, s. 47.

²⁷ el-‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ezecî el-Bağdâdî, *Mesâil Hilâfiyye fi’n-Nahv*, Dâru’ş-Şarki’l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1992, s. 73.

(vaz' edilmiş) harflerdir. Fer' ise asıldaki harflerin kendisinde bulunduğu kelime olmakla birlikte, fer'de asıldaki anlama ilaveyi barındıran bir değişiklik söz konusudur.²⁸

Basra ve Kûfe dil okulları arasındaki ihtilafların en meşhurlarından biri de iştikak bahsinde fiilin mi yoksa masdarın mı asıl olduğu tartışmasıdır.²⁹ Bu tartışmanın detaylarına ileride değinilecektir.

Sarf âlimleri sahih fiili asıl, mu'tell fiili fer' saymışlardır.³⁰ Çünkü mu'tell fiillerde fiilin şeklinde değişiklik söz konusudur. Bu değişiklik ise asıldan çıkışa delâlet eder. Örneğin فَمَ fiilinin aslı فَوَمَ'dir. فَوَمَ'deki vâv (و) hafzedilmiş ve yerine elif (ل) getirilmiştir. Kelimenin asıl yapısında meydana gelen hazif ve ziyâdet gibi değişiklik, kelimenin aslından çıkışına yani fer' oluşuna delâlet eder. *Merâhu'l-Ervâh* müellifi Ahmed b. Ali b. Mesud (ö.700/1300) sülâsî fiili asıl, rubâî fiili fer' saymış; ayrıca dammeyi fethanın fer'i olarak zikretmiştir. Çünkü müellif, bir fiil için en az üç harfin varlığını zaruri görüyor. Rubâî fiilde bu zaruret üzerine bir harf ilave edildiği için fer' kabul ediliyor. Ayrıca fethanın asıl kabul edilmesinin nedeni, fethanın telaffuzunun dammeye göre dile daha kolay gelmesidir. Kolay olan daha basittir, daha yalındır. Dolayısıyla asıldır. Zor olan ise fer' kabul edilmiştir.³¹ Yine müellife göre vasl hemzesinde aslolan kesredir.³²

Sonuç olarak sarf ilminde asıl ve fer'in önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu önemin, sarf ilminin kelimenin en yalın hâli, şekil değiştirmiş veya çekimli hâlini inceleyen, dolayısıyla da asıl ve fer'i inceleme konusu edinen bir ilim dalı oluşundan kaynaklandığı ifade edilebilir.

²⁸ el-'Ukberî, *Mesâil Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 74.

²⁹ el-'Ukberî, *age*, s.73; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebrûk Muhammed, Mektebetu'l-Hâncî, 1. Baskı, Kahire 2002, s. 192-201; el-Esterâbâdî, Radıyyuddîn Muhammed b. el-Hasan, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan ve diğerleri, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1982, III, 88-91.

³⁰ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 427; Ebu'l-Fidâ, 'İmâduddîn İsmâil b. el-Efdâl Ali el-Eyyûbî, *el-Kunnâş fi fenneyi'n-Nahv ve's-Sarf*, thk. Riyad b. Hasan el-Havâm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2000, II, 291; İbnu'l-Hâcib, Cemâleddîn Osman b. Ömer, *el-İdâh fi şerhi'l-Mufassal*, thk. Musa Benây el-'Alîlî, Matba'atu'l-'Ânî, 1. Baskı, Bağdad 1982, II, 458-459.

³¹ Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Merâhu'l-Ervâh*, el-Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul, ts., s. 29.

³² Ahmed b. Ali, s. 34.

1.3.2 Arap Fonetğinde Asıl ve Fer‘

Arap dil fonolojisine ait seslerle ilgili çalışmalar, el-Halil (ö.175/791) ve Sibeveyh (ö. 180/796) dönemlerine kadar uzanan diğer dil çalışmaları kadar tarihi ve eskidir.³³ Taşköprüzâde (ö. 1030/1621), bu ilme “Mehâricu’l-Hurûf” ismini vermiş ve bu ilmi dilbilimsel araştırmaların bir dalı haline getirmiştir.³⁴ Bugün de kullanılan ‘İlmu’l-Esvât (علم الأصوات) (fonoloji) kavramını ilk kullanan ise İbn Cinnî (ö. 392/1002) olmuştur.³⁵

Sibeveyh, Arapça sesleri asıl ve fer‘ olarak taksîm etmiş ve bunlardan 29 harfin asıl olduğunu bildirmiştir ki şunlardır:

الألف، الهاء، العين، الحاء، الغين، الخاء، الكاف، القاف، الضاد، الجيم، الشين، الياء، اللام، الراء، النون، الطاء، المهمزة،
الذال، التاء، الصاد، الزاي، السين، الطاء، الذال، الثاء، الفاء، الباء، الميم، الواو³⁶

Sibeveyh, yukarıda zikredilen 29 harfin haricindeki 6 harfin ise fer‘ olduğunu bildirmiştir. Sibeveyh’in bildirdiği fer‘ harfler ise şunlardır:

نون الخفيفة، المهمزة بين بين، الألف التي تمال إمالةً شديدةً، الشين التي كالجيم، الصاد التي تكون كالزاي، ألف التفخيم³⁷

İbnu’l-Hâcib harflerin mahreçlerini asıl ve fer‘ olmak üzere ikiye ayırıyor. Bu mahreçlerden 16’sı asıl, 8’i ise fer‘dir.³⁸

Ses ilminin sesleri veya harfleri asıl ve fer‘ olarak tasnif etmesindeki verilerin, özellikle kıraat ve tecvîd ilimleri açısından gayet önemli olduğu bilinmektedir. Ayrıca el-Halîl ve Sibeveyh gibi ilk dönem nahiv âlimlerinin ses ilmiyle ilgilenmeleri, bu ilmin Arap dil bilimleri açısından önemli bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir.

³³ ‘Abduttevvâb, Ramadan, *el-Medhal ile ‘ilmi’l-Luğa ve Menâhici’l-Bahsi’l-Luğavî*, Mektebetu’l-Hanci, 3. Baskı, Kahire 1417/1997, s. 197.

³⁴ Hicâzî, Mahmud Fehmî, *Ususu ‘İlmi’l-Luğati’l-Arabiyye*, Dâru’s-Sekâfe li’t-Tibâ’eti ve’n-Neşr, Kahire 2003, s. 72.

³⁵ Ahmed Muhtar, Abdulhamid Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî ‘İnde’l-‘Arab, Âlemu’l-Kutub*, 6. Baskı, Kahire 1988, s. 101.

³⁶ Sibeveyh, Ebu Bişr ‘Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu’l-Hanci, 2. Baskı, Kahire 1402/1982, IV, 431.

³⁷ Sibeveyh, IV, 432.

³⁸ İbnu’l-Hâcib, Ebu ‘Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yunus, *eş-Şâfiye fi ‘İlmi’t-Tasrîf*, thk. Hasan Ahmed el-Osman, el-Mektebetu’l-Mekkiyye, 1. Baskı, Mekke 1415/1995, s. 121-122.

1.3.3 Arap Belagatinde Asıl ve Fer‘

Beyân ilminin önemli konularından biri mecazdır.³⁹ Mecâz, hakikatin fer‘idir.⁴⁰ Her mecâzda hakikatten bir parça olması zorunlu olmasına rağmen; hakikatte mecâza dair bir şey bulunması zorunlu değildir.⁴¹ Hakikat ile mecaz arasındaki münasebet, asıl ile fer‘ arasındaki münasebet gibidir. Fer‘de asıldan bir şey bulunması zorunludur; ama asılda fer‘den bir şey bulunması zorunlu değildir.

Belagat âlimlerine göre müşebbehun bih asıldır, müşebbeh ise fer‘dir.⁴² Yine el-Curcânî’ye (ö.471/1078) göre istiârede aslolan teşbihtir.⁴³ Kinâyede de lafzın zâhirî anlamından başka bir anlama yönelme var. Lafzın zâhirî anlamı asıl, zâhirî anlamı dışında kastedilen anlamı ise fer‘dir.

Meânî ilminde kelâmın muktezâ-i hâle (bağlama) uygunluğu asıldır. Fakat bu aslın gerçekleşmesi, cümlelerin vucûbî ve cevâzî olarak nahiv kaidelerine uygun bir şekilde terkîbinden sonra gerçekleşir. Bu zaviyeden baktığımızda nahvî kaideler, muktezâ-i hâle uygun cümle terkîbinin aslını teşkil eder. Mâna yönünden bakacak olursak örneğin nehiyde aslolan bir şeyden vazgeçirmek, terk ettirmektir; ama muktezâ-i hâle uygun olarak aslî anlamından çıkıp örneğin nasihat, dua, rica gibi fer‘î anlamlara gelebilir.⁴⁴

³⁹ ‘Avnî, Hâmid, *el-Minhâcu’l-Vâdih li’l-Belâğa*, el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, Kahire, ts., V, 87.

⁴⁰ İbnu’l-Hâcib, *Emâlî İbni’l-Hâcib*, thk. Fahr Salih Suleyman Kadâre, Dâru’l-Cil, Beyrut 1409/1989, II, 886; Abdulhamîd b. Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Ebi’l-Hadîd, *el-Feleku’d-Dâir ‘ale’l-Meseli’s-Sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî ve Bedevî Tabâne, Dâru’r-Rufâi, 2. Baskı, Riyad 1404/1984, s.280; Hâmid Avnî, III, 208; Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseyn el-Alevî, *et-Tirâz li-Esrâri’l-Belâğa ve ‘Ulûmi Hakâiki’l-İ‘câz*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu’l-‘Unsûriyye, 1. Baskı, Beyrut 1423/2002, I, 191; İbnu Ebi’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, thk. Muhammed İbrahim, Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabi, 1. Baskı, Bağdat 1427/2007, III, 40; Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi es-Subkî, *‘Arûsu’l-Efrâh fi Şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1. Baskı, Beyrut 1423/2003, II, 151.

⁴¹ İbnu’l-Esîr, Ebu’l-Feth Ziyâuddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Câmi’u’l-Kebîr fi Sinâati’l-Manzûm mine’l-Kelâm ve’l-Mensûr*, thk. Mustafa Cevâd, Matbaatu’l-Mecma’i’l-İlmî, 1375/1956, s. 30; İbnu’l-Esîr Ziyâuddîn, *el-Meselu’s-Sâir fi Edebi’l-Kâtib ve’s-Şâ’ir*, thk. Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tabâne, Dâru Nahdati Mısır, Kahire, ts., I, 88.

⁴² es-Subkî, II, 181; Avnî, III, 181; İbnu’l-Esîr Ziyâuddîn, *el-Meseleu’s-Sâir*, I, 351.

⁴³ Abdulkâhir el-Curcânî, *Esrâru’l-Belâğa fi ‘İlmi’l-Beyân*, thk. Muhammed Reşid Rıza, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1409/1988, s. 22.

⁴⁴ Bkz. el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa fi’l-Me‘âni ve’l-Beyân ve’l-Bedî*, s. 46-51.

1.3.4 Arûz İlminde Asıl ve Fer‘

Arûz ilminde tef‘îlâtü’l-‘arûdiyye denilen vezinler asıl ve fer‘ olmak üzere ikiye ayrılır. Tef‘île, şiirin vezinsel düzeninde tekrar eden birimler olarak tanımlanabilir. “Tef‘ileler aruz vezinlerinin beytini teşkil eden müzikal lafzî yapılarıdır. Bir grup tef‘ilenin özel biçimde dizilmesinden ve tekrarından aruz vezinleri meydana gelir. Hece ölçüsünde esas olan, bir şiirin mısralarındaki hece sayısının eşitliğidir. Aruz ölçüsünde ise hecelerin uzunluk ve kısalık bakımından ses değerlerinin eşitliği önemlidir. Bununla birlikte hece sayısının da eşitliği gereklidir. Söz konusu heceler birleşerek kalıplardan daha küçük birlikleri (tef‘ileler) teşkil eder. Tef‘ileler de “sebeb”, “vetid” ve “fâsıla” adı verilen daha küçük ses birimlerinden meydana gelir. Sebepler iki harften, vetidler üç harften, fâsıllar dört ve beş harften teşekkül eden alt birimlerdir. Bunlardan her birinin iki kısma ayrılmasından altı farklı şekil ortaya çıkar. İki harfin birincisi harekeli, ikincisi sâkinse hafif sebep, ikisi de harekeliyse sakîl sebep adı verilmiş, üç harfin ilk ikisi harekeli, sonuncusu sâkinse mecmû‘ vetid, birincisi ve üçüncüsü harekeli, ortadaki sâkinse mefrûk vetid denilmiş, ilk üç harf harekeli, dördüncüsü sâkinse küçük fâsıla, ilk dört harf harekeli, beşincisi sâkinse büyük fâsıla diye anılmıştır. Aruz yazısında harekeli harfler eğik çizgi (/), sâkin harfler de sıfırla (0) gösterilir.”⁴⁵

Sebeb tef‘ilesi kendi içinde sebep-i sakîl (سبب ثقيل) ve sebep-i hafif (سبب خفيف) olmak üzere ikiye ayrılır.⁴⁶

- a) Sebeb-i Sakîl: Harekeli iki harften oluşur. Örnek: بَكَ (/), لَمْ (/), مَعَ (/), لَكَ (/)
- b) Sebeb-i Hafif: İlki harekeli, ikincisi sâkin iki harften oluşur. Örnek: نِي (0/), هَلْ (0/), قَدْ (0/), كَمْ (0/), مِنْ (0/)

Vetid tef‘ilesi ise kendi içinde vetid-i mecmû‘ (وتد مجموع) ve vetid-i mefrûk (وتد مفروق) olmak üzere ikiye ayrılır.

⁴⁵ Durmuş, İsmail, “Tef‘île”, DİA, İstanbul 2011, XXXX, 273-274.

⁴⁶ Bouabdallah, Labidi, *el-Hattu’l-‘Arabî, el-Mutâla‘atu’l-Muveccche, en-Nahv, el-Belâğa, el-‘Arûd, Vizâretu’t-Terbiyeti’l-Vataniyye*, Cezayir 2008, s. 321-322.

a) Vetid-i Mecmû': İki harekeli harften sonra sâkin bir harfin geldiği vetiddir.

Örnek: (0//) دَنَا، (0//) اِلَى، (0//) دَعَا، (0//) نَعَمَ، (0//) قَضَى

b) Vetid-i Mefrûk: İki harekeli harfin arasında sakin bir harfin geldiği vetiddir.

Örnek: (0//) نَعَمَ، (0//) قَبْلَ، (0//) لَيْسَ، (0//) قَالَ، (0//) بَعْدَ

Vetid-i mecmû', üzerinde hareke olmayan vâv (و) harfi ile sembolize edilirken, vetid-i mefrûk, üzerinde fetha harekesi olan vâv (و) harfi ile sembolize edilir. Sebeb-i hafîf, sin (س) harfi ile sembolize edilirken, sebeb-i sakîl, üzerinde fetha harekesi olan sin (س) harfi ile sembolize edilir.

İster mecmû' olsun ister mefrûk olsun vetid ile başlayan her tef'île asıldır ki bunların da sayısı dördttür ve şunlardır: Fe'ûlun (فَعُولُنْ), Mefâ'ilun (مَفَاعِلُنْ), Mufâ'iletun (مُفَاعِلَتُنْ), ve Fâ'ilâtun (فَاعِلَاتُنْ). Bu dört aslî veznin dışında kalan ister hafîf olsun ister sakîl olsun sebeb ile başlayan her tef'île fer'îdir. Örneğin Fâ'ilun (فَاعِلُنْ), Müstef'ilun (مُسْتَفْعِلُنْ), Mütefâ'ilun (مُتَفَاعِلُنْ) fer'î vezinlerdendir.⁴⁷

Asıl ve fer' tef'ileleri tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Sembolü	Fer' Tef'ileler	Sembolü	Asıl Tef'ileler	
س و	فَاعِلُنْ	و س	فَعُولُنْ	1
س س و	مُتَفَاعِلُنْ	و س س	مُفَاعِلَتُنْ	2
س س و	مُسْتَفْعِلُنْ	و س س	مَفَاعِلُنْ	3
س و س	فَاعِلَاتُنْ			
س س و	مَفْعُولَاتُ	و س س	فَاعِلَاتُنْ	4
س و س	مُسْتَفْعِلَاتُ			

⁴⁷ Bkz. el-Mahallî, Muhammed b. Ali, *Şifâu'l-Galîl fi 'İlmi'l-Halîl*, thk. Şa'bân Sâlih, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut 1411/1999, s. 52-53.

1.4 Nahiv’de Asıl ve Fer‘

Nahiv âlimlerinin ıstılahında asıl ve fer‘, aslî kaide (القَاعِدَةُ الْأَصْلِيَّةُ), fer‘î kaide (القَاعِدَةُ الْمَجْرَدُ مِنْ) (الْقَاعِدَةُ الْمَجْرَدُ مِنْ), takdir (التَّقْدِيرُ), ummu’l-bâb (أُمُّ الْبَابِ), ilk, birinci (الْأُولَى), alâmetin olmaması (الْعَلَامَةُ), çok kullanılması, yaygın olması (الْعَالِبُ الْأَكْثَرُ) ve tarihî olarak en eski (الْأَقْدَمُ تَارِيحِيًّا) gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Arap dilbilimi çalışmalarında, asıl kavramı için, iki ana merhaleden geçtiği söylenebilir. Bunlardan birincisi nahivde asıl, ikincisi ise nahiv usulünde asıldır. Tarihi olarak nahiv, nahiv usulünden önce geldiği için, çalışmamızda öncelikle nahivde asıl konusu ele alınacaktır.

1.4.1 Kelimenin Yapısındaki Alâmette Asıl ve Fer‘

Nahivde asıl ve fer‘ konusunun önemli bir bölümünü alâmet konusu teşkil eder. Nahiv ilminde alâmetten kastedilen, bir şeyin asıl (yalın, temel) haline ilave edilen şeydir. es-Suyûtî (ö. 911/1505) bu konuda fer‘in alâmete ihtiyaç duyduğunu, aslın ise alâmete ihtiyaç duymadığını belirtir.⁴⁸

Bir şey, farklılığını bildirmek için herhangi bir ek, harf, işaret, ses alıyorsa fer‘ kabul edilir ki buna aynı zamanda *mu’lem* (المُعْلَم) yani bildirilen denir. Asıl ise herhangi bir ek, harf, işaret ve sestten arınmıştır ki buna da *ğayru’l-mu’lem* (غَيْرُ الْمُعْلَم) yani bildirilmeyen denir.⁴⁹

Alâmet, fazlalığı bildirirken, aslolan lafzın fazla olan şeylerden arınmış olmasıdır.⁵⁰ Alâmet, tahsis bildirirken, aslolan tahsis olmaması yani genelliktir.⁵¹ Alâmet, lafzı mürekkebe (bileşik) kılarken, lafzda aslolan basit olmasıdır.⁵² Alâmet, sonradan oluşan,

⁴⁸ es-Suyûtî, Ebu’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, thk. ‘Abdul’âl Sâlim Mukerrem, Muessesetu’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1406/1985, II, 282.

⁴⁹ Bkz. ‘Arâbe, s. 33; el-Melh, s. 86

⁵⁰ es-Suyûtî, *age*, V, 261

⁵¹ es-Suyûtî, *age*, V, 268.

⁵² İbnu’l-Haşşâb, Abdullah b. Ahmed, *el-Murtecel fi Şerhi’l-Cumel*, thk. Ali Haydar, Dâru’l-Hikme, Şam 1972, s. 202.

gelen bir şeydir ve bu, o şeyin evveldeki halinin fer'idir.⁵³ Örneğin İbn Yaîş (ö. 643/1245) ism-i tasgîri alâmete ihtiyaç duyduğu için fer' olarak zikretmiştir.⁵⁴

Alâmetten hâlî (arınmış) olma veya alâmetin bulunması ile ilgili birçok nahiv konusu, asıl ve fer' çerçevesinde ele alınabilir. Bunların başlıcaları şunlardır:

1.4.1.1 Tezkîr ve Te'nîste Asıl ve Fer'

Arap dilinde isimler ve fiiller cinsiyet yönünden müzekker ve müennes olmak üzere ikiye ayrılır. Müzekker, eril olma durumunu, müennes ise dişil olma durumunu ifade eder. Örneğin قَلَمٌ (kalem) Arap dilinde müzekker kabul edilirken, نَافِذَةٌ (pencere) müennes kabul edilir. دَهَبٌ (gitti) müzekker kabul edilirken, دَهَبَتْ (gitti) müennes kabul edilir.

Nahiv âlimleri tezkîrin asıl, te'nîsin fer' olduğu; bir başka ifadeyle müzekkerin asıl, müennesin fer' olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁵⁵ Çünkü müzekker isim te'nîs alâmetinden arınmıştır⁵⁶ ve alâmete ihtiyaç duymaz.⁵⁷ Te'nîs alâmetleri ise tâ-i marbûta (ة), elif-i maksûra (ى) ve elif-i memdûde (ء) olmak üzere üçtür.⁵⁸

es-Suyûtî, İbn Cinnî'ye isnâd ettiği sözünde, fûrû'un alâmete ihtiyaç duyduğunu, usûlün ise alâmete ihtiyaç duymadığını belirtir. Buna delil olarak getirdiği şudur:

⁵³ el-Melh, s. 86.

⁵⁴ İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-Mufassal*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1422/2001, III, 396.

⁵⁵ el-Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. 'Umeyr el-Ezdî es-Sumâlî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayme, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts., III, 320; Abdulkâhîr el-Curcânî, *el-Muktesid fî Şerhi'l-îdâh*, thk. Kâzım Bahru'l-Mercân, Dâru'l-Reşîd, Bağdat 1982, I, 115; İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Cefâl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1417/1996, V, 55; el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Huseynî el-Kırmî, *el-Kulliyât Mu'cem fî'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1419/1998, s. 820; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1998, III, 289; el-Hâzîmî, Ahmed b. Ömer b. Musâid, *Fethu Rabbi'l-Berîyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurâmiyye*, Mektebetu'l-Esedî, 1. Baskı, Mekke 1431/2010, s. 193; el-'Ukberî, *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-'Îrâb*, thk. Abdulilâh en-Nebehân, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Şam 1416/1995, I, 502; İbn 'Akîl, Abdullah b. Abdurrahman el-'Akîlî el-Hemedâni el-Mısrî, *Şerhu İbn 'Akîl 'alê Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru't-Turâs, 20. Baskı, Kahire 1400/1980, IV, 91.

⁵⁶ eş-Şimrî, Âmine Reşîd Hâbûr, *Zâhiratu'l-Asl ve'l-Fer' inde Sibeveyh*, Mektebetu Âfâk, 1. Baskı, Kuveyt 1434/2013, s. 22.

⁵⁷ İbnu'l-Haşşâb, s. 63

⁵⁸ eş-Şimrî, s. 22.

Müzekker için قائم dediğimizde bu kelimenin müennesi için te'nîs alâmeti olan tâ-i marbûta (ة) ekleyerek قائمة deriz.⁵⁹

Sibeveyh müzekkerin asıl, müennesin fer' olduğunu belirtirken, müzekkerin evvel, ilk olduğunu ve müennesin müzekkerden çıktığını belirtiyor.⁶⁰ Sibeveyh'in bu cümlesindeki müennesin müzekkerden çıkması ifadesinden, müennes bir kelimeye müzekker kelimedede bulunmayan alametin eklenmesi anlamı çıkarılabilir.

es-Sicistânî (ö.255 h.) de müzekkerin müennesten önce olduğunu ifade etmiş ve müzekker isimlerin çoğunun munsarif olmasını da bu duruma bağlamıştır.⁶¹ es-Sicistânî'nin müzekker ismi müennesten önce kabul etmesi, yine müzekkerin alamet almaması, buna karşılık müennesin alamet alması ile izah edilebilir.

Arap dilinde bazen müennes bir isim, müzekker isme te'nîs alameti eklenerek elde edilenden farklı olarak, tamamen farklı bir kelime olabilir. Örneğin, أَب (Baba) kelimesinin müennesi أبة kelimesi yerine أم (Anne) kelimesidir. Sibeveyh'e göre Araplar, أبة kelimesinden vazgeçip yerine أم kelimesini kullanmışlardır; ama أب ve أم kelimeleri أبوين veya أبوان kelimesinde bir araya getirildiğinde أب kelimesinin müennesi olan أبة ortaya çıkıyor ve sanki أب + أبة oluyor.⁶²

İbn Hişâm (ö. 761/1360) da bu konuda şunları belirtiyor: “Te'nîs, tezkîrin fer'idir ve alâmete ihtiyaç duyar. Bu alâmet ya قائمة kelimesindeki gibi tâ-i marbûta olur ve isme has olur, ya قائم kelimesindeki gibi tâ-i sâkine olur ve fiile has olur veya حُبلى kelimesindeki gibi elif-i müfrede olur ya da حمراء kelimesindeki gibi elif ve hemze olur ki bu son ikisi isme has olur. Birçok isim var ki ya mukadder bir tâ ile müennes olmuştur. Buna delil de isme dönen bir zamirdir. Örnek: وَإِنْ⁶⁴، حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا⁶³، النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا

⁵⁹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, II, 282.

⁶⁰ Sibeveyh, I, 22.

⁶¹ es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Fikr, Şam 1997, s. 36.

⁶² Sibeveyh, II, 212.

⁶³ Hac, 22/72.

⁶⁴ Muhammed, 47/4.

65. *جَنَحُوا لِلْسَّلْمِ فَاجْتَمَعْ لَهَا*. Veya kendisine bir işaret ile olmuştur. Örnek: *هَذِهِ جَهَنَّمُ* 66. Ya (te'nîsin) ism-i tasgîrdeki sübûtuyla olmuştur. Örnek: *أَدْبِنَتْهُ، غَيْبَتْهُ*. Veya (te'nîsin) fiildeki sübûtuyla olmuştur. Örnek: *وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعَيْرُ* 67. Ya da (te'nîsin) sayıdaki düşüşüyle olmuştur. Örnek: *”وَهِيَ ثَلَاثُ أَذْرُعٍ وَإِصْبَعٌ”* 68.

Eğer sıfat, müennese has bir şey ise müenneslik tâsı hafzedilebilir. Çünkü müennese has olduğu için, müzekkerden ayırmak için tâ getirmeye gerek yoktur.⁶⁹ Sibeveyh, müzekker bir kelimenin müenneslik alâmetinden yoksun müennes bir kelimeye sıfat oluşunu, müzekker kelimenin aslında şey (شيء) kelimesine sıfat olduğunu, sonrasında müennes kelimeye sıfat olduğunu belirterek izah ediyor. Örnek olarak *إِمْرَأَةٌ حَائِضٌ* cümlesini getiriyor ve sanki Arapların *هَذَا شَيْءٌ حَائِضٌ* dediklerini, sonrasında *حَائِضٌ* kelimesini müennese sıfat yaptıklarını belirtiyor.⁷⁰ *إِمْرَأَةٌ حَامِلَةٌ* (Hamile kadın) örneği Sibeveyh'in bu görüşünü destekler mahiyettedir. Çünkü hamile olmak kadınlara has bir şeydir. Bundan dolayı te'nîs alâmeti getirmeye ihtiyaç yoktur.

es-Suyûtî, İbnu'n-Nehhâs'a (ö. 698/1299) isnâd ederek şunları belirtiyor: “Aslolan her müennes için müzekker lafızdan farklı olarak bir lafız olmasıydı. Şu örnek lafızlarda olduğu gibi: *عَيْرٌ* (erkek eşek), *أَتَانٌ* (dişi eşek), *جَدْيٌ* (keçi yavrusunun erkeği), *عَنَاقٌ* (keçi yavrusunun dişisi), *رَحْلٌ* (koyun yavrusunun dişisi), *حَمَلٌ* (koyun yavrusunun erkeği), *حَصَانٌ* (erkek at), *حَجْرٌ* (dişi at). Fakat lafızların çoğalmasından (Araplar) korktukları için, müzekker ve müennesi birbirinden ayırmak için alâmet getirdiler. Bu bazen *ضاربٌ* ve *ضاربةٌ* gibi sıfatta olur, bazen *امرؤٌ* ve *امرأةٌ* gibi hakiki isimlerde; bazen de *بلدٌ* ve *بلدةٌ* gibi hakiki olmayan isimlerde olur. Sonrasında ise te'kîd ve beyânı muhafaza gerekçesiyle alâmet ve lafızdaki farkı birleştirmek üzere bu noktayı da aştılar ve

⁶⁵ Enfâl, 8/61.

⁶⁶ Yâsin, 36/63.

⁶⁷ Yusuf, 12/94.

⁶⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, ts., IV, 286.

⁶⁹ eş-Şimrî, s. 26-27.

⁷⁰ Bkz. Sibeveyh, III, 383.

koç için كَبِش ve dişi koyun için نَعِجَة , erkek deve için جَمَل ve dişi deve için نَاقَة demeye başladılar.⁷¹

es-Suyûtî'nin İbnu'n-Nehhâs'a isnâd ettiği bu tespit dikkate alındığında, Arapların bütün isimler, nesnelere için tezkîr ve te'nîs ayırımına gitmeleri, dildeki kelimelerin sayısı açısından büyük bir hacmi meydana getireceğinden, böyle bir durumdan kaçınmış oldukları sonucuna ulaşılabilir. Öte yandan kelimenin cinsini vurgulamak veya bazı durumlarda müzekkerlik ve müennesliğin birbirine karışmaması için, bazı kelimelerde tezkîr ve te'nîs ayırımına gittikleri mülâhaza edilebilmektedir.

Arap dilinde müzekker isme eklenen her kapalı tâ (ة) müennes tâsı kabul edilmez. Örneğin رَجُلٌ عَلَّامَةٌ (çok bilgili adam) denildiğinde müenneslik kastedilmez, bilakis adamın çok bilgili olduğu kastedilir ki علامة kelimesi mübalağalı ism-i fâildir.

Sibeveyh bazı durumlarda örneğin أُخْتٌ (kız kardeş) ve بِنْتُ (kız çocuğu) kelimelerinde olduğu gibi açık tâyı (ت) da müennes alâmeti kabul eder. Ona göre bu iki kelimedeki tâ (ت) kelimenin aslî harfi olmayıp müenneslik alâmetidir. Sibeveyh'e göre أُخْتٌ kelimesinin aslının أَخٌ (erkek kardeş) kelimesidir.⁷²

Sonuç olarak müzekker veya müennesten hangisinin asıl ve hangisinin fer' olduğuna dair nahiv âlimlerinin yapmış oldukları tespitlerin, alâmet kavramı ile ilgili oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki nahiv âlimleri, alâmet almadığı için müzekkeri asıl, alâmet aldığı için ise müennesi fer' kabul etmişlerdir.

1.4.1.2 Nekiralık ve Marifelikte Asıl ve Fer'

Arap dilinde isimler, belirli olup olmama yönünden nekira ve marife olmak üzere ikiye ayrılır. Nekira tabiri belirsiz isimler için kullanılırken, marife tabiri belirli isimler için kullanılır.

⁷¹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I, 75-76.

⁷² Bkz. Sibeveyh, IV, 317.

Nahiv âlimleri ittifakla nekirayı asıl, marifeyi de fer‘ kabul etmişlerdir.⁷³ es-Suyûtî, nekiranın asıl, marifenin fer‘ olduğuna dair İbnu'n-Nehhâs'a isnâd ettiği sözünde şunları belirtiyor: “Furû‘ alâmete ihtiyaç duyar, usûl ise alâmete ihtiyaç duymaz. رَأَيْتُ رَجُلًا (bir adam gördüm) derken alâmete ihtiyaç duymazsın. Eğer bilinen biri olduğunu belirtmek istersen رَأَيْتُ الرَّجُلَ (adamı gördüm) dersin ki bu durumda fer‘ olana yani marifeye alâmet eklemiş olursun; ama nekiraya eklememiş olursun.”⁷⁴İbn Yaîş de nekirayı asıl, marifeyi fer‘ kabul ederken, marifenin alâmete ihtiyaç duyduğu fikrini delil kabul ediyor.⁷⁵

Marife isim, zamir, alem, ism-i işâret, ism-i mevsul, elif lam eklenmiş isim ve bu beş şeye muzâf olan kelime olmak üzere altıya ayrılır.⁷⁶ Marife ismin en belirgin alâmeti elif lam (ال) dir.⁷⁷ Sibeveyh, münâdâyı da marife isim sayarken el-Halîl'e isnâd ettiği görüşünde şunları belirtiyor: “el-Halîl, elif lamın nidâya gelemeyeceğini iddia etti. Çünkü nidâdaki her isim (münâda) merfû‘ ve marifedir. يا فاسق يا رجل ve يا أيها الفاسق يا أيها الرجل kastedilen ifadeleridir ki böylelikle marife olurlar.”⁷⁸

Sibeveyh, harf-i tarif (ال) almış bir ismin münâda olamayacağını bildirmekle birlikte بَا اللّٰهُ اغْفِرْ لَنَا (Ey Allah'ım! Bizi bağışla) örneğinde olduğu gibi lafzatullahın münâda olmasını caiz görmüştür. Çünkü her ne kadar lafzatullah, ال + إله yani ilah (إله) kelimesine harf-i tarif ilave edilmesiyle terkîb edilmiş bir isim olsa da, kullanımının yaygınlığından dolayı harf-i tarif, lafzın aslî harfî mesabesinde olmuştur. Aksi takdirde marifelik alâmeti olan nidanın ve harf-i tarifin bir lafızda birleşmesini caiz görmemiştir.⁷⁹

⁷³ el-Hâzîmî, s. 193; İbnu'l-Verrâk, Muhammed b. Abdullah b. el-Abbâs Ebu'l-Hasan, *İlelu'n-Nahv*, thk. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 1420/1999, s. 457; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, I, 152; es-Suheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, s. 169; İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Fahr Sâlih Kadâre, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut 1995, s. 298; el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ ve'l-İ'râb*, II, 94; el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alê Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, Câmi'atu Kâr Yunus, 2. Baskı, Bingazi 1996, II, 106; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 168; İbnu'l-Hâcib, *Emâlî İbni'l-Hâcib*, I, 400; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasan Hindâvî, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Şam, ts., I, 317; Ebu'l-Fidâ, *el-Kunnâş*, I, 122.

⁷⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, II, 282.

⁷⁵ Bkz. İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 168.

⁷⁶ el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Şam, I, 308.

⁷⁷ eş-Şimrî, s. 81.

⁷⁸ Bkz. Sibeveyh, II, 197.

⁷⁹ Bkz. Sibeveyh, II, 195; eş-Şimrî, s. 103.

Sibeveyh'in nekiranın asıl, marifenin fer' olduğunu gerekçelendirirken marifenin alamete ihtiyaç duymasının yanında zikrettiği hususlardan biri de nekiranın marifeden daha önce gelmesidir.⁸⁰ Çünkü alem isim bir şeyin kendisinin zatına verilmez.⁸¹ Sibeveyh'in bu gerekçesini şu örnekle destekleyebiliriz. Örneğin bir çocuk dünyaya yeni geldiğinde veya gelmeden önce ona bebek denir ve bu bebek cinsi için genel bir isimdir. Daha sonra o bebeği diğer bebeklerden ayırmak için (marife yapmak için) ona Ahmed, Ali, Ayşe, Emine gibi isimler verilir. Bu durumda nekiralık, marifelikten daha önce gelmiş olur.

el-'Ukberî'nin nekiranın marifeden daha önce geldiğini belirtirken ileri sürdüğü gerekçelerden biri de nekiranın umumiyet (genellik), marifenin ise hususiyet (özellik) bildirmesidir.⁸²

Görüldüğü üzere nahiv âlimleri nekirayı asıl, marifeyi fer' kabul ederken, bu görüşlerini alâmet (العلامة), öncelik (الأول) ve genellik (العام) olmak üzere üç temel esasa dayandırıyorlar. Örneğin canlı ve insan kelimeleri karşılaştırılacak olursa, canlı kelimesinin asıl, insan kelimesinin onun fer'i olduğu görülecektir. Çünkü canlı olmak insan olmaya göre daha genel bir durumu ifade eder ve insan, insan olmadan önce canlıdır. Yani canlı olmak, insan olmaktan önce gelir. Ayrıca insanı diğer canlılardan ayırmak yani onu marife yapmak için alamete ihtiyaç duyarız. Bu durum رَجُلٌ ve الرَّجُلُ kelimeleri için de geçerlidir. جاءَ رَجُلٌ (Bir adam geldi) denildiğinde gelen kişinin herhangi bir adam olduğu anlaşılır ki رَجُلٌ kelimesi nekira olmuş olur. Ama جاءَ الرَّجُلُ (Adam geldi) denildiğinde gelen adamın kim olduğu belirtilmiş olur. Yani marife yapılmış olur. Görüldüğü üzere رجل nekira kelimesini marife yapmak için kelimeye marifelik alametlerinden biri olan harf-i tarif (ال) eklenmiştir. Marife alamete ihtiyaç duyduğu için nahiv âlimleri onu nekiranın fer'i kabul etmişlerdir.

⁸⁰ Sibeveyh, I, 22, 184; III, 241.

⁸¹ eş-Şimrî, s. 81.

⁸² el-'Ukberî, *el-Lubâb*, I, 417.

1.4.1.3 Müfred, Müsennâ ve Cem‘de Asıl ve Fer‘

Arapçada isimler sayı yönünden müfred, müsennâ ve cem‘ olmak üzere üçe ayrılır. Cem‘ isimler de kendi içinde cem‘-i müzekker-i sâlim, cem‘-i müennes-i sâlim ve cem‘-i mükesser (kuralsız çoğul) olmak üzere üçe ayrılır. Cem‘ ve müsennâ alâmete ihtiyaç duyarken, müfred alâmete ihtiyaç duymaz. Örneğin قَرَأَ الْمُسْلِمُ (Müslüman okudu) cümlesinde المسلم kelimesi müfreddir ve müsennâ ve cem‘ alâmetlerinden birini almamıştır. İsimlerde müsennâ alâmeti قَرَأَ الْمُسْلِمَانِ (iki Müslüman okudu) örneğinde olduğu gibi ref‘ hallerinde elif (ا), nasb ve cer hallerinde ise yâ (ي) harfleridir.⁸³ Müsennânın nasb haline رَأَيْتُ الْمُسْلِمَيْنِ (iki Müslümanı gördüm), cer haline ise مَرَزْتُ بِالْمُسْلِمِينَ (iki Müslümana uğradım) cümleleri örnek verilebilir. Cem‘-i müzekker-i sâlim isimlerin ref‘ hallerindeki alâmeti قَرَأَ الْمُسْلِمُونَ (Müslümanlar okudu) örneğinde olduğu gibi vâv (و), nasb ve cer hallerinde ise yâ (ي) harfleridir.⁸⁴ Cem‘-i müzekker-i sâlimin nasb hâline رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ (Müslümanları gördüm), cer haline ise سَلَّمْتُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ (Müslümanlara selam verdim) cümleleri örnek verilebilir. Cem‘-i müennes-i sâlim ise müennes bir kelimenin kurallı bir şekilde çoğul yapılmasını ifade eder. Bu kural ise كلمة-كلم+ات=كلمات örneğinde olduğu gibi kelimenin sonundaki müenneslik alâmeti olan ta-i marbutanın atılıp yerine ات getirilmesidir. Cem‘-i mükesser için ise böyle bir kural söz konusu değildir. Yani cem‘-i mükesserin farklı birçok formu vardır. Bundan dolayı mükesser (kuralsız) çoğul olarak isimlendirilmiştir. Cem‘-i mükesser için birkaç örnek zikredilebilir:

قَلَمٌ - أَقْلَامٌ

عِلْمٌ - عُلُومٌ

رَجُلٌ - رِجَالٌ

كِتَابٌ - كُتُبٌ

⁸³ Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Beyrut 1431/2010, s. 62.

⁸⁴ Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*, s. 62.

Görüldüğü üzere kuralsız çoğulların birbirinden farklı vezinleri vardır. Bunların cem‘ olduklarının alameti ise müfred kelimenin yapısında meydana gelen şekli değişikliktir.

Nahiv âlimleri müfredin asıl, müsennâ ve cem‘in fer‘ olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁸⁵ es-Suyûtî, İbn ‘Uşfûr’a dayandırdığı görüşünde müfredin asıl, müsennâ ve cem‘in fer‘ olduğunu belirtiyor ve bunun gerekçesinin de müsennâ ve cem‘in alâmete ihtiyaç duyması, müfredin ise alâmete ihtiyaç duymaması olduğunu ifade ediyor.⁸⁶

Sibeveyh de müfredi cem‘in aslı kabul ederken, müfredin cem‘den daha evvel geldiğini belirtiyor.⁸⁷

Nahiv âlimlerinin müfredi asıl, müsennâ ve cem‘i fer‘ kabul etmeleri, müfredin yalın halde bulunuşu, müsennâ ve cem‘in ise alâmete ihtiyaç duyduğundandır. Bir şeyin yalın halde bulunuşu, onun asıl olduğuna delâlettir. el-Esterâbâdî (ö. 688/1289’dan sonra) bu durumu şöyle ifade ediyor: “ الْأَصْلُ بَعْدَ كُلِّ شَيْءٍ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ ” (Aslolan her şeyin olduğu gibi kalmasıdır).⁸⁸

Nahiv âlimleri müfredi asıl, müsennâ ve cem‘i fer‘ kabul etmenin yanında, müsennâ ve cem‘ için ayrı ayrı asıl ve fer‘ tespit etmişlerdir. Örneğin el-‘Ukberî, müsennâda aslolanın atıf olduğunu beyân eder.⁸⁹ Abdulkadir el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), İbnu’ş-Şecerî (ö. 542/1148)’ye isnâd ettiği görüşünde müsennâ ve cem‘ ile ilgili şunları belirtiyor: “Tesniye ve cem‘in her ikisinin de aslı atıftır. جَاءَ الرَّجُلُ (Adam geldi) ve مَرَزَتْ بِالرَّيْدَيْنِ (İki Zeyd’e uğradım) cümlelerinin aslı جَاءَ الرَّجُلُ وَالرَّجُلُ (Adam ve adam geldi) ve مَرَزَتْ

⁸⁵ İbnu’l-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, s. 65; es-Sâ‘idî, Abdurrezzak b. Ferrâc, *Mevtu’l-Elfâz fi’l-‘Arabiyye*, el-Câmi‘atu’l-İslâmiyye, Medine 1419/1998, s. 378; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 6; İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman, *Sirru Sinâ‘ati’l-Î‘râb*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1421/2000, I, 108; es-Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi*, III, 453; el-Ezherî, Ebu’l-Velîd Zeynuddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *Şerhu’t-Tasrîh ‘ale’t-Tavdîh*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1421/2000, I, 405; Ebu’l-İrfân, Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alê Şerhi’l-Eşmûnî li Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1417/1997, I, 131; İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ*, s. 67; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, II, 284.

⁸⁶ Bkz. es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, II, 284.

⁸⁷ Sibeveyh, I, 22.

⁸⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî ‘alê Kâfiyeti İbni’l-Hâcib*, III, 97.

⁸⁹ el-‘Ukberî, *el-Lubâb fi’İleli’l-Binâ ve’l-Î‘râb*, I, 97.

زَيْدٍ وَزَيْدٍ (Zeyd'e ve Zeyd'e uğradım) cümleleridir. Atıf ve ma'tûfu hazfedip yerine tesniye harfini ikame etmişlerdir.”⁹⁰

İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940) ise bu konuda şunları belirtiyor: “Eğer tesniye ve cem'in i'râbı neden hareke ile değil de harf iledir? Diye sorulursa, (onlara cevaben) denir ki: Çünkü tesniye ve cem', müfredin fer'idir. Harf ile i'râb, hareke ile i'râbın fer'idir. Asıl olan müfredin asıl olan hareke ile i'râb olması gibi, fer' olan tesniye ve cem' de fer' olan harf ile i'râb olmuştur. Böylelikle asıla asıl ve fer'e de fer' verilmiş olur. Elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harekeye benzedikleri için (i'râb açısından) diğer harflere göre daha uygundur. (Eğer yine) sorulursa, neden tesniyenin ref' hali elif ile; cem'-i müzekker-i sâlimin ref' hali vâv ile olmasına karşın, nasb ve cer halleri ortaktır (yâ (ي) iledir)? (Onlara) denir ki: Tesniye elif iledir ve cem' de vâv iledir. Çünkü tesniye cem'den daha fazladır. Çünkü tesniye âkil-gayr-i âkil, canlı-cansız varlıklar için gelirken, cem'-i müzekker-i sâlim için aynı durum geçerli değildir. Madem tesniye cem'den daha fazladır, o halde hafif olan ki o da eliftir fazla olana, sakîl (ağır) olan ki o da vâvdır az olana verilir. Böylelikle tesniye ve cem' arasında denge sağlanmış olur. Fakat cer ve nasb hallerinin ortak olduğu nedenine gelince, şöyle bir açıklama yapılabilir: Tesniye ve cem'in altı (6) durumu vardır, ama (buna karşılık) üç i'râb harfi vardır. Bundan dolayı müşâreketleri (ortaklıkları) kaçınılmaz olmuştur.”⁹¹

İbnu'l-Enbârî'nin bu cümleleri dikkate alındığında, müfredin asıl; müsennâ ve cem'in fer' olduğu anlaşılmalıdır. Aynı zamanda hareke ile i'râbın asıl; harf ile i'râbın fer' olduğu görülmektedir. Müfredin hareke ile i'râbı, müsennâ ve cem'in harf ile i'râbı ise, aslın asla verilmesi, fer'in de fer'e verilmesi ile izah edilebilir.

Yine İbnu'l-Enbârî'ye göre cem'-i müzekker-i sâlim için aslolanın, âkil için gelmesidir. O, bu hususu şu şekilde gerekçelendiriyor: “Eğer sorulursa, niçin cem'-i müzekker-i sâlim için aslolanın âkil için gelmesidir? Şöyle cevap verilir: Onları daha üstün

⁹⁰ el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, 4. Baskı, Kahire 1418/1997, VII, 461.

⁹¹ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 65.

tutmak için. Çünkü onlar, Allah'ın onları daha kerîm ve daha faziletli kılması dolayısıyla diğer bütün varlıklardan üstünlerdir. Cenâb-ı Allah şöyle buyurdu:⁹² وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onları karada ve denizde (çeşitli araçlarla) taşıdık; onları temiz şeylerden rızıklandırdık ve yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.)⁹³

Bütün bu sonuçlardan hareketle, nahiv âlimlerinin müfredi asıl, müsennâ ve cem'î fer' kabul etmelerinde, alâmet düşüncesinden yararlandıkları sonucuna ulaşılabilir. Öyle ki nahiv âlimleri, müfredi, tesniye ve cem' alâmetlerinden birini almadığı için asıl, öte taraftan tesniye ve cem'î ise alâmet aldıkları için fer' kabul etmişlerdir.

1.4.1.4 İcâb, Nefiy, Nehiy ve İstifhâmda Asıl ve Fer'

Nahiv ilminde icâb, cümlenin şekil yönünden olumlu olması demektir. جَاءَ عَلِيٌّ (Ali geldi) örneğinde olduğu gibi. Nefiy ise icâbın zıddıdır. Yani cümlenin şekil yönünden olumsuz olması demektir. مَا جَاءَ عَلِيٌّ (Ali gelmedi) örneğinde olduğu gibi. Nahiv ilminde nehiy ise cümlenin yasaklama, alıkoyma, uzaklaştırma anlamlarına gelmesidir. لَا تَذْهَبْ (Gitme) örneğinde olduğu gibi. İstifhâm ise أَجَاءَ عَلِيٌّ؟ (Ali geldi mi?) örneğinde olduğu gibi cümlenin soru anlamı ifade etmesidir.

Nahiv âlimleri icâbı asıl, diğerlerini ise yani nefiy, nehiy ve istifhâmı ise fer' kabul etmişlerdir.⁹⁴ es-Suyûtî, icâbın asıl, diğerlerinin fer' oluşu ile ilgili şunları belirtmiştir: “İcâb, nefiy, nehiy, istifhâm ve diğerlerinin aslıdır. Mesela şöyle deriz: قَامَ زَيْدٌ (Zeyd kalktı) sonra nefiy için مَا قَامَ زَيْدٌ (Zeyd kalkmadı), istifhâm için أَقَامَ زَيْدٌ (Zeyd kalktı mı?), nehiy için لَا تَقُمْ (kalkma) ve emir için قُمْ (kalk) deriz. Gördüğün gibi icâb, müsned ve müsnedün ileyhten oluşmaktadır. Fakat diğerleri terkîb için bir delâlete ihtiyaç duyarlar. Yani cümlenin soru, olumsuzluk ve nehiy anlamı içerdiğini gösterir bir işarete ihtiyacı vardır. Marifenin harf-i tarif ve benzerleri gibi alâmete ihtiyaç duyması gibi. Çünkü marife,

⁹² İsrâ, 17/70.

⁹³ İbnu'l- Enbârî, *age*, 70-71.

⁹⁴ el-Melh, s. 89; 'Arâbe, s. 37; el-Kefevî, *el-Kulliyât*, s. 181; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I, 211.

nekiranın fer‘idir, müzekkerin fer‘i olan müennesin tâ (ة) ve elife ihtiyaç duyması gibi bütün fer‘ler, fer‘ olduklarına delâlet edecek bir alâmete ihtiyaç duyarlar.”⁹⁵

‘Arâbe ise es-Suyûtî’nin bu görüşünü yorumlarken şunları belirtiyor: “ es-Suyûtî, bu metinde cümle düzeyinde asıl ve fer‘ düşüncesinin varlığını beyân etmeye geçti. Îcâb ve isbâta delâlet eden cümle asıldır. Çünkü terkîbi basittir. Müsned (mahkûmun bîh) ve müsnedün ileyh (mahkûmun aleyh). قَامَ زَيْدٌ (Zeyd kalktı) cümlesinde قَامَ (kalktı) müsned, زَيْدٌ (Zeyd) ise müsnedün ileyhtir. Nefiy, istifhâm ve nehye delâlet eden cümle ise fer‘dir. Çünkü nefiy, istifhâm ve nehye delâlet eden cümle, isnâdın iki rûknüne (müsned ve müsnedün ileyhe) ilave olarak ifadenin türüne delâlet eden bir kelimeye ihtiyaç duyar. Menfî (olumsuz) cümledeki mâ-i nâfiye (ما) ve istifhâm (soru) cümlesindeki istifhâm edatı gibi.”⁹⁶

1.4.2 Kesrette Asıl ve Fer‘

Dil, yaşayan canlı bir organizma gibidir. Sürekli olarak değişir veya gelişir. Dil aynı zamanda toplumsal ve geleneksel bir olgudur ve dil kuralları veya gramerin belirlenmesinden önce gelir. Arap dili de cezîretü’l-‘Arab denilen Arap yarımadasında yaşayan ve geniş bir alana yayılmış olan bir kavmin, milletin konuştuğu bir dildi. Bu dili konuşanların farklı coğrafi bölgelerde yaşamaları ve zamanın ilerlemesi, bu dili konuşan kabileler arasında dilsel veya başka bir tabirle luğavî ihtilaflara sebebiyet vermiştir.⁹⁷ İbn Fâris (ö. 395/1004) meşhur eseri *es-Sâhibî fî Fıkhî’l-Luğa* adlı eserinde her kavmin, kabilenin bir dili, lehçesi olduğu gerçeğini şu şekilde ifade ediyor: “ Biz her ne kadar Kur’an’ın lügatlerin (lehçelerin) en fasihiyle indiğini bilsek de her kavmin bir lügati, dili, lehçesi olduğunu da inkâr edecek değiliz.”⁹⁸

⁹⁵ es-Suyûtî, *age*, I, 211.

⁹⁶ ‘Arâbe, s. 37.

⁹⁷ Bkz. Çetin, Nihat M., “Arap”, DİA, İstanbul 1991, III, 276-309; el-Melh, s. 75.

⁹⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fıkhî’l-Luğati’l-‘Arabîyye ve mesâlihâ ve Suneni’l-‘Arab fî Kelâmihâ*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1997, s. 31.

İslam'ın gelişi ile birlikte ilk dönem bazı dil âlimleri, Arapçanın dilbilgisi (nahiv) kurallarını tespit etmeye yönelik çalışmalar yürütmüşlerdir. Kesin olmamakla birlikte⁹⁹ Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö.69/688)'nin nahiv ilminin ilk kurucularından veya âlimlerinden olduğu kabul edilir. Abdullah b. Ebû İshâk el-Hadramî (ö.117/735), Sibeveyh ve el-Halil b. Ahmed gibi âlimlerin çalışmalarından Arapçanın ortak lisân (dil) ve lügatlerin yani lehçelerin ise çeşitli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

İbn Cinnî'nin el-Hasâis adlı eserinin bölümlerinden biri *بَابُ الْخِطَابِ فِي اللُّغَاتِ وَكُلُّهَا حُجَّةٌ* *lügatlerin (lehçelerin) farklılığı ve hepsinin delil olması* bölümüdür.¹⁰¹ Arap nahvi bu farklı lehçeler veya lügatlerden belli bir kıstasa göre kuralların derlenmesiyle oluşmuştur. Hasan el-Melh'e göre bu kıstas kesrettir ki biz de bu görüşteyiz.¹⁰²

Kesretten yani çokluktan kastettiğimiz kullanımın çokluğu veya yaygınlığıdır ki nahiv ilminde *كَثْرَةُ الْأِسْتِعْمَالِ* (kullanımın çokluğu) ıstılahı ile ifade edilir. Kesretu'l-İsti'mâli mutlak ve nisbî (göreceli) olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz.

1.4.2.1 Mutlak Kesret

Arap nahvinde bazı kurallar vardır ki neredeyse o kuralın aksi bir durumla karşılaşmak mümkün değildir. Mesela mübtedâ ve fâilin merfû, muzâfun ileyhine mecrur ve mefulün mansûb olması gibi. Bu kuralların dışına çıkıldığı durumla çok az karşılaşılır ki nahiv âlimleri bu durumu şâz olarak isimlendirmişlerdir. Ayrıca bu kurallar genellik arz ettiğinden bu kurallara bağlı kalmamak, nahiv açısından hata olarak kabul edilir. İbn Dürüsteveyh (ö.347/958) el-Kisâî (ö.189/805)'yi şâz ile kıyas yaptığı için eleştirmiş hatta onu bu özelliğinden dolayı nahvi ifsâd etmekle itham etmiştir.¹⁰³

⁹⁹ Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivciler ile Mantukçular Arasındaki Tartışmalar*, İsam Yay., İstanbul 2009, s.27.

¹⁰⁰ Bkz. el-Melh, s. 75.

¹⁰¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ts., II, 10.

¹⁰² el-Melh, s. 76.

¹⁰³ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, bsmyy., 1399/1979, II, 164. Eserde gördüğümüz ifade şu şekildedir:

"وقال ابن درستويه: كان الكسائي يسمع الشاذ الذي لا يجوز إلا في الضرورة فيجعله أصلاً ويقيس عليه فأفسد بذلك النحو"

İbnu's-Serrâc (ö.316/929) da genellik kazanmış bir kurala, şaz ile kıyas yaparak itiraz edilemeyeceğini savunur.¹⁰⁴ İbnu's-Serrâc aynı zamanda kıyasın ekser (en fazla) yani kesret kazanmış olan şey üzerine yapıldığını şu ifadeyle belirtiyor: “فَأَيُّ الْقِيَاسِ عَلَى الْأَكْثَرِ” (Kıyas en fazla olan şey üzerinedir).¹⁰⁵

Hasan el-Melh ise bu konuda şunları belirtiyor: “Bize öyle geliyor ki ihtilaf bulunmayan birçok nahvî hükmün, bu sağlam ilmî esas üzerine bina edildiğinden emin olunabilir. Nahivciler arasında fâil ve nâib-i fâilin, mübtedâ ve haberin, kânenin isminin ve innenin haberinin merfû oluşu, mefullerin mansûb oluşu, muzafun ileyhın mecrur oluşu ve benzer diğer hükümler ile ilgili ihtilaf olmaması, bizim bu görüşümüzü destekliyor. Basralıların ve Kûfelilerin *müfred alem münâda* hususunda merfû mudur yoksa nasb mahallinde mebnî midir ihtilafı, münâdanın sonundaki ref' alâmetinin var olma gerçekliğini değiştirmez. Aynı şekilde müfred olan *lâ-i nâfiye li'l-cins* hususundaki mebnî midir yoksa mansûb mudur tartışması da sonundaki nasb alâmetinin var olma gerçekliğini değiştirmez.”¹⁰⁶ Biz de el-Melh'e bu görüşünde katılıyoruz. Birçok nahiv kuralının hükmünde herhangi bir ihtilaf söz konusu değilken, bu hükmün hangi illete (gerekçeye) dayandığı hususunda veya bu hükmün tefsirinde (yorumunda) ihtilafların olduğu görülmektedir.

1.4.2.2 Nisbî Kesret

Mutlak kesrette, genellik kazanmış bir hükme itiraz neredeyse görülmezken, nisbî kesrette durum böyle değildir. Nisbî kesretten kastedilen, kullanımın çokluğu veya genelliğidir. Nisbî kesret, genel olarak bir kelimedeki veya cümledeki fazlalığı, kelimeden veya cümleden hazfedilmiş bir şeyi gerekçelendirmek için istidlâl olarak kullanılır. İlet, bilinen bir kıyasın dışına çıkılmasının veya kıyastaki değişikliğin sebebi iken, kesret, herhangi bir illetin ortaya çıkışına sebep olabilen yaygınlığı, genelliği ifade eder.

¹⁰⁴ İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, el-Usûl fi'n-Nahv, thk. Abdülhüseyn el-Fetelî, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut 1988, I, 56.

¹⁰⁵ İbnu's-Serrâc, *age*, III, 325.

¹⁰⁶ el-Melh, s. 77.

İbn Yaîş, kullanımın çokluğunun kelime veya cümledeki değişiklikte etkili olduğunu ifade ediyor. Bu görüşünü desteklemek için şu ifadeyi kullanıyor: “ Görmez misin ki onlar (Araplar) أَيُّ شَيْءٍ (hangi şey?)dir.”¹⁰⁷

Ebû Ca‘fer en-Nehhâs (ö.338/950), سليمان lafzındaki/ismindeki elifin (ل) hazfedilip جالوت، طالوت، جارود، قارون، جارود، جالوت lafızlarındaki, isimlerindeki elifin hazfedilmemesini kesretu’l-isti‘mâl ile izah ediyor. Ona göre سليمان lafzının, isminin kullanımı çokluk, genellik kazanmışken, diğerleri için durum böyle değildir. O aynı zamanda، خالد، مالك، صالح gibi lafızlar, isim olduklarında yani bir kişinin adı olduklarında elifin hazfedilip، مَرَزَتْ بِرَجُلٍ صَالِحٍ örneğinde olduğu gibi sıfat olduklarında hazfedilmemesini yine kesretu’l-isti‘mâl ile izah ediyor ve kesretu’l-isti‘mâli sahih (doğru, geçerli) bir illet kabul ediyor.¹⁰⁸

Emir fiilinin mu‘rab mı yoksa mebnî mi olduğu tartışmasında Basralılar, sükûn üzere mebnî olduğu görüşünü benimserken, Kûfeliler, emir fiilin mu‘rab ve meczûm olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Kûfeliler fiil-i emrin aslında emr-i gâibte olduğu gibi lam (ل) ve muzâra‘at (muzârilik) harfi ihtiva ettiği görüşündeler. Fakat kullanımının artması ile birlikte lam ve muzârilik harfi, dile ağır geldiği için, hafiflik sağlansın diye hazfedildiler fikrini ileri sürmekteler. Kûfeliler fiil-i emrin aslının emr-i gâibte olduğu gibi lam ve muzârilik harfi ihtiva ettiğine dair görüşlerine delil olarak Übeyy b. Kâ‘b (ö.33/654)’ın rivâyet ettiği, peygamber efendimizin (a.s) Yunus sûresi 58. Âyetindeki فَلْيَفْرَحُوا ibaresini فَلْتَفْرَحُوا şeklinde okuduğu rivâyetinden yararlanıyorlar. Kûfeliler, ayrıca şu iki hadis rivâyetinden de yararlanıyorlar:

- وَلْتُرَّوْهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ
- 109 لِيَتَّخِذُوا مَصَافِكُمْ

Kûfeliler, bundan başka olarak aşağıdaki beyitleri de istişhâd olarak kullanıyorlar:

¹⁰⁷ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, III, 130.

¹⁰⁸ en-Nehhâs, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *‘Umdetu’l-Kitâb*, thk. Bisâm Abdulvahhâb el-Câbî, 1. Baskı, Beyrut 1425/2004, s. 176.

¹⁰⁹ İbnu’l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 415.

- لَتَقُمْ أَنْتَ يَا ابْنَ خَيْرٍ فَرِيْشٍ فَلْتَقْصَى حَوَائِجَ الْمُسْلِمِيْنَ
- فَلْتَكُنْ أَبْعَدَ الْعُدَاةِ مِنَ الصُّدِّ حِجِّ مِنَ النَّجْمِ جَاوِزُهُ الْعَيْوُقُ
- 110 لَتَبْعِدُ إِذْ نَأَى جُدُوكَ عَنِّي فَلَا أَشْقَى عَلَيْكَ وَلَا أُبَالَى

Kûfeliler bu beyitlerdeki لَتَبْعِدُ، لَتَكُنْ، لَتَقُمْ emir fiillerini, emir fiilin aslında ل bulunur görüşlerine istişhâd olarak kullanıyorlar.

es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir* adlı eserinde kesretu'l-isti'mâl konusunu geniş bir şekilde ele alıyor. es-Suyûtî, İbn Yaîş'e dayandırdığı görüşünde لَوْلَا dan sonra gelen mübtedanın haberinin hazfedilmesini kesretu'l-isti'mâl'e bağliyor. لَوْلَا زَيْدٌ حَرَجَ عَمْرُو cümlesini de bu görüşünü delillendirmek için örnek olarak kullanıyor. es-Suyûtî, İbn Cinnî'ye isnâd ettiği, İbn Cinnî'nin de el-Halil'e isnâd ettiği bir görüşünde, هَلُمَّ lafzının aslının هَا olduğunu, هَا'nın tenbîh için olduğunu, kesretu'l-isti'mâl ile birlikte tahfif (dilde hafiflik meydana getirmek) için هَا'daki elifin hazfedildiğini savunuyor. es-Suyûtî yine İbn Yaîş'e dayandırdığı sözünde, zarfın takdim ve faslı konusunu kesretu'l-isti'mâl ile izah ediyor.¹¹¹

es-Suyûtî'nin adı geçen eserde kesretu'l-isti'mâl ile ilgili getirdiği diğer örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹¹²

- İzafet esnasında yâ-i mütekellimin hazfedilmesi.
- هذا زيد بن عمر cümlesinde زيد kelimesindeki tenvinin hazfedilmesi.
- أيش ifadesine dönüşmesi kesretu'l-isti'mâl ile birlikte أيش ibaresinin kesretu'l-isti'mâl ile birlikte dönüşmesi.
- لِمَا ve فِيمَا lafızlarındaki elifin hazfedilip لِمَا ve فِيمَا lafızları şeklinde kullanımı.
- قَطَطٌ ve قَدَدْتُ lafızlarının kesretu'l-isti'mâl ile birlikte قَطَطٌ ve قَدَدْتُ lafızları şeklindeki kullanımı.

¹¹⁰ İbnu'l-Enbârî, *age*, s. 414-415.

¹¹¹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir*, II, 304.

¹¹² Bkz. es-Suyûtî, *age*, II, 304-311.

- اِنَّ , اِنَّ , اِنَّ ve benzerlerinin fetha üzere mebnî kılınması.
- Tahzîr babında veya başka bir tabirle tahzîr esnasında fiilin idmâr edilmesinin (gizli olmasının) gerekliliği.
- Kasem fiilinin hazfedilmesi. Örnek: بِاللّٰهِ لَأَقُومَنَّ . Bu cümlenin aslı şöyledir: أَخْلِفُ بِاللّٰهِ لَأَقُومَنَّ
- Muksemun bihin hazfedilmesi. Örnek: أَقْسِمُ بِاللّٰهِ لَأَفْعَلَنَّ . Bu cümlenin aslı şöyledir: أَقْسِمُ بِاللّٰهِ لَأَفْعَلَنَّ
- Başlangıç (ibtidâî) cümlesindeki haberin hazfedilmesi. Örnek: لعمرك
- Lafzatullahta elif lam olmasına rağmen yâ (يا) nida edatını alması
- Lafzatullahın sonundaki mim (م) harfinin fazlalığı. Örnek: اللهم
- Lafzatullahın kasem harfi olan tâ (ت)yi alması. Örnek: تالله
- يَا ابْنَ اُمِّي ve يَا ابْنَ عَمِّي cümlelerinin kullanımının çoğalması ile birlikte اُمّ ve عم ke-limelerindeki ي' nın hazfedilmesi.

Görüldüğü üzere kullanımın artması ile birlikte dildeki asıl makamında olan hükmün dışına çıkılabiliyor. Tabi daha önce belirttiğimiz gibi bu durum mutlak kesret için değil, bilakis nisbî kesret için geçerlidir. Kesretu'l-isti'mâl ile birlikte aslî hükmün dışına çıktığı zaman, aslî hüküm asıl, kesretu'l-isti'mâl ile birlikteki kullanım ise fer' kabul edilir. İsti'mâl bahsinde ise aslolan kesrettir. Yaygınlık kazanmamış olan bir kullanım fer' kabul edilmez; aksine şaz kabul edilir ve şaz ile de kıyas yapılması nahiv âlimlerince caiz görülmemiştir.

1.4.3 Vaz'da Asıl ve Fer'

Vaz' konusu nahiv ile yakın ilişkilidir. Vaz' ilminde veya vaz' konusunda isim, fiil ve harfin herhangi bir anlama veya duruma delalet edecek şekilde vaz' edilip edilmediği incelenir. Klasik dönemde telif edilmiş nahiv kitaplarının birçoğunun isim, fiil ve harfi ele

olarak başladığı görülmektedir. Vaz'ın nahiv ile olan yakın ilişkisinden dolayı, bu konuyu nahiv başlığı altında ele aldık.

Vaz' kelimesinden kastettiğimiz şey, mânaya karşılık gelecek lafzın tayin edilmesi veya belirlenmesidir. Vaz' konusu ile ilgili yazılan eserlerde “lafız, mânanın karşılığı olarak konan (tayin edilen) unsur mânasında mevzû‘, mâna ise lafzın kendisi için konduğu (tayin edildiği) unsur mânasında mevzû‘ leh olarak adlandırılmıştır”.¹¹³ Vaz'da asıldan kastettiğimiz şey ise anlamlı lafzın ve sahîh terkîbin vaz'ıdır.¹¹⁴ Hasan el-Melh, Temmâm Hassân'ın (1918-2011) vaz'ın aslımı harfin, kelimenin ve cümlelerin vaz'ı şeklindeki tanımına¹¹⁵ karşı çıkarken şunları belirtiyor: “Çünkü harf, kelimenin kısımlarından biridir. زيد gibi anlamlı bir lafız söz konusu olabilirken, tersi olan ذير gibi anlamsız bir lafız da olabilir. Birincisinin vaz'mın aslı varken, ikinci kelime herhangi bir anlamı ifade etmek üzere vaz' edilmemiştir.”¹¹⁶ “Çünkü dil, lafız ve mâna unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşur. Mânasız bir lafız ya da lafzı olmayan bir mâna ilkece mümkün olmakla birlikte, böyle bir şey dilin parçası olamaz.”¹¹⁷

Vaz'ın tanımı yapılırken, tartışma konusu olan hususlardan biri de vaz'ın mecâz bildiren mânalar için söz konusu olup olmadığıdır. Bu doğrultuda biri genel, diğeri de özel olmak üzere, vaz' için iki ayrı tanımın yapılabildiği görülmektedir. Genel tanıma göre, hem hakikat hem de mecâzlar için vaz' söz konusudur. Özel tanıma göre ise lafızlar, sadece hakikat/gerçeklik bildiren mânalar için vaz' edilmiştir. Lafzın sadece hakikat/gerçeklik bildiren anlamlara delâlet etmek üzere vaz' edildiğini söyleyenler, lafzın herhangi bir delil veya karine olmaksızın, kendi başına bir anlam için tayin edildiğini belirtirler. Biz de bu görüşü benimsemekteyiz. Çünkü mecâz, hakikatin fer'idir. Aslolan hakikattir. Zaten belâgat âlimleri de mecâzı tanımlarken, onu, lafzın vaz' edildiği anlamın

¹¹³ Yıldırım, Abdullah, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler/Editör: İsmail Güler, İsam Yay., İstanbul 2015, s. 472-473.*

¹¹⁴ el-Melh, s. 108.

¹¹⁵ Hassân, Temmâm, *el-Usûl*, 'Âlemu'l-Kütüb, Kahire 1420/2000, s. 108.

¹¹⁶ el-Melh, s. 108-109.

¹¹⁷ Yıldırım, s. 428.

dışında kullanımı olarak tanımlarlar.¹¹⁸ Lafzın, mecaz anlamlar için de vaz' edildiğini savunanlar ise bunun bir karine veya delil ile gerçekleştiğini bildirmekle birlikte, bu durumun aslında ikinci bir vaz' olduğunu ifade ederler. Mesela aslan denildiğinde bizim aklımıza ilk gelen şey, yırtıcı bir hayvandır; fakat aslan gibi savaştı cümlesindeki örnekte olduğu gibi aslan lafzı, cesaret ve kahramanlık anlamlarına delalet etmesi için kullanılmıştır. Bu cümlede aslan lafzının kahramanlık ve cesaret anlamlarına delalet etmesinin karinesi veya delili, gibi edatıdır. Bir lafız benzerlik gibi ilişkiler ile vaz' edildiği anlamın dışına çıkabilir. Fakat konumuz itibari ile bizi ilgilendiren husus, bir mânaya delalet etmek üzere lafzın ilk vaz'ıdır. Çünkü lafzın ilk vaz' edilmesi asıl, daha sonra benzerlik gibi ilişkilerle kazandığı anlam ise onun fer'idir.

Vaz' konusu ile ilgili el-Melh, isim ve fiilin vaz' edilmesinin aslına ulaşmada, iştikakın aslı ve sîganın aslı kavramlarından yararlanıyor. O, sarfî olarak kelimenin kökünü iştikakın aslı olarak isimlendirirken; sarfî bünyeyi (yapıyı) sîganın aslı olarak isimlendiriyor. Bu iki aslın kesişiminden de kelimenin aslına ulaşılmış oluyor. Tabi bunun için bir şart söz konusu ki o da bu kelimenin kullanılıyor olmasıdır. Aksi takdirde mühmel (kullanımı olmayan) olarak isimlendirilir. Örneğin ر ب ض harfleri iştikakın aslıdır. انفعال ise sîganın aslıdır ve bu ikisinin kesişiminden انضرب kelimesi elde edilir; ama bu kelime mühmel bir kelimedir dolayısıyla kullanılmaz; ama sîganın aslı فاعل olursa, ضارب kelimesi elde edilir ki bu kelime kullanılan bir kelimedir.¹¹⁹

¹¹⁸ el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa es-Seyyîd, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Sumeylî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1434/2013, s. 249, 251; Avnî, III, 208; es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh fi Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, II, 126.

¹¹⁹ el-Melh, s. 110.

‘Arâbe, el-Melh’in ifadesini şu tablo ile örneklendiriyor:¹²⁰

Sîganın Aslı			İştikakın Aslı
أَفْعَلُ	يُفْعَلُ	فَعْلَ	
أَسَلَمَ	يُسَلَمُ	سَلَمَ	س ل م
أَعَصَمَ	يُعَصَمُ	عَصَمَ	ع ص م
أَجَذَبَ	يُجَذَبُ	جَذَبَ	ج ذ ب

Vaz‘ın ne olduğundan ve vaz‘ konusunda yapılan tartışmalardan genel bir şekilde bahsettikten sonra, vaz‘ın söz konusu olduğu anlamlı lafızda vaz‘ (وضع اللفظ المفيد) ve sahîh terkipte vaz‘ (وضع التركيب الصحيح) konularını ele almaya geçebiliriz.

1.4.3.1 Anlamlı Lafızda Vaz‘

Lafız, mânaya delâleti yönüyle müfred ve mürekkeb olmak üzere ikiye ayrılır. İşte biz, bu başlık altında müfred lafzı ele alacağız. Müfred lafız ise kendi içinde isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır. Şimdi sırasıyla müfred lafızları inceleyelim.

1.4.3.1.1 İsim

İsim, vaz‘ edilişinin aslında herhangi bir zamanı (geçmiş, şimdiki ve gelecek) barındırmayan ve kendi zatıyla, bağımsız bir anlama delâlet eden lafızdır.¹²¹ Bu tanımda dikkat çeken husus, ismin vaz‘ edilişinde herhangi bir zamanı barındırmaması ve kendi zatıyla bir anlama delalet etmesidir. Demek ki isimde aslolan, herhangi bir zamanı göstermemesi ve kendi başına bir anlama delalet etmesidir. İsmi herhangi bir zamanı

¹²⁰ ‘Arâbe, s. 42.

¹²¹ el-Melh, s. 109.

barındırmaması, onu fiilden ayıran özelliğidir. Aynı zamanda kendi zatıyla veya kendi başına bir anlama delâlet etmesi de, onu harften ayıran özelliğidir.

İbnu'l-Enbârî de yukarıdaki tanıma yakın bir tanımla ismi şöyle tanımlıyor: “Herhangi bir zamanı barındırmayan anlama delalet eden her lafız (كل لفظة دلت على معنى تحتها) (غير مقترن بزمان محصل).”¹²² İbnu'l-Enbârî tanımın devamında ismin ilk vaz‘ edilişinde i‘râbı hak ettiğini şu ifadesiyle açıklıyor : “ما استحق الإعراب أول وضعه.”¹²³ İsmın ilk vaz‘ edilişinde i‘râbı hak etmesi, isimde aslolanın i‘râbı kabul etmesi anlamına gelir. İsimde aslolanın i‘râb olduğu konusuna ileride temas edeceğimiz için, şimdilik bu konuda ayrıntıya girmiyoruz.

es-Suyûtî’nin *el-Eşbâh ve’n-Nezâir* adlı eserinde isim, fiil ve harf ile ilgili zikrettiği önemli hususlardan biri, ismin asıl, fiil ve harfin fer‘ oluşlarıdır. es-Suyûtî, bu hususta şunları zikrediyor: “İsim asıldır, fiil ve harf ise fer‘dir. Çünkü anlamlı bir kelam (söz), hiçbir şekilde isimden hâlî (arınmış) değildir. Oysa içinde fiil ve harfin olmadığı birçok kelam vardır. Bu da kelamda ismin asıl, fiil ve harfin fer‘ oluşuna delildir. Aynı zamanda isim, kendisiyle haber verilen (muhberun bih) ve kendisinden haber verilen (muhberun anh) olurken, fiil kendisiyle haber verileden başkası olamaz. Harf ise ne kendisiyle haber verilen ne de kendisinden haber verilen olabilir. Madem bu üçü içerisinde isim, hem kendisiyle haber verilen hem de kendisinden haber verilen olup, diğerleri yani fiil ve harf böyle olmuyor, o halde bu durum, kelamda ismin asıl olduğuna delalet eden şeydir.”¹²⁴

‘Arâbe, İbn Mâlik’in *كَلِمَاتُنا لَفْظٌ مُفِيدٌ: كَأَسْتَقِمُ وَأَسْمٌ، وَفِعْلٌ، ثُمَّ حَرْفٌ الْكَلِمِ* beytinde ismin fiilden önce zikredilmiş olmasını, ismin asıl ve fiilin fer‘ oluşuna dair bir delil veya işaret olarak kabul ediyor.¹²⁵ Kanaatimizce bir cümlede veya beyitte herhangi bir şeyin daha önce zikredilmiş olması, onun asıl olduğuna delalet etmez. Eğer öyle olsaydı, beytin başında zikredilen *كَلِمِ* (kelam) ve *لَفْظِ* (lafız) lafızlarından, daha önce zikredildiği için

¹²² İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 33.

¹²³ İbnu'l-Enbârî, *age*, s. 33.

¹²⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi'n-Nahv*, I, 131.

¹²⁵ ‘Arâbe, s. 40.

kelamın asıl, lafzın fer‘ olması gerekirdi. Oysa kelam dediğimiz şey lafızlardan oluşmaktadır. Yani kelamın oluşabilmesi için lafızlara ihtiyaç vardır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi kendisine ihtiyaç duyulan asıl, ihtiyaç duyan ise fer‘dir. Kelam, lafza ihtiyaç duyduğuna göre, lafzın aslı olamaz. O halde, ‘Arâbe’nin yaklaşımının asıl ve fer‘ nazariyesi ile örtüşmediğini ifade edebiliriz.

Vaz‘ konusu ile doğrudan ilgili olan bir diğer husus, iştikak konusudur. Örneğin es-Suyûtî, iştikaktaki aslı, vaz‘ın evvelinde belirli bir anlama tayin edilmiş harfler olarak ifade ettiği sözünde şunları belirtiyor: “يراد به الحروف الموضوعه على المعنى وضعاً أولياً” (Burada asıldan kastedilen şey, ilk vaz‘da belirli bir anlam için vaz‘ edilmiş harflerdir.)¹²⁶ İştikakta asıl, isim midir yoksa fiil midir tartışması, Basralılar ile Kûfeliler arasındaki belki en meşhur ve en önemli tartışmadır. Tartışma her ne kadar aslolanın masdar mı olduğu yoksa fiil mi olduğu şeklinde cereyan etse de, masdar, ismin bir türü olduğu için¹²⁷, masdar yerine isim demeyi tercih etmemizde bir sakınca yoktur. Şimdi iştikakta aslolan isim midir yoksa fiil midir konusunu ele alalım.

1.4.3.1.1.1 İştikakta Asıl ve Fer‘

“Sözlükte “bir şeyin yarısını almak” anlamına gelen iştikak kelimesi, terim olarak “aralarında mâna ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi” demektir. Kendisinden türetilen asıl (kök) kelimeye müştak (me’hûz) minh, ondan türeyen fer‘î (tâli) kelimeye de müştak (me’hûz) veya iştikak adı verilir.”¹²⁸

Basra ve Kûfe dil okulları arasındaki en meşhur tartışma konularından birinin iştikak konusu olduğunu zikretmiştik. Basralılara göre fiil, masdardan türemiştir, müştaktır. Yani masdar asıl, fiil ise fer‘dir. Kûfelilere göre ise masdar, fiilden türemiştir. Yani fiil asıl, masdar ise fer‘dir. Şüphesiz ki Basra ve Kûfe dil okullarının bu görüşlerini dayandırdıkları bazı delilleri vardır. İbnu’l-Enbârî “*Esrâru’l-‘Arabiyye*” adlı eserinde

¹²⁶ es-Suyûtî, *age*, I, 138.

¹²⁷ es-Suyûtî, *Mu‘cemu Mekâlidi’l-‘Ulûm fi’l-Hudûd ve’r-Rusûm*, thk. Muhammed İbrahim ‘Abâde, Mektebetu’l-Âdâb, 1. Baskı, Kahire 1424/2004, s. 87.

¹²⁸ Kılıç, Hulusi, “İştikak”, DİA, İstanbul 2001, XXIII, 439.

iştikakta aslolanın masdar mı yoksa fiil mi olduğuna dair Basra ve Kûfe dil okullarının görüşlerini şu şekilde ele alıyor:¹²⁹ “ Basralıların, fiilin masdardan türediği (müştak olduğu) görüşüne dair delilleri şunlardır:

- Masdar (المصدر) olarak isimlendirilmiştir. Masdar (المصدر) da devenin kendisinden sadır olduğu, ilk ortaya çıktığı yerdir. Madem devenin ilk ortaya çıktığı yer masdar olarak isimlendiriliyor, o halde bu durum, fiilin masdardan ortaya çıktığına, türediğine delâlet eder.

- Masdar, mutlak¹³⁰ zamana delâlet ederken, fiil, belirli bir zamana delâlet eder. Mutlak ise mukayyedin (herhangi bir kayıt veya şartla sınırlanmış olanın) aslıdır. Masdarın, fiilin aslı olması da bu şekildedir.

- Fiil, iki şeye delâlet ederken, masdar tek bir şeye delâlet eder. Tek (bir) olanın ikiden önce gelmesi gibi masdarın da fiilden önce gelmesi gerekir.

- Masdar isimdir ve isim, fiile ihtiyaç duymaz. Fiil ise isme ihtiyaç duyar. Kendi başına var olamayan, kendisi dışındakine ihtiyaç duyanın, başkasına ihtiyaç duymayana göre fer‘ olması daha uygundur.

- Eğer masdar, fiilden türemiş olsaydı, tıpkı ism-i fâil ve ism-i mefullerin hades (olay, eylem) ve fâil ve mefulün zatına delâlet etmesi gibi masdarın, fiilde bulunan olaya, zamana ve üçüncü bir anlama delâlet etmesi gerekirdi. Mademki masdar için böyle bir durum söz konusu değil, o halde fiil, masdardan türemiştir.

- Eğer masdar, fiilden türemiş olsaydı, masdarın tek bir şekil üzere gelmesi gerekirdi. Tıpkı ism-i fâil ve ism-i mefullerin değişmemesi gibi. Masdarın çeşitli şekillerde gelmesi, fiilin ondan türediğine delâlet eder.

¹²⁹ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 161-165.

¹³⁰ Mutlak demek herhangi bir kayıt veya şart altına alınmamış olması demektir. Mutlak zamandan kastedilen ise herhangi bir zaman dilimini göstermemesi demektir.

- Fiil, masdarı içerir; ama masdar, fiili içermez. ضرب (Vurdu) fiili, الضرب (vurmak) masdarının delâlet ettiği şeyi bünyesinde barındırırken; الضرب (vurmak) masdarı, ضرب (vurdu) fiilinin delâlet ettiği şeyi bünyesinde barındırmaz. Bu durum, masdarın asıl, fiilin de fer‘ olduğuna delâlet eder.

Kûfelilerin masdarın fiilden türemiş olduğu görüşüne dair delilleri şunlardır:

-Masdar, fiilin i‘tilâli (mu‘tell olması) ile birlikte mu‘tell olur, fiilin sahih olması ile birlikte sahih olur. قمت قيامًا denildiğinde fiilin i‘tilâli ile birlikte masdarın i‘tilâli gerçekleşir. قاوم قوامًا denildiğinde ise fiilin sıhhati (sahih olması) ile birlikte masdarın sıhhati gerçekleşmiş olur. İşte bu durum, masdarın, fiilin fer‘i olduğuna delalet eder.

-Fiil, masdarda amel eder ve âmilin rütbece ma‘mûlden önce olduğu hususunda şüphe yoktur.

-Masdar, fiili te‘kîd için zikredilir. Müekkedîn (te‘kîd edilenin) rütbece müekkidenden (te‘kîd edenden) önce olduğu hususunda şüphe yoktur.

İbnu’l-Enbârî, Basralıların ve Kûfelilerin iştikakta asıl ve fer‘ ile ilgili delillerini zikrettikten sonra, Kûfelilerin görüşlerinde isabet etmediklerini, onların delillerine getirdiği şu eleştirilerle dile getiriyor: “ Doğru olan Basralıların görüşüdür. Kûfelilerin delil olarak dile getirdikleri ise yanlıştır. Masdar, fiilin sıhhati ile sahih olur, i‘tilâli ile mu‘tell olur görüşlerini ele alacak olursak, şunu deriz: Masdarın, fiilin i‘tilâli ile mu‘tell olması, sıhhati ile sahih olması, şeklî benzerliğin sağlanması ve kelimenin çekim biçimlerinin değişmemesi içindir. Bu ise asıl ve fer‘e delâlet etmez. Mesela يَعدُّ fiilinin aslı يَوْعِدُ şeklindedir. Vâv (و), kesre ile yâ (ي) arasında geldiği için hafzedilmiştir. Her ne kadar نَعُدُّ ve أَعِدُّ fiillerinde vâv (و), kesre ile yâ (ي) arasında gelmesi de يَعدُّ fiiline hamledilerek, kelimenin çekiminde farklılık olmasın diye hafzedilmiştir. Mesela أَكْرِمُ fiilinin aslı أَكْرِمُ şeklindedir; fakat iki hemzenin bir arada bulunması ağır geldiğinden, hemzelerden biri hafzedilmiştir. Her ne kadar نُكْرِمُ نُكْرِمُ ve يُكْرِمُ نُكْرِمُ fiillerinde iki hemzenin bir arada bulunması durumu gerçekleşmeye de نُكْرِمُ fiiline hamledilerek, hemze hafzedilmiştir.

Fiilin masdarda amel ettiği sözlerine gelince, şunları deriz: Bu durum, fiilin masdara asıl olduğuna delalet etmez. Harflerin, isimler ve fiillerde amel ettiği hususunda görüş birliği vardır. Harflerin ise fiillerin ve isimlerin aslı olmadığı hususunda şüphe yoktur.

Masdar, fiili te'kîd için zikredilir sözleri için ise şunları söyleriz: Bu durum, masdarın, fiilin fer'î olduğuna delalet etmez. جَاءَنِي زَيْدٌ زَيْدًا (Bana Zeyd geldi Zeyd.) ve رَأَيْتُ زَيْدًا زَيْدًا (Zeyd'i gördüm Zeyd'i.) denildiğinde, ikinci "زيد" kelimesi birinci "زيد" kelimesinin fer'î olmaz.”

Nahiv âlimlerinin çoğu, Basra dil okulunun bu görüşünü benimseyip masdarı asıl, fiili de fer' kabul ederler. Kanaatimizce de masdarın asıl, fiilin fer' olduğu görüşü isabetlidir. Çünkü bir şey ne kadar yalınsa, alâmetten arınmışsa ve ne kadar basit ise asıl olmaya o kadar yakın demektir. Örneğin الصَّرَبُ (vurmak) masdarı sadece vurmak anlamına delâlet eder. Bunun ötesinde bir şeye delâlet etmez. Buna karşın ضَرَبَ (vurdu), يَضْرِبُ (vuruyor), ضَارِبٌ (vuran) ve مَضْرُوبٌ (vurulan) lafızlarında ise hem الضرب (vurmak) anlamının ötesinde bir anlama delâlet söz konusu hem de lafzî ziyâdet söz konusudur.¹³¹ Bundan dolayı masdarın asıl, fiilin fer' olduğu görüşü, kanaatimizce daha isabetlidir.

1.4.3.1.2 Fiil

Anlamlı lafızda vaz' konusunda isimden sonra fiili inceleyeceğiz. İbn Cum'a el-Mûsilî (ö.672/1273) “*Şerhu Elfiyeti İbn Mu'tî*” adlı eserinde fiili şu şekilde tanımlıyor:¹³² “Vaz' edilmişinin aslında kendi başına bir anlama delâlet eden ve üç zamandan (geçmiş, şimdiki ve gelecek zamandan) birini barındıran kelimedir.”¹³³ Fiilin kendi başına bir anlama delâlet etmesi, onu harften ayıran özelliğidir. Zira harf, kendi başına bir anlama delâlet etmez. Geçmiş, şimdiki veya gelecek zamandan birini barındırması ise, onu isimden ayıran özelliğidir. Çünkü isim, zikredilen bu üç zamandan herhangi birini barındırmaz.

¹³¹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I, 139.

¹³² Tanımın Arapçası şu şekildedir: أنه كلمة تدل على معنى في نفسه، مقترن بزمان معين من الثلاثة في أصل الوضع

¹³³ İbn Cum'a, 'Abdulaziz b. Yezîd el-Mûsilî, *Şerhu Elfiyeti İbn Mu'tî*, thk. Ali Musa eş-Şemûlî, Mektebetu'l-Harîcî, I. Baskı, Riyad 1405/1985, I, 197.

Fiilin birçok alâmeti bulunmakla birlikte bunlardan en önemlisinin şu üç alâmet olduğunu söyleyebiliriz:

- Fiiller bütün isimlerden istikak etmezler. Sadece İsmın bir çeşidi olan masdardan istikak ederler. Masdarlar, belirli bir zaman dilimine delâlet etmezken, fiiller mâzi, muzari veya istikbâlden herhangi birine delâlet ederler.

- Fiiller için tasrif söz konusudur. Yani fiiller çekimlidir. Zamanın değişmesiyle birlikte fiilin formu değişir. Örneğin geçmiş zaman için كَتَبَ olan fiil, şimdiki veya geniş zaman için يَكْتُبُ, emir bildirmek için اَكْتُبْ şeklinde gelir.

- Fiillerin cezimli olması yani kelimenin son harfinin harekesinin sâkin olması da fiilin alâmetlerindedir. Lafızların cezimli olması, i'râb ile ve binâ ile olmak üzere ikiye ayrılır. Fiillerin cezimli olması, i'râb ile olur. Öte taraftan harfler de cezimli olurlar ama harflerin cezimli olması binâ ile olur. Örneğin م harfinin son harekesi mebni olduğu için hiçbir durumda değişmezken; يَكْتُبُ fiili, ref halinde sonu dammeli olarak يَكْتُبُ, nasb halinde sonu fethalı olarak لَنْ يَكْتُبُ, cezm halinde ise sonu sâkin olarak لَمْ يَكْتُبْ şeklinde gelir.

Ayrıca bazı nahiv âlimleri, fiiller için şu alâmetleri de zikretmişlerdir:¹³⁴

- سَوْفَ يَكْتُبُ ve قَدْ قَامَ, سَيَكْتُبُ harfleri. س, ق ve د gibi.

- Zamir elifi (ا), vâvı (و) ve tâsı (ت). قَامَا ve قَامُوا gibi.

- Sâkin müenneslik tâsı (ت). قَامَتْ gibi.

- Nasb ve cezm edatları. لَمْ يَكْتُبْ, اِنْ تَفْعَلْ اَفْعَلْ, اُرِيدُ اَنْ تَفْعَلَ gibi.

1.4.3.1.3 Harf

Anlamli lafızda vaz‘ başlığında son olarak harf konusunu ele alacağız. Harf, vaz‘ edilişinin aslında, kendi başına bir anlama delâlet etmeyen, başka kelimelerle bir araya

¹³⁴ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 35.

geldiğinde anlama delalet eden kelimedir.¹³⁵ Fiilin en belirgin özelliği belirli bir zamanı barındırması, ismin en belirgin özelliği belli bir zamanı barındırmaması iken, harfin en belirgin özelliği, kendi zatiyla veya başka bir tabirle kendi başına herhangi bir anlama delâlet etmemesidir. Örneğin cezm edatı olan مَ harfi kendi başına herhangi bir anlama delalet etmezken, muzari fiil ile birlikte kullanıldığında, fiilin anlamını olumsuz yapıp, zamanını da maziye çevirir. Mesela يَكْتُبُ fiili “yazıyor” veya “yazar” anlamına gelirken, başına مَ harfi geldiğinde مَ يَكْتُبُ şeklinde fiilin anlamını “yazmadı”ya dönüştürür. يَكْتُبُ kendi başına şekil olarak olumlu anlam bildiren ve şimdiki veya geniş zaman için kullanılan bir fiil iken, مَ يَكْتُبُ şekil olarak olumsuz anlam bildiren ve geçmiş zaman için kullanılan bir fiile dönüşüyor.

İbn Hişâm harfî tanımlarken, onun isim ve fiil alametlerinden birini almamasıyla bilineceğini belirtiyor.¹³⁶

Harfler için birçok farklı isim kullanılmıştır. Bunlar harf, edat, edevâtü’r-rabt, hurûfu’l-me’ânî, el-hurûfu’l-vazîfiyye ve hurûfu’r-rabt olarak zikredilebilir.¹³⁷

Harf, vaz‘ edilişinin aslında bir veya iki harf (ses, hece) olarak vaz‘ dilmiştir. Bir veya iki harf oluşunun üzerine ziyade olan her harf, لعل، لكن، ليت gibi, vaz‘ edilişinin aslından çıkmış kabul edilir.¹³⁸

Sonuç olarak harf ile ilgili, kendi başına herhangi bir anlama delâlet etmeyecek bir şekilde vaz‘ edilmiştir, birçok işlevi ve türü vardır denilebilir.

1.4.3.2 Sahîh Terkipte Vaz‘

Terkip, bir şeyi başka bir şeye birleştirme veya ekleme demektir. Bu yönüyle Arapça’da lafızlar müfred ve mürekkeb olmak üzere ikiye ayrılır. Müfred lafız isim, fiil ve harften ibarettir. Mürekkeb lafız ise isim, fiil ve harften birinin diğerine eklenmesi,

¹³⁵ el-Melh, s. 109.

¹³⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ*, s. 52.

¹³⁷ Hacıbekiroğlu, Abdullah, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*, Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 200.

¹³⁸ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alê Elfiyeti İbn Mâlik*, I, 31.

birleştirilmesi ile elde edilir. Mürekkebin lafızın tam bir anlama delalet etmesi mümkün iken, tam bir anlama delalet etmemesi de olağandır. Örneğin عَلِيٌّ نَاجِحٌ (Ali başarılıdır) örneğinde olduğu gibi iki isimden birinin diğerine eklenmesi ile tam anlamı olan mürekkebin bir lafız elde edilebilir. جَاءَ عَلِيٌّ (Ali geldi) örneğinde olduğu gibi bir fiil ve bir ismin terkihi ile de tam anlamlı mürekkebin lafız elde edilebilir. Fakat عَلِيٌّ فِي gibi bir isim ve bir harften oluşan terkihi tam bir anlam ifade edemeyebilir.

Sahih terkipten kastettiğimiz şey cümledir. Terkihin cümle olduğuna binaen nahiv âlimleri, cümle için müsned ve müsnedün ileyh olmak üzere iki ana unsur tespit etmişlerdir. Nahiv âlimleri bu iki ana unsura ilave olarak gelen her şeyi, fazla (فَضْلَةٌ) olarak isimlendirmiş ve cümlenin vaz' edilmesinin aslında temel olarak bulunan unsurlardan biri olarak kabul etmemişlerdir.¹³⁹

Müfred kelimeler tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Müfred kelimelerin ifade ettikleri anlam sınırlıdır veya sözlük anlamından ibarettir. Tam bir anlamın elde edilebilmesi için müfred lafızlardan bazısının diğerine eklenmesi veya birleştirilmesi gerekmektedir. Belagat âlimleri bunu isnâd olarak isimlendirmişlerdir.¹⁴⁰ Isnâd, müsnedün müsnedün ileyhe ilave edilmesi ile olur. Müsned, mahkûmun bih (مَحْكُومٌ بِهِ) ve muhberun bih (مُخْبِرٌ عَنْهُ) olarak da isimlendirilir. Müsnedün ileyh ise mahkûmun aleyh (مَحْكُومٌ عَلَيْهِ) ve muhberun aleyh (مُخْبِرٌ عَلَيْهِ) olarak da isimlendirilir.¹⁴¹

İbn Âcurrûm (ö. 723/1323) kelâmı, anlamlı mürekkebin lafız olarak isimlendiriyor:¹⁴²

الْكَلَامُ هُوَ اللَّفْظُ الْمُرَكَّبُ الْمَفِيدُ بِالْوَضْعِ وَأَقْسَامُهُ ثَلَاثَةٌ: إِسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ جَاءَ لِمَعْنَى (Kelâm, vaz' edilmesine göre anlamlı mürekkebin lafızdır. Kısımları ise isim, fiil ve harf olmak üzere üçtür.) İbn Âcurrûm'un kelâm olarak isimlendirdiği şey, bizim sahîh terkihi olarak isimlendirdiğimizdir. İbn Âcurrûm'un zikrettiği isim, fiil ve harften herhangi birinin

¹³⁹ el-Melh, s. 112-113.

¹⁴⁰ Bkz. el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, s. 49.

¹⁴¹ Bkz. Kasım, Muhammed Ahmed, *'Ulûmu'l-Belâğa el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, el-Muessesetu'l-Hadîse li'l-Kitâb, 1. Baskı, Trablus 2003, s. 263.

¹⁴² İbn Âcurrûm, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, el-Âcurrûmiyye, Dâru's-Samî'î, Riyad 1419/1998, s.5.

diğerine ilave edilmesiyle sahîh terkîb elde edilemez. Böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için isim, fiil ve harfin her üçünün de hem müsned hem de müsnedün ileyh olabilmesi gerekirdi. Oysa hem müsned hem müsnedün ileyh olabilen sadece isimdir. Fiil sadece müsned olabilirken, harf ne müsned olabilir ne de müsnedün ileyh.¹⁴³ O halde şu sonuca ulaşabiliriz: Sahîh terkîbin gerçekleşebilmesi için muhakkak surette isme ihtiyacımız vardır. İsim olmadan sahîh terkîbin gerçekleşmesi mümkün değildir.

İbnu'l-Hâcib de cümlelerin, iki kelimedenden birinin diğerine isnâd edilmesiyle oluştuğunu ifade ederken, harf ile ismin terkîbinden cümle oluşamayacağını belirtiyor. İbnu'l-Hâcib bu durumu şu sözleriyle ifade ediyor: "Cümlelerin, birinin diğerine isnâd edildiği iki kelimedenden meydana geldiğini ve harfin de müsned veya müsnedün ileyh olmayacak şekilde vaz' edildiğini öğrendiğimize göre, harf ve ismin bir araya gelmesiyle kelâmın oluşmayacağı öğrenilmiş oldu."¹⁴⁴ İbnu'l-Hâcib, isim ve harfin kelâm (sahîh terkîb) oluşturamamasını, harfin müsned ve müsnedün ileyh olamamasına bağlıyor.¹⁴⁵

Sahîh terkîb, ya isim ve ismin isnâdı ile yahut isim ve fiilin isnâdı ile meydana gelir. Fiil ve fiilin isnadı, fiil ve harfin isnadı veya isim ve harfin isnadı ile sahîh terkîb elde edilemez.¹⁴⁶

Fiil ve harfin isnâdı ile isim ve harfin isnâdının sahîh terkîb sayılıp sayılamayacağı tartışmalı bir konudur. Şelevbîn'in (ö. 645/1247) harf ile fiilin isnâdını sahîh terkîb saydığı rivayet edilir.¹⁴⁷ Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) ise harf ile ismin isnâdını sahîh terkîb saydığı rivayet edilir.¹⁴⁸ el-Hâzimî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye* adlı eserinde, Ebû Ali el-Fârisî'nin nidâ bahsinde يا زيد terkîbini, kelâma (sahîh terkîbe) örnek verdiğini ifade ediyor. el-Hâzimî, nidâ harfi ile ismin terkîbinden meydana gelmiş olan bu terkîbi asıl değil fer' terkîb olarak zikrediyor. Çünkü ona göre يا زيد terkîbinin aslı,

¹⁴³ el-Hâzimî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, s. 33-34.

¹⁴⁴ İbnu'l-Hâcib, *el-İdâh fî şerhi'l-Mufasssal*, s. 250.

¹⁴⁵ İbnu'l-Hâcib, *age*, s. 250.

¹⁴⁶ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, s. 45-46.

¹⁴⁷ es-Suyûtî, *age*, s. 45; el-Hâzimî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, s. 40.

¹⁴⁸ es-Suyûtî, *age*, s. 45; el-Hâzimî, *age*, s. 39.

أَدْعُو زَيْدًا şeklindeki fiil ile ismin terkîbidir.¹⁴⁹ el-Hâzimî, nidâ harfi ile ismin terkîbi aslî olmadığını, fer‘î olduğu için, harf ile ismin terkîbini sahîh saymıyor.

Sonuç olarak sahîh terkîb ile ilgili şunları söyleyebiliriz: Sahîh terkîb, isnâd ilişkisine dayanır. Isnâdın ise müsned ve müsnedün ileyh olmak üzere iki unsuru vardır. Sahîh terkîb ya ismin isme isnâdı yahut fiilin isme isnâdı ile gerçekleşir. Çünkü isim, vaz‘ edilişinin aslına göre hem müsned hem müsnedün ileyh olabilir. Fiil ise vaz‘ edilişinin aslına göre sadece müsned olabilir, dolayısıyla fiil, sahîh terkîb oluşturabilmek için isme ihtiyaç duyar. Harf ise vaz‘ edilişinin aslına göre, ne müsned olabilir ne de müsnedün ileyh. Bundan dolayı harfin harfe, harfin fiile ve harfin isme isnâdı ile sahîh terkîb gerçekleşmez. Nidâ harfi ile münâda ismin isnâdı, sahîh terkîb sayılmakla birlikte, bu isnâd aslî değil, fer‘îdir. Çünkü bu terkîbin aslı, fiil cümlesidir. Fiil cümlesi ise fâili ister zikredilsin ister zikredilmesin, fiilin isme isnâdı olduğu için sahîh terkîb kabul edilir.

1.4.4 İstihkak’ta Asıl ve Fer‘

İstihkak, sözlük anlamı itibarıyla hak etmek, hak kazanmak, gerekmek, layık olmak gibi anlamlara gelir. İstilahî olarak ise, kelimenin kendi başına hak ettiği şeydir. İsmin isim olduğu için i‘râbı hak etmesi gibi.¹⁵⁰ Asıl ile ilgili olan bu kavram için, *el-Usûlu’n-Nahviyye* (الأصول النحوية) diye tabir edilen nahiv ile ilgili asıllardan en yaygın olanıdır denilebilir. Kendi başına ya da kendisi olduğu için i‘râb veya binâ gibi bir şeyi hak etmesinden dolayı, nahiv âlimleri bu asıl ile ilgili ta‘lîl (gerekçelendirme) ve tefsirden (yorum) kaçınmışlardır.¹⁵¹ Gazzâlî (ö. 505/1111), Usûl-ı fıkıh ile ilgili yazmış olduğu *Şifâu'l-Ğalîl fî Beyâni’ş-Şebeh ve'l-Muhîl ve Mesâliki’t-Ta’lîl* adlı eserinde asılların (usûl) ta‘lîl edilebilir ve ta‘lîl edilemez olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade ediyor.¹⁵² Gazzâlî’nin fıkıh usulü ile ilgili yazmış olduğu kitaptaki bu cümlelerin ifade etmiş olduğu anlamı, nahiv âlimlerinin eserlerinde de bulmak mümkündür. Örneğin İbn Mu‘tî (ö. 628/1231), kelimenin kendisi üzerine binâ edildiği şey konusunda sükûnu asıl kabul ediyor ve bunu da

¹⁴⁹ el-Hâzimî, *age*, s. 39-40.

¹⁵⁰ el-Melh, s. 80.

¹⁵¹ el-Melh, s. 80.

¹⁵² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Şifâu'l-Ğalîl fî Beyâni’ş-Şebeh ve'l-Muhîl ve Mesâliki’t-Ta’lîl*, thk. Hamad el-Kubeysî, Matba‘atu’l-İrşâd, 1. Baskı, Bağdat 1390/1971, s. 23.

gerekçelendirilemez kabul ediyor: “فِيمَا تُبْنَى عَلَيْهِ الْكَلِمَةُ وَهُوَ إِمَّا سُكُونٌ وَهُوَ الْأَصْلُ وَلَا يُعْلَلُ” (Kelimenin üzerine binâ edildiği şey: Ya sükûn olur ki bu da asıldır ve gerekçelendirilmez).¹⁵³ Nahiv âlimleri فيهِ الْأَصْلُ لَا سَوْال فِيهِ (Asıl, kendisi için gerekçe istenmeyen, aranmayan), الْأَصْلُ لَا وَجْهَ لِتَعْلِيلِهِ (Asılda gerekçelendirmeye yer yoktur) gibi ifadelerle ta‘lil edilmez asla vurgu yapmışlardır.¹⁵⁴ İbnu'l-Enbârî de asıl için delil sunmaya ihtiyaç duyulmayacağını şu sözleriyle belirtiyor: “وَمَنْ تَمَسَّكَ بِالْأَصْلِ اسْتَعْنَى عَنِ إِقَامَةِ الدَّلِيلِ (Asla sarılan kişi delil sunmaya ihtiyaç duymaz).”¹⁵⁵

İstihkakta asıl ve fer‘ başlığında ele alacağımız üç temel konu, amel, i‘râb ve binâ konusudur.

1.4.4.1 Amel’de Asıl ve Fer‘

Amel (العمل), sözlük anlamı itibarıyla yapmak, eylemek, etmek gibi anlamlara gelirken, nahiv ilminde ıstılahî olarak, kelimenin son harekesinde değişiklik yapan âmilin meydana getirdiği değişikliğe denir.

Âmil için ise çeşitli tanımlar yapılmıştır. “Bunların çoğunda âmil, i‘râbla birlikte ele alınmakta ve ufak farklılıklarla birlikte hepsi de aynı anlama gelmektedir”.¹⁵⁶ Seyyid Şerif el-Curcânî (ö. 816/1413) âmili şu şekilde tanımlamıştır: “العامل ما أوجب كونَ آخر الكلمة “ (Âmil, i‘râbın belli bir biçimine göre kelimenin sonuna şekil veren unsurdur.)”¹⁵⁷

Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 905/1499) ise Abdulkâhir el-Curcânî’nin *Avâmil* adlı eserine yaptığı şerhinde âmili şu şekilde tanımlıyor: “ ما أوجب كونَ آخر الكلمة مرفوعًا أو

¹⁵³ İbn Mu‘tî, Ebu'l-Hüseyn (Ebû Zekeriyâ) Zeynuddîn Yahyâ b. Abdilmu‘tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, *el-Fusûlu'l-Hamsûn*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Matbaatu ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1396/1976, s. 167.

¹⁵⁴ el-Melh, s. 80.

¹⁵⁵ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 384.

¹⁵⁶ Civelek, Yakup, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003, s. 43-44.

¹⁵⁷ el-Curcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî, *Kitâbu't-Ta‘rîfât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1403/1983, s. 145.

منصوبًا أو مجرورًا أو ساكنًا (Kelimenin sonunun merfû, mansûb, mecrûr veya sâkin olmasını gerektiren unsur.)¹⁵⁸

Bu tanımlardan hareketle âmilin bir etken, unsur olduğu, işlevinin ise kelimenin sonunda değişiklik meydana getirmek olduğu söylenebilir. Âmilin yaptığı bu işleve amel denir.

Nahiv âlimleri âmil nazariyesi üzerinde yoğun çalışmalar yürütmüş ve kelimenin son harekesindeki değişikliğin bir sebebinin bulunması gerekliliği/zorunluluğu üzerinde ittifak etmişlerdir. “Âmillerin her birinin ayrı ayrı fonksiyonlarını belirlemeleri, kelimenin ref, nasb, cer ve cezm haline yol açan lafzî âmilleri, ref'e çeviren manevi âmilleri, iki âmilin bir mamul üzerindeki etkisi gibi pek çok konuda geniş açıklamalar yapmışlardır. Daha sonraki dönemlerde oldukça genişletilen âmil nazariyesinin, tümü değilse de, bazı kavramlarını ilk dönem dilcilerde de görmek mümkündür. Ancak el-Halil b. Ahmed ile Sibeveyh'in âmile yaklaşımı farklıdır. Kendisine *el-'Avâmil (fi'n-Nahv)* adlı eserin nispet edildiği Halil b. Ahmed, âmil konusuna önem vermiştir. el-Halil b. Ahmed, mu'rab isim ve fiil ile mebni isimlerin ref, nasb, cer ve cezm durumlarıyla ilgili bir âmilin mutlaka olması gerektiği düşüncesine sahiptir. Ona göre âmiller, sözü daha kısa söylemek için çoğu zaman hafzedilir ve mâmulü zâhirî olur. Örneğin “مررتُ به المسكينُ” / Ona, fakire uğradım” cümlesinde, haber olan “المسكينُ” kelimesinin mübtedası takdiri bir “هو” zamiridir. Cümle bu durumda şöyle olmaktadır: “مررتُ به هو المسكينُ / Uğradığım kişi bir fakirdir.” el-Halil'in âmille ilgili pek çok görüşünü, öğrencisi Sibeveyh'in kitabında bulmak mümkündür. Sibeveyh fâilin merfû olmasını, ayrıca bir kelimenin mansûb ve mecrur olmasını âmile bağlamakta ve zâhir ve müevvel âmillerden söz etmektedir. Sibeveyh, kelimenin ref, nasb, cer ve cezm hallerini, fiillerin mebni ve mu'rab oluşunu bir âmil olması gerekçesine bağlamıştır. O, mübtedanın haberini merfû, fiilin de fâili merfû, mefulü mansûb yapması gibi lafzî âmilleri kabul etmekle birlikte, bizzat mübtedanın merfûlüğünü “ibtidâ” adıyla manevi bir âmile bağlamaktadır... Nahiv ekolleri içinde âmil nazariyesini en fazla kullanan ve görüşlerini buna dayandıran ekol, Basra dil okulu olmuştur. Kûfelilerin de âmilden bağımsız hareket

¹⁵⁸ el-Ezherî, *Şerhu 'Avâmilî'n-Nahviyye fî Usûli 'İlmi'l-'Arabiyye*, thk. el-Bedrâvi Zehrân, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., s. 73.

ettiklerini söylemek mümkün değilse de onlar, dilin tedvininde semâ'ya dayandıklarından âmili ikinci derecede görmüşlerdir.”¹⁵⁹

Âmiller, nahiv âlimleri tarafından farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Abdulkâhir el-Curcânî ise âmilleri 98'si lafzî ve 2'si manevi olmak üzere iki ana kısma ayırmıştır. Yine Abdulkâhir el-Curcânî'ye göre lafzî âmillerin 91'i semâ'î ve 7'si de kıyâsîdir. Zikredilen bu âmil türlerinin ne olduğuna kısaca değinmekte fayda mülâhaza edilebilir.

a) Lafzî Âmiller: Kelime veya harf gibi telaffuz edilebilen âmillerdir. Örneğin fiil ve fâilin lafız olarak var olduğu fiil cümlesinde, fâilin merfû olmasına etki eden âmil, yani fiil, lafzî âmildir. جاءَ عَلَيَّ cümlesinde عَلَيَّ fâilinin merfû olmasına etki eden جاءَ fiili, lafzî olarak veya başka bir tabirle somut olarak var olduğu için lafzî âmildir. Lafzî âmillerin de kendi içinde semâ'î ve kıyâsî olmak üzere ikiye ayrıldığından bahsetmiştik. Kıyâsî âmiller, amel etmeleri yönünden kendileri ile ilgili küllî kuralların söz konusu olduğu âmillerdir. Örneğin tam fiilin fâilini ref etmesi küllî bir kural olduğundan, tam fiil (nâkıs olmayan fiil) kıyâsî âmil kabul edilmiştir. Semâ'î âmiller ise Arapça'yı ilk konuşanlardan işitildiği üzere öğrenilen âmillerdir.¹⁶⁰ Semâ'î âmillerin çoğunluğu edatlardan oluşmaktadır.¹⁶¹

b) Manevî Âmiller: Lafzî âmiller, kelimada var olan, yazılabilen ve telaffuz edilebilen âmiller iken; manevî âmiller için böyle bir durum söz konusu değildir. Yani manevî âmiller, kelimada var olmaz, yazılamaz ve telaffuz edilemezler. Manevî âmiller, zihinde tasavvur olarak bulunan âmillerdir. Bundan dolayı manevi olarak isimlendirilmiştir. Örneğin isim cümlesinde mübtedanın merfû oluşuna etki eden zahiri, somut bir âmil yoktur; ama farazi olarak böyle bir âmilin var olduğu kabul edilir ve kelimenin manevi bir âmilden dolayı merfû olduğu kabul edilir.¹⁶²

Âmil, amel ve mamul konusunda genel bir bilgi verdikten sonra, konumuz ile ilgili amel hususunda söyleyeceğimiz şey şudur: Amelde aslanan fiilin amel etmesidir.¹⁶³ Fiilin dışında amel eden her unsur, fiile hamledilir. Asliyet düzleminde fâili merfû yapan âmil, fiildir. Yani fiilin fâili merfû yapması aslandır. İsim veya harfin amel etmesi ise bir

¹⁵⁹ Civelek, s. 45-46.

¹⁶⁰ el-Ezherî, *Şerhu 'Avâmili'n-Nahviyye fî Usûli 'İlmi'l-'Arabiyye*, s. 85.

¹⁶¹ Civelek, s. 126.

¹⁶² el-Ezherî, *age*, s. 84-86.

¹⁶³ el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih 'ale't-Tavdih*, I, 111; el-Hâzimî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, s. 7; el-'Ukberî, *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-'Îrâb*, I, 140.

illetten dolayı olur.¹⁶⁴ Çünkü isim ve harfin amel etmesi aslî değil, fer'îdir. İsim ve harfin amel etmesini sağlayan illet ise onun bir şekilde fiile benzemesidir. Bundan dolayı nahiv âlimleri, ism-i fâilin amel etmesi ile ilgili gerekçeden veya gereklilikten söz ederler. Çünkü ism-i fâil, fiil değildir; isimdir. Fiil gibi amel edebilmesi için bir gerekçenin veya gerekliliğin olması gerekir. Aksi takdirde asliyetin dışına çıkmış olur. Nahiv âlimleri ^{إِنَّ} ve benzerlerinin amel etmesi ile ilgili de gerekçelendirmenin gerekliliğinden bahsediyorlar. ^{إِنَّ}'nin i'râbı yapılırken fiile benzeyen harf (حرف مشبهة بالفعل) ifadesi kullanılır. İbn 'Uşfûr, isim ve harf amel ettiklerinde, amel etmelerini gerektirecek illetin sorulmasının gerekli olduğunu ifade ediyor.¹⁶⁵

İbn Yaîş de amelde aslolanın, fiilin amel etmesi olduğunu belirterek, isim ve harflerin amel etmesini fer' kabul ediyor. Fer'in asıldan daha zayıf olduğu noktasından hareketle amel etme hususunda ism-i fâilin fiilden daha zayıf olduğunu ifade ediyor. ism-i fâilin hem kendi başına müteaddî olması hem harf-i cer vasıtasıyla müteaddî olması hususunu da ism-i fâilin amel olarak fiilden daha zayıf olduğu fikrine bağlıyor.¹⁶⁶ İbn Yaîş bu görüşünü delillendirmek için şunları ifade ediyor: “Bunu destekleyen ise senin زيد ضاربٌ ve عمرو وعمراً demendir. Böyle demekle ism-i fâili kendi başına müteaddî yapma ve harf-i cer vasıtasıyla müteaddî yapma hususunda serbest kalmış olursun. Fakat böyle bir şey fiil için geçerli olamaz. Yani ضربتُ لزيد diyemezsin.”¹⁶⁷ İbn Yaîş, bu görüşünü desteklemek ve kuvvetlendirmek için Kur'an-ı Kerim ayetlerinden yararlanıyor.¹⁶⁸ ... فَعَلْتُهَا ¹⁶⁹ إِذَا ¹⁷⁰ فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ ve ¹⁶⁹ إِذَا ¹⁷⁰ فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ ayetlerinde فعل fiili ile فعَال ism-i fâili aynı kökten gelmiş olmalarına rağmen فعل fiili kendi başına teaddî ederken, فعَال ism-i fâili, harf-i cer vasıtasıyla teaddî ediyor.

Nahiv âlimlerinin amelde fiili asıl kabul etmelerinin gerekçelerinden biri de herhangi bir engel olmadıkça âmilin mamule takaddüm etmesinin (önüne geçmesinin)

¹⁶⁴ el-Melh, s. 81.

¹⁶⁵ İbn 'Uşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, thk. Sâhib Ebû Necâh, Vizâretu'l-Evkâf, 1. Baskı, Bağdat 1982, I, 550.

¹⁶⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 102.

¹⁶⁷ İbn Yaîş, *age*, IV, 102.

¹⁶⁸ İbn Yaîş, *age*, IV, 102.

¹⁶⁹ Şuârâ, 26/20

¹⁷⁰ Burûc, 85/16

gerekliliğidir. Zira amelde asıl olan fiil, mamulü olan fâile takaddüm eder. Bu da nahiv âlimlerinin cümlede aslolan fiil cümlesidir¹⁷¹ sözlerini tefsir etmiş oluyor.¹⁷²

İbnu's-Serrâc *el-Usûl fi'n-Nahv* adlı eserinde fiil gibi amel eden isimler için باب عمل الفعل adında bir bölüm ayırıyor.¹⁷³ İbnu's-Serrâc kitabının bu bölümünde fiil gibi amel eden isimleri şu dört kısma ayırıyor:

- 1- İsm-i fâil ve ism-i meful.
- 2- Sıfat-ı müşebbehe.
- 3- Fiillerin kendisinden sadır olduğu ve iştikak ettiği masdar.
- 4- İsim fiil.

Şüphesiz ki fiil gibi amel edenler sadece bu dört sınıftan ibaret değildir. Fiil gibi amel edenler isim fiil, masdar, ism-i fâil, mübalağa sîgaları, ism-i meful, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîl olmak üzere yedidir.¹⁷⁴

Fiil gibi amel eden âmillere kısaca göz atmakta fayda görülebilir.

Konumuzun çerçevesinin dışına çıkmamak, çok fazla detaya girmemek ve yeterli örnek olması bakımından fiil gibi amel eden isimlerden ism-i fâil, ism-i meful ve masdarın zikredilmesiyle yetinilecektir.

İsm-i fâil, fiilden iştikak etmiş bir isimdir. İsim olmasına rağmen, fiil gibi amel eder. Fakat ism-i fâilin amel etmesi asıl değil, fer'îdir. Zira aslolan fiilin amel etmesidir. İsm-i fâil, ister müteaddî olsun ister lazım, amel eder. Örneğin هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضَيُوفُهُ (Said, misafirlerine karşı cömert midir?) cümlesinde مكرم ism-i fâili müteaddîdir ve amel etmiştir. حَالِدٌ مُجْتَهِدٌ أَوْلَادُهُ (Halid, çocukları başarılı olandır) cümlesinde ise مجتهد ism-i fâili lazım yani geçişsizdir ve amel etmiştir.

Müteaddî bir fiilden türeyen ism-i failin failine izafesi, cumhura göre caiz değildir. Örneğin هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضَيُوفُهُ cümlesinde مكرم ism-i fâili, fâili olan سعيد lafzına izafe edilmiştir.

Bu durum ise nahiv âlimlerince caiz görülmemiştir.¹⁷⁵

¹⁷¹ el-Kefevî, *el-Kulliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, s. 127.

¹⁷² el-Melh, s. 81.

¹⁷³ Bkz. İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, I, 122.

¹⁷⁴ el-'Anzî, Abdullah b. Yusuf b. İsa b. Yakub el-Cedî', *el-Minhâcu'l-Muhtasar fi 'İlme'î'n-Nahvi ve's-Sarf*, Muessesetu'r-Reyyân, 3. Baskı, Beyrut 1428/2007, s. 114.

¹⁷⁵ el-Galâyînî, Mustafa b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 28. Baskı, Beyrut 1414/1993, III, 280.

İsm-i fâilin amel ettiğini belirttik. Fakat bunun bazı şartları vardır. Eğer ism-i fâil, هُوَ الضَّارِبُ الرَّجُلُ örneğinde olduğu gibi elif ve lam (ال) harflerini almışsa başka herhangi bir şart aranmaksızın amel eder. Eğer ism-i fâil, elif ve lam (ال) harflerini almamışsa, bu durumda amel etmesi için iki şart söz konusudur. Bu şartlardan birincisi هَذَا ضَارِبٌ زَيْدًا الآنَ cümlesinde olduğu gibi hâl (şimdiki zaman) anlamında veya هَذَا ضَارِبٌ زَيْدًا غَدًا cümlesinde olduğu gibi istikbâl (gelecek zaman) anlamında olmasıdır. İsm-i fâilin elif ve lam (ال) harflerini almadığında amel etmesi için gerekli olan şartlardan ikincisi ise, ism-i fâilin istifhâm, nefiy, muhberun anı veya mevsufa dayanmasının zorunluluğudur. Örneğin أَضَارِبُ زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبُوهُ عَمْرًا cümlesinde nefye; زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبُوهُ عَمْرًا cümlesinde mevsufa dayanır.¹⁷⁶

Fiil gibi amel eden bir diğer isim, ism-i mefuldür. İsm-i mefulün amel etme şartları, ism-i failin amel etme şartlarının aynısıdır. İsm-i fâil, malum fiil gibi amel ederken, ism-i meful الْحَاجُّ مَعْفُورٌ ذَنْبُهُ (Hacının günahları bağışlanmıştır)¹⁷⁷ örneğinde olduğu meçhul fiil gibi amel eder ve nâib-i failini ref eder. الْحَاجُّ عُفِّرَ ذَنْبُهُ örneğinin takdiri şu şekildedir: الْحَاجُّ عُفِّرَ ذَنْبُهُ

Masdar da tıpkı ism-i fâil ve ism-i meful gibi amel eder. Masdarın kendisi gibi amel ettiği fiil, lâzım ise masdar sadece fâile ihtiyaç duyar. Örneğin يُعْجِبُنِي إِجْتِهَادُ سَعِيدٍ (Said'in çalışması hoşuma gider) cümlesinde olduğu gibi. Eğer fiil müteaddî ise bu durumda hem faile hem mefule ihtiyaç duyulur. Masdarın, fiilin teaddî ettiği şeye teaddî etmesi سَاءَ بِنِي سَاءَ بِنِي (babana isyan etmen beni üzdü) cümlesinde olduğu gibi kendi başına veya سَاءَ بِنِي سَاءَ بِنِي (şüpheli yerlere gitmen beni üzdü) cümlesinde olduğu gibi harf-i cer vasıtasıyla olur.¹⁷⁸

Masdar, fiil gibi amel ettiğinde, mefulünün hazfedilmesi وَمَا كَانَ اسْتِعْقَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ... (İbrahim'in babası için af dilemesi, sırf ona verdiği sözden dolayı idi.)

¹⁷⁶ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, III, 217.

¹⁷⁷ el-'Anzî, *el-Minhâcu'l-Muhtasar fi 'İlmeyi'n-Nahvi ve's-Sarf*, s. 114.

¹⁷⁸ el-Ğalâyîni, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, III, 276.

âyetinde¹⁷⁹ olduğu gibi caizdir. Âyetteki استغفار إبراهيم ربه لأبيه ibaresi (İbrahim'in babası için rabbinden af dilemesi) anlamına gelmektedir. ربه mefulünün mahzûf olduğu söylenebilir.¹⁸⁰

Masdar, muzaf olarak fiil gibi amel edebilir. Müteaddî bir fiilden türeyen ism-i fâilin fâiline izafe edilmesi caiz değilken, masdarın fâiline izafe edilmesi وَلَوْ دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ ... بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ (Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile savmasaydı...) âyetinde¹⁸¹ olduğu gibi caizdir.

Fiil gibi amel eden isimler ism-i fâil, ism-i meful ve masdardan ibaret değildir. Fiil gibi amel edenleri yukarıda zikretmiştik. İsm-i tafdîl, sıfat-ı müşebbehe ve mübalağa sigalarının ayrıntılarına konumuzun çerçevesinin dışına çıkmamak için girmiyoruz. İsm-i fâil, ism-i meful ve masdar gibi en önemlilerini ele almakla yetiniyoruz.

Fiil gibi amel eden harfler ise inne ve benzerleridir. Bu harfler fiil gibi amel ettiklerinden, الْحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ (fiile benzeyen harfler) olarak isimlendirilmiştir.

İnne ve benzerleri (إِنَّ وَأَخَوَاتِهَا) isim cümlesine gelip mübtedâyı mansûb, haberi merfû yapar. İnne ve benzerleri isim cümlesine geldiklerinde mübtedâyı ismi yapar. İnne ve benzerlerinin sayısı لَعَلَّ، لَيْتَ، لَكِنَّ، كَأَنَّ، أَنْ، إِنَّ olmak üzere altıdır. Ebû Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122) *Mulhatu'l-İ'râb* adlı eserinde nazım olarak inne ve benzerlerini altı adet olarak zikrediyor.¹⁸²

وَسِنَّةٌ تَنْتَصِبُ الْأَسْمَاءُ ... بِهَا كَمَا تَرْتَفِعُ الْأَنْبَاءُ

وَهِيَ إِذَا رَوَيْتِ أَوْ أَمَلَيْنَا ... إِنَّ وَأَنَّ يَا فَتَى وَلَيْتَنَا

تُكَّانُ ثُمَّ لَكِنَّ وَعَلَّ ... وَاللُّغَةُ الْمَشْهُورَةُ الْفُصْحَى لَعَلَّ

İnne ve benzerlerinin amel etmesi, ismi nasb; haberi de ref yapması ileler. İnne ve benzerlerinin mübtedâyı kendine isim yapıp i'râbını da merfû yapması hususunda Basralılar ile Kûfeliler ittifak etmişlerdir. Örneğin زَيْدٌ قَائِمٌ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ cümlesinin aslı

¹⁷⁹ Tevbe, 9/114.

¹⁸⁰ el-Ğalâyîni, *age*, III, 276.

¹⁸¹ Hac, 22/40.

¹⁸² el-Harîrî, el-Kasım b. Ali b. Muhammed b. Osman Ebû Muhammed, *Mulhatu'l-İ'râb*, Dâru's-Selâm, 1. Baskı, Kahire 1426/2005, s. 48-49.

cümlesidir. اِنَّ harfî, isim cümlesinin başına geldikten sonra, mübtedâyı ismi yapıp i'râbını mansûb yaptı. Mübtedâ, inne harfinin başına gelmediği cümlede yani asıl cümlede, manevî bir âmil ile merfû iken, cümlenin başına inne harfinin gelmesiyle, lafzî âmil tarafından mansûb yapıldı. Nahiv âlimlerine göre lafzî âmil, manevî âmilden daha güçlüdür. Bu örnek cümledeki قائم lafzı ise innenin haberi olup merfûdür. Basralılara göre haberin merfû oluşu inne ile olur. Basralıların bu görüşüne göre bir âmil yani inne (اِنَّ), mübtedâyı mansûb, haberi de merfû yapmıştır. Kûfelilere göre ise âmil yani inne, sadece ismi mansûb yapmıştır; haberi merfû yapmamıştır. Haberin yani قائم lafzının merfû oluşu, اِنَّ harfinin cümleye gelmesinden öncedir. Yani mübtedanın amel etmesi ile merfû olmuştur. Kûfelilerin görüşü, nahiv âlimlerinin çoğu tarafından benimsenmemiştir.¹⁸³

Amelde aslolanın fiilin amel etmesi olduğunu belirtmiştik. Bu durumda fiilin dışında kalan bütün isim ve harflerin amel etmesi fer'î olur. İnne ve benzerleri de harf olduklarından ve amel etmeleri fer'î olduğundan, amel edebilmelerinin illete dayandırılması, gerekçelendirilmesi gerekiyor. Bu illet ise bu harflerin lafız ve anlam gibi bazı yönlerden fiile benzemeleridir. Bundan dolayı *el-Hurûfu'l-Müşebbehetu bi'l-Fiil* (الحروف المشبهة بالفعل) yani fiile benzetilen harfler olarak isimlendirilmiştir.

İnne ve benzerlerinin fiile benzeme yönü ile ilgili şu hususlar ifade edilebilir:

- İnne ve benzerleri tıpkı fiiller gibi üç veya daha fazla harften oluşmaktadır. اِنَّ ve ليت harfleri üç harf, لعن ve كأن dört harf, لكن ise beş harften oluşmaktadır.
- Fiillerin isme has olması gibi isme hasdır. Yani fiillerin fail ve meful gibi isimlerle gelmesi gibi inne ve benzerleri de isimlerle birlikte gelirler.
- Mazi fiilin fetha üzere mebni olması gibi inne ve benzerleri de fetha üzere mebnidirler.
- İnne ve benzerleri, yâ-i mütekellim ile birleştiklerinde nûn-ı vikayenin gelmesi gerekir. Tıpkı fiilin yâ-i mütekellim ile birleştiğinde nûn-ı vikayenin gelmesinin zorunluluğu gibi. Örneğin مَنَّ fiili yâ-i mütekellim ile birleştiğinde مَنَّعِي şeklinde

¹⁸³ el-Hâzîmî, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fi Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, s. 369-370.

nûn-ı vikaye alır. إِنَّ harfî de yâ-i mütekellim ile birleştiğinde إِنِّي şeklinde nûn-ı vikaye alır.

- İne ve benzerleri, fiil anlamına delalet eder. Örneğin إِنَّ ve أَنَّ harfleri أَكْدْتُ anlamına, كَأَنَّ harfî شَبَّهْتُ anlamına, لَيْتَ harfî تَمَنَيْتُ anlamına, لَعَلَّ harfî de رَجَوْتُ anlamına delalet eder.¹⁸⁴

Sonuç olarak inne ve benzerlerinin fiil gibi amel ettiğini; fakat fiil gibi amel etmelerinin asıl değil fer‘ olduğunu, fiil gibi amel etmelerinin gerekçesinin de lafız ve anlam yönünden fiile benzerlikleri olduğunu belirtebiliriz.

Amel eden harfler inne ve benzerlerinden ibaret değildir. Örneğin ليس nakıs fiili gibi amel edip ismini ref ve haberini nasb eden harfler vardır. Bunlar da مَا، إِنَّ، لَا، لَات harfleridir.¹⁸⁵

Harf-i cerler de amel ederler; ama amel etmeleri fiil gibi değildir. Harf-i cerler isim üzerinde amel edip ismi cer yaparlar. Yaptığımız araştırmada harf-i cerlerin amel etme hususunda fiile bir benzerliğini tespit edemedik. Hatta Velîd Atîf el-Ensârî, harf-i cerrin ismi mecrur yaptığını, fiilin ise ismi hiçbir şekilde mecrur yapmadığı noktasından hareketle harf-i cerrin fiile benzerliği bulunmadığını gerekçe göstererek harfin de fiil gibi amelde asıl olduğu görüşünü savunuyor. el-Ensârî fiilin ismi ref ve nasb edebildiği, harf-i cerrin ise ismi sadece cer yapabildiğini gerekçe göstererek amel etmede fiilin harften daha kuvvetli olduğunu ifade ediyor.¹⁸⁶ Doğrusu el-Ensârî'nin görüşüne katılıyoruz. Zira amelde aslolanın fiil olduğunu, isim ve harfin ise fer‘ olduğunu dile getiren klasik dönem nahiv âlimlerinin amel eden isim ve harfin bir şekilde fiile benzerlik yönünün bulunduğunu dile getirmeleri, harf-i cerler için uygunluk arz etmiyor. Bu durumda önümüzde iki seçenek bulunuyor. Ya harf-i cerlerin amel etmediğini dile getireceğiz ki böyle bir şey mümkün değil, zira harf-i cerlerin amel edip ismi mecrur yaptığını biliyoruz. Ya da harf-i cerler gibi fiile benzerlik yönü bulunmayan harflerin amel etmede fiil gibi asıl olduğunu belirteceğiz. Biz ikinci seçeneğin doğru olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte her ne kadar harf-i

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, s. 325.

¹⁸⁵ el-Afgânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mücez fî Kavâ'idi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1424/2003, s. 67.

¹⁸⁶ el-Ensârî, Velîd 'Atîf, *Nazariyyatu'l-'Âmil fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfi, İrbid 1435/2014, s. 59-60.

cerrin amel etmede fiil gibi asıl olduğunu kabul etsek de fiilin amel etmede daha kuvvetli olduğunu belirtiyoruz.

1.4.4.2 İ‘râbda Asıl ve Fer‘

İ‘râbı, lafzî veya takdîrî olarak, kelimedede amel eden âmilin değişmesi ile birlikte kelimenin sonunun değişimi olarak tanımlayabiliriz.¹⁸⁷ İ‘râbın geçerli olduğu veya i‘râb olunan kelimeye mu‘rab denir.

Basra dil okuluna göre aslolanın, i‘râbın isim için geçerli olmasıdır. Muzari fiil ise isme hamledilir. Kûfe dil okuluna göre ise i‘râbda hem isim hem muzari fiil asıldır.¹⁸⁸

İbnu‘l-Enbârî‘ye göre de i‘râbda aslolanın isim için geçerli olmasıdır. Yani aslolan, ismin mu‘rab olmasıdır. Çünkü isimler, fâil, meful, muzaf, muzafun ileyih olma durumuna göre birçok anlam içerebilir. Eğer isim için i‘râb geçerli olmazsa, ismin taşınması muhtemel olan anlamları birbirine karışabilir. Örneğin مَا أَحْسَنَ زَيْدًا ibaresi taaccub için, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا ibaresi nefiy için, مَا أَحْسَنُ زَيْدًا ibaresi ise istifham için kullanılır. Eğer isim için i‘râb söz konusu olmasaydı, bu durumda taaccub, nefiy ve istifhâm birbirine karışacaktı. Ne ifade edildiği tam olarak anlaşılamayacaktı. Nahiv ilminde bu durum yani anlam karışıklığı, iltibas olarak isimlendirilir ki iltibasın izale edilmesi nahiv açısından vaciptir. Fiiller ve harfler için ise i‘râbın geçerli olmaması, anlamda herhangi bir karışıklığa veya eksikliğe sebebiyet vermez. Çünkü fiiller ve harfler sîgaları itibarıyla vaz‘ edildikleri anlama delâlet ederler.¹⁸⁹

ez-Zeccâcî (ö. 337/949) ismin kendi zatıyla, kendi başına i‘râbı hak ettiğini şu sözleriyle ifade ediyor: “Mu‘rab gördüğün her isim, aslı üzeredir. Neden asıl olduğuna dair soru sorulmaz. Mebnî gördüğün her isim ise onu asıl olma noktasından dışarı çıkararak bir gerekçeden dolayı asliyetinden çıkmıştır. İşte sana lazım olan şey bu gerekçeyi öğrenmendir.”¹⁹⁰ Görüldüğü üzere ez-Zeccâcî, i‘râbda aslolanın isim olduğunu belirtmekle birlikte, bunun ismin kendisinden kaynaklandığını ifade ediyor. Neden i‘râbda aslolan isimdir sorusunun sorulamayacağını, daha doğrusu i‘râbda aslolanın isim olduğunun herhangi bir nedene veya gerekçeye bağlanamayacağını لَا سُؤَالَ فِيهِ ifadesiyle belirtiyor.

¹⁸⁷ el-Hâzîmî, *Fethu Rabbi‘l-Beriyye fî Şerhi Nazmi‘l-Âcurûmiyye*, s. 85.

¹⁸⁸ el-‘Ukberî, *e‘t-Tebyîn ‘an Mezhebi‘n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve‘l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman el-‘Asîmîn, Dâru‘l-Ğarbi‘l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1406/1986, s. 153.

¹⁸⁹ İbnu‘l-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabîyye*, s. 46.

¹⁹⁰ ez-Zeccâcî, Ebu‘l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Cumel fi‘n-Nahv*, thk. Ali el-Hamd, Muessesetu‘r-Risâle, 1. Baskı, Şam 1990, s. 260-261.

Nahiv âlimleri i'râbda aslolanın isim olduğunu belirtmekle¹⁹¹ birlikte mu'rab olan muzari fiilin fer' olması ile ilgili gerekçelendirmede bulunuyorlar. Abdulkâhir el-Curcânî muzari fiilin isme üç yönden benzediğini ifade ediyor ki¹⁹² şunlardır:

- 1- Muzari fiilde yaygınlık ve genellik söz konusudur; fakat başına bir harf geldiğinde bu yaygınlık ve genelliği giderilir ve hususiyet yani özellik kazanır. Örneğin يَأْكُلُ denildiğinde bir yaygınlık ve genellik söz konusudur. Yani يَأْكُلُ fiili hem şimdiki zamana hem de gelecek zamana delalet etmek için kullanılmış olabilir; fakat سَيَأْكُلُ veya يَأْكُلُ سَوْفَ denildiğinde şimdiki zamana delalet etme ihtimali ortadan kalkmış olur ve sadece gelecek zamana delalet eder. İşte aynı durum, isim için de söz konusudur. Örneğin جَاءَنِي رَجُلٌ denildiğinde رجل ismi genellik ve yaygınlık bildirir; fakat الرَّجُلُ جَاءَنِي denildiğinde الرجل belli olan bir adama delalet ettiği için genellik ve yaygınlıktan çıkılmış olur. İşte hem harfin başına hem de ismin başına harf getirilerek yaygınlık ve genelliklerinin giderilmeleri, aralarındaki benzerlik yönlerinden biridir.
- 2- Muzari fiilin başına tıpkı ismin başına geldiği gibi lâmu'l-ibtidânın (başlangıç lâminin) gelmesi. Örneğin إِنَّ زَيْدًا لَيَخْرُجُ ve إِنَّ زَيْدًا لَفَاعِلٌ gibi.
- 3- Muzari fiilin ismin yerine gelmesi. Örneğin مَرَزَتْ بِرَجُلٍ يَكْتُبُ cümlesindeki يكتب fiili كاتب isminin yerine gelmiştir.

Nahiv âlimleri ismin i'râbı istihkakını, isimlerde aslolan sarftır yani çekimli olmasıdır hükmüne binâ ediyorlar. Bundan dolayı gayr-ı munsarif isimlerin illetlerini fer'iyet ile yorumluyorlar. İsim için ise iki fer'î illetin onu gayr-ı munsarif yapması için gelmesi yeterlidir. Alemiyet ve te'nîs illetleri gibi. Çünkü daha önce bahsi geçtiği gibi marifelik nekireliğin fer'idir, müenneslik de müzekkerliğin fer'idir.¹⁹³

İ'râbda asıl ve fer' konusu ile ilgili olan bir diğer husus da hareke ile i'râbın asıl mı fer' mi olduğudur. Nahiv âlimleri hareke ile i'râbın asıl, harf ile ve niyâbeten i'râbın fer'

¹⁹¹ Ebu'l-Fidâ, *el-Kunnâş fi fenneyi 'n-Nahv ve 's-Sarf*, I, 330; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi 'n-Nahv*, I, 123.

¹⁹² Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Muktesid fi Şerhi 'l-îdâh*, I, 119-120.

¹⁹³ el-Melh, s. 84.

olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁹⁴ es-Suyûtî de hareke ile i'râb bahsinde şunları belirtiyor: “الأصل أن يكون الرفع بالضمة والنصب بالفتحة والجر بالكسرة والجرم بالسكون (Aslolan ref'in damme ile, nasbın fetha ile, cerrin kesre ile ve cezmin sükûn ile olmasıdır.)”¹⁹⁵

Harf ile i'râb, hareke ile i'râbın fer'idir ve elif, vâv, yâ ve nun olmak üzere dört alameti vardır. Müsennânın ref' hali elif ile olup, nasb ve cer hali yâ iledir. Cem'-i müzekker-i sâlimin ref' hali ise vâv ile olup, nasb ve cer hali ise yâ iledir. Esmâ-i hamse'nin ref' hali vâv ile, nasb hali elif ile olup, cer hali yâ iledir. Ef'âl-i hamse'nin ref' hali ise nunun sübutu ile olup, nasb ve cer hali ise nunun hazfî ile olur.¹⁹⁶

İbn Yaîş de hareke ile i'râbın asıl olduğunu belirtirken hareketin daha az ve daha hafif oluşunu delil gösteriyor.¹⁹⁷

Bütün bu hususlardan sonra i'râbda asıl ve fer' ile ilgili şunları söyleyebiliriz: İ'râbda aslolan isim için olmasıdır. Yani i'râbın isim için geçerli olmasıdır. Muzari fiilin i'râbı fer'dir ve bir illete binâendir. Bir diğer husus ise aslolan, i'râbın hareke ile olmasıdır. Harf ile veya niyâbeten i'râb fer'dir. Hareke ile i'râbda ise aslolan ref'in damme ile, nasbın fetha ile, cerrin kesre ile ve cezmin sükûn ile olmasıdır.

1.4.4.3 Binâda Asıl ve Fer'

Binâ, kelimenin âmilden etkilenmeyip sonunun değişmemesi demektir. Nahiv âlimleri, isim için aslolanın i'râb olduğunu belirtmekle birlikte, fiil için de aslolanın binâ olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁸ Fakat bazı Kûfeliler, fiiller için aslolanın hem binâ hem i'râb olduğunu ifade ediyorlar.¹⁹⁹

Harfler de binâ için fiil gibi asıldır. Harflerin fiiller gibi binâ için asıl olarak belirlenmeleri, kıyasî bir gerekçelendirmeye dayanıyor. Bu gerekçe veya başka bir deyimle bu illet ise fiiller için aslolanın sükûn üzere mebnî olmaları ve aynı zamanda harflerin de mebnî olup i'râbdan mahalleri olmamalarıdır.

¹⁹⁴ el-Hâzîmî, *Fethu Rabbi'l-Berîyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, s. 188; Ebu'l-İrfân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alê Şerhi'l-Eşmûnî li Elfîyeti İbn Mâlik*, I, 117; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi'*, I, 76.

¹⁹⁵ es-Suyûtî, *age*, I, 76.

¹⁹⁶ er-Râcihî, 'Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, Riyad 1420/1999, s. 22-23.

¹⁹⁷ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, I, 152.

¹⁹⁸ el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, I, 50; el-Hâzîmî, *Fethu Rabbi'l-Berîyye fî Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, s. 246; el-'Ukberî, *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-'Îrâb*, II, 74; İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 278.

¹⁹⁹ el-Melh, s. 84.

Binâda aslolan sükûndur.²⁰⁰ Binâ, i'râbın zıddıdır, i'râbda ise aslolan harekedir. Harekenin zıddı ise sükûndur. Madem i'râbın zıddı binadır ve harekenin zıddı sükûndur, o halde binâda aslolanın sükûn olması gerekiyor.²⁰¹

İsimlerde aslolanın i'râb olduğunu yani binâ olmadığını belirtmiştik. Fakat bazı isimler mu'râb yerine mebnî olurlar. Bu durumda mebnî isimler asıllarından çıkmış sayılırlar. İsimlerin asıllarından çıkıp mebnî olmaları da bir illete binâendir ki nahiv âlimleri bu illetin, isimlerin bir yönüyle fiillere benzerliği olduğunu ifade ediyorlar.

Fiillerin sükûn üzere mebnî olmaları asıldır. Bu durum mazi, muzari ve emir olmak üzere bütün fiiller geçerlidir; fakat mazi fiiller, isimlere benzerliklerinden dolayı bu asıldan çıkıp fetha üzere mebnî olmuşlardır.²⁰² İbnu'l-Enbârî mazi fiilin isme iki yönden benzediğini ifade ediyor. Bu benzerliklerden birincisi مَرَزْتُ بِرَجُلٍ ضَرَبٍ örneğinde olduğu gibi mazi fiilin مَرَزْتُ بِرَجُلٍ ضَرَبٍ örneğinde olduğu gibi, isim gibi sıfat olarak gelmesidir. İkincisi ise mazi fiilin isme benzeyene benzemesidir. Örneğin إِنَّ فَعَلْتَ فَعَلْتُ cümlesinin anlamı إِنَّ فَعَلْتَ فَعَلْتُ cümlesidir. Yani birinci cümlede şart ve ceza olarak kullanılan mazi fiiller, ikinci cümlede şart ve ceza olarak kullanılan ve gelecek zaman anlamı bildiren muzari fiile benzemiştir. Gelecek zaman olarak kullanılan muzari fiilin isme benzediğini daha önce zikretmiştik.²⁰³

Muzari fiiller ise isimlere benzerliklerinden dolayı mu'râb olarak gelirler. Muzari fiilin isme benzerlik yönüne ise i'râbda asıl ve fer' konusunda değinmiştik.

ez-Zeccâcî ise bütün fiillerin mebnî olmasını asıl kabul ederken, bunun herhangi bir gerekçeye, illete dayanmadığını belirtiyor.²⁰⁴

Emir fiilin mebnî mi mu'râb mı olduğu hususunda Basralılar ve Kûfeliler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Basralılar emir fiilin isme benzemediklerini gerekçe göstererek, emir fiilin mebnî olduğu görüşünü savunuyor. Kûfeliler ise emir fiilin mecnûm muzari fiilden alındığını gerekçe göstererek, emir fiili mu'râb kabul ediyorlar. Kûfelilere göre muzari

²⁰⁰ el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, I, 54; el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ ve'l-'Îrâb*, II, 75; es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, I, 73.

²⁰¹ el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ ve'l-'Îrâb*, II, 75.

²⁰² İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 421.

²⁰³ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 278.

²⁰⁴ ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-Nahv*, s. 261.

fiilde aslolan i'râbdır. Emir fiil de muzari fiilden alınmış olduğu için aslına uyması gerekiyor.²⁰⁵

Fiillerde aslolanın binâ olmasına rağmen, aslın dışına çıkan fiillerin varlığı söz konusudur. Örneğin muzari fiiller, hem Basra dil okuluna göre hem de Kûfe dil okuluna göre mu'rabdırlar. Yani asıllarının dışına çıkmışlar ve fer' sayılmışlardır. Harfler için ise aynı durum söz konusu değildir. Yani bütün harfler mebnidir. Aslının dışına çıkıp mu'râb olan harf yoktur.²⁰⁶

Harflerin mebni olmalarının aslı, fiillerin mebni olmalarındaki asıldan daha kuvvetlidir. Çünkü harflerden aslının dışına çıkana rastlanmaz; oysa daha önce de belirtildiği gibi aslının dışına çıkan fiil söz konusudur. Yani muzari fiil, aslından çıkıp mebni olma yerine mu'râbdır.

Zamirlerde aslolan mu'râb olmalarıdır. Çünkü isimlerde aslolan i'râbdır. Fakat zamirler, harflere benzerlik yönlerinden dolayı aslın dışına çıkıp mebni olmuşlardır.²⁰⁷ Binâda aslolan harftir, zamirlerin mebni olması ise fer'dir. Yani zamirler, binada harflerin fer'idir.

İstihkakta asıl ve fer' konusu ile ilgili bütün bu zikredilenlerden sonra sonuç olarak şu hususlar ifade edilebilir:

- 1- Amelde aslolan fiilin amel etmesidir.
- 2- İsim ve harflerin amel etmesi fer'dir ve amel etmelerinin illeti bir yönüyle fiile olan benzerlikleridir.
- 3- İ'râbda aslolan isimdir.
- 4- İ'râbda aslolan hareke ile i'râbdır. Harf ile i'râb fer'dir.
- 5- Binâda aslolan fiil ve harftir. İsmın mebnî olması fer'dir.
- 6- Muzari fiilin mu'râb olması fer'dir ve mu'râb olmasının illeti, bazı yönlerden isme olan benzerliğidir.
- 7- Binâda aslolan sükûn üzere olmasıdır. Mazi fiilin fetha üzere mebnî olması bazı yönlerden isme olan benzerliğinden dolayıdır.
- 8- Zamirlerde aslolan mu'râb olmalarıdır. Mebnî olmaları fer'idir ve mebnî olmalarının illeti harfe olan benzerlikleridir.

²⁰⁵ Bkz. İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 414-433.

²⁰⁶ Muntezir Hasan Ali, *el-Asl ve'l-Fer' fi Şerhi'r-Radî 'alé Kâfiyeti İbni'l-Hâcib, 'Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs*, İrbid 2010, s. 41-42.

²⁰⁷ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-Tekmil fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, II, 131.

1.4.5 Kaidede Asıl ve Fer‘

Nahiv âlimleri, eserlerinde aslî kaideler (القواعد الأصلية) ve fer‘î kaidelerden (القواعد الفرعية) bahsederler. Aslî kaidelerden veya kaidenin aslından kastedilen şey, nahiv âlimleri tarafından tanımı yapılmış ve kayıt altına alınmış, mübtedanın, fâilin ve nâib-i fâilin merfû olması, fiilin fâilinden önce ve mevsûlün sılasından önce gelmesi gibi kurallardır. Temmâm Hassân, aslî kaidelerin en büyüğü olarak anlamlı olma kaidelerini (قاعدة الإفادة) zikrediyor.²⁰⁸ İfadenin kaidesinden kastedilen şey ise cümlenin anlamlı olması, bir anlam ifade etmesi, anlaşılır olmasıdır. Temmâm Hassân anlamlı olma kaidelerini en büyük, en önemli kaide saydıktan sonra sırasıyla aşağıdaki kaideleri sayıyor:²⁰⁹

- 1- İ‘râbın asıl olarak kelâm için geçerli olması, anlamdan dolayıdır. Yani kastedilen anlamın elde edilebilmesi için i‘râbın gerekliliğinin aslı.
- 2- Mübtedâda aslolan marife olması, haberde aslolan ise nekira olmasıdır.
- 3- Sıfatta aslolan mevsufla birlikte gelmesidir.
- 4- Kelâmda aslolan lafzı üzere vaz‘ edilmesidir. Yani kelamı oluşturan bütün lafızların zikredilmesidir. Bir başka ifadeyle kelamda aslolan hazfın olmamasıdır.
- 5- Marifelerde aslolan vasfedilmemeleridir. Yani marife bir kelimeye sıfat getirilmemesidir.
- 6- Fiil ile merfû olan şeyin fiile tekaddüm etmesi yani fiilden önce gelmesi caiz değildir.
- 7- Cezanın mertebesi şartın mertebesinden sonradır. Yani cümlede şart, cezadan önce gelir.
- 8- Harf-i cer, harf-i cere dâhil olmaz.
- 9- Cezada aslolan harf ile gelmesidir.

Zikredilen bu kaidelere, nahiv âlimlerinin yapmış olduğu tanımlardan (التعريفات) ve getirmiş oldukları kayıtlardan (الضوابط/القيود) ulaşılır. Örneğin nahiv âlimleri fâili şu şekilde tanımlamışlardır: Kendisinden önce malum mebnî bir fiilin geldiği ve işi yapana delalet eden merfû isim. Bu tanım bazı kaideleri kapsıyor ki şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Fâil isimdir.

²⁰⁸ Hassân, *el-Usûl*, s. 123.

²⁰⁹ Hassân, *el-Usûl*, s. 123-124.

- 2- Fâil merfûdur.
- 3- Fiil, fâilden önce gelir.
- 4- Fâil ile birlikte gelen fiil, malum bir fiildir, meçhul değildir.
- 5- Fâil, işi yapana delâlet edendir.²¹⁰

Bütün bu kaideler, küllî kaideler olarak da tanımlanabilir. Zira küllî kaideler, genel çerçeveyi, esası, temeli teşkil ederler. Bu bakımdan küllî kaideler için asıl kaideler, küllî kaidelerin dışında kalan kaidelere de fer'î kaideler denilebilir.

Küllî kaideler sıralanacak olursa, sıranın başına birinci madde olarak, “kelamda aslolan anlamlı olmasıdır” cümlesi yazılabilir. Zira kelam, vaz' edilmişin aslı itibarıyla anlamlıdır. Yani kelamda aslolan bir anlam bildirmesidir. Aslî kaidelere bakıldığında rütbe yani cümlenin öğelerinin cümledeki diziliş sırasının önemi görülecektir. Örneğin جَلَسَ زَيْدٌ عَلَى الْكُرْسِيِّ (Zeyd, sandalyeye oturdu) cümlesinde, aslî kaidelerden olan rütbeyi göz ardı edip زيد على الكرسي gibi bir cümle kurduğumuzda, kelâm için aslolan anlamlı olma kaidelerini ihlal etmiş oluruz.

Aslî kaidelerden bazen hazif, idmâr (zamirle ifade etme), fasıl (ara verme), takdim (önceleme) ve te'hîr (erteleme) gibi yollarla çıkılabilir. Arap nahvinde veya nahiv usulünde buna udûl (العُدُول) denir. Bu udûl bazen yaygın olur, bazen yaygın olmaz. Nahivde bir şeyin yaygınlık kazanmasına ittirâd (الإِطْرَاد), yaygınlık kazanmış olan şeye de muttarid (المُتَّارِد) denir. Eğer udûl yani aslî kaideden çıkış yaygınlık kazanmamışsa, şâz (شاذّ) olarak isimlendirilir. Eğer udûl yaygınlık kazanmışsa, bu durumda aslî kaidelerin en önemlisi olan ifadenin yani anlamın elde edilip edilmediğine ve anlam karışıklığının olup olmadığına bakılır. Anlamlı ve karışık olmayan bir cümlenin varlığı, varsa hazfın varlığına delili, takdim ve te'hirin şartlarını gerekli kılar.²¹¹ Örneğin cümlede aslolan hazfın olmamasıdır, yani cümlenin bütün unsurlarının zikredilmesidir. Fakat bu aslî kaideden çıkıldığında yani cümlenin herhangi bir unsuru hazfedildiğinde, bu hazfın varlığına dair bir delilin bulunması gerekir.

Nahiv âlimlerinin yapmış oldukları tanımlardan elde edilen kaidelere aslî kaideler, kendisine kıyasın caiz olduğu, yaygınlık kazanmış udûllere ise fer'î kaideler denir. Bazen

²¹⁰ Hassân, *age*, s. 124.

²¹¹ Hassân, *el-Usûl*, s. 130-131.

özellikle anlam karışıklığından kaçınmak için aslî kaideler yerine fer'î kaideler tercih edilir. Örneğin mübtedânın haberden önce gelmesi aslî bir kaidedir. Fakat bazen mübtedâda, haberdeki bir lafza dönen zamir bulunabilir. Bu durumda bir şeyin aslî hali üzere bırakılması demek olan istishâb tercih edildiğinde, yani aslî hali mübtedanın haberden önce gelmesi kaidesi tercih edildiğinde, zamir lafzen ve rütbeten kendisine en yakın olana döneceğinden anlam karışıklığı yaşanabilir. Örneğin أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالًا (Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?)

âyetinde²¹² أَقْفَالٌ عَلَى قُلُوبٍ haber olup أَقْفَالٌ mübtedâsından önce gelmiştir. Haberin mübtedâdan önce gelmesi, aslî kaidelerin en önemlisi olan anlamlı olma kaidesine uygunluğun gözetilmesidir.

Aslî kaidelerle fer'î kaideler arasındaki ortak nokta, aslî kaidelerin en büyüğü olan anlamlı olma kaidesidir. Fer'î kaideler eğer yaygınlık kazanmışsa yani muttarid ise aslî kaidelerin kıyasta sahip olduğu salahiyyete sahiptirler. Aslî ve fer'î kaideler bağlamında, Temmâm Hassân, ilke diye adlandırabileceğimiz şu huşuları aktarıyor:²¹³

- 1- Asıl ve fer' eşit olmaz.
- 2- Fer'lerin derecesi daima asılların derecesinden daha aşağıdadır.
- 3- Fer' için geçerli olmayan şey, asıl için geçerli olabilir.
- 4- Fer' her zaman asıldan daha zayıftır.
- 5- Fer'de muhakkak asıl olmalıdır. Yani aslı olmayan fer' yoktur.
- 6- Aslın takdir edilmesi, fer'in takdir edilmesinden daha önceliklidir.
- 7- Gerekli bir durum olmadıkça fer', aslına muhalefet edemez.

Mübtedânın marife olması gerektiğinin, aslî kaidelerden biri olduğunu belirtmiştik. İbn Mâlik de mübtedânın marife olması gerektiğini belirtirken, bazı durumlarda bu aslî kaidenin dışına çıkılabileceğini şu beyitleriyle ifade etmiştir:

لَا يَجُوزُ الْإِثْبَادُ بِالنَّكِيرَةِ مَا لَمْ تُفِدْ كَعِنْدَ زَيْدٍ مَرَّةً
وَهَلْ فَتَى فِيكُمْ فَمَا خِلُّ لَنَا وَرَجُلٌ مِنَ الْكِرَامِ عِنْدَنَا
وَرَعْبَةٌ فِي الْحَيْرِ حَيْرٌ وَعَمَلٌ بَرٌّ يَزِينُ وَيُقَسِّنُ مَا لَمْ يُقَلِّ

²¹² Muhammed, 47/24.

²¹³ Hassân, *el-Usûl*, s. 137.

İbn Mâlik bu beyitlerle mübtedânın şu altı durumda aslî kaidesinden çıkıp nekire olacağını belirtiyor:

- 1- Haberin zarf veya car ve mecrur olması.
- 2- Mübtedâdan önce istifhamın olması.
- 3- Mübtedâdan önce nefyin olması.
- 4- Mübtedânın vasfedilmesi.
- 5- Mübtedânın kendisinden sonra gelene amel etmesi.
- 6- Mübtedânın muzaf olması.²¹⁴

Görüldüğü gibi aslî kaideden fer‘î kaideye geçişin bazı şartları vardır. Şart, ihtiyaç, alamet, fazlalık gibi hususlar fer‘ için geçerlidir. İbn Mâlik’in, nekira ile başlamanın yani mübtedânın nekira olmasının caiz olmadığını belirtmesi, bu hususun aslî kaide olduğuna işaret eder. Fakat daha sonra zikrettiği durumlarda mübtedânın marife olacağını belirtmesi ise fer‘î kaideye delâlet eder.

1.4.6 Bâbda Asıl ve Fer‘

Nahivde *إِنَّ وَأَخَوَاتُهَا* ve *كَانَ وَأَخَوَاتُهَا* gibi konu başlıkları vardır. *إِنَّ وَأَخَوَاتُهَا* yerine neden *صَارَ وَأَخَوَاتُهَا* denilmediği sorusu önemli bir hususa işaret etmektedir.

Arap dilinde her birinin kendine has işlevi olan edatlar veya harfler grubu vardır. Nahiv âlimleri, bu gruplardan inne ve benzerleri, kâne ve benzerleri, atıf harfleri, istifhâm harfleri, kâsem harfleri gibi bölümler oluşturmuşlardır. Bu bölümlerin her birine bâb denilmektedir. Bölümü oluşturan unsurlar arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Nahiv âlimleri her bir bölüm için bir asıl tespit etmiş ve bölümü oluşturan diğer unsurları fer‘ kabul etmişlerdir. Tespit edilen bu asıl *أَصْلُ الْبَابِ*, *أُمُّ الْبَابِ* veya *أَلْأَصْلُ فِي الْبَابِ* gibi isimlerle isimlendirilmiştir.²¹⁵ Biz ise konumuzu işlerken bâbın aslı, bazen de ummu'l-bâb ifadesini kullanmayı tercih edeceğiz.

Bâbın aslı konusu, amel eden ve amel etmeyen bütün harfleri kapsamaktadır. Bir edatın veya harfin, bâbın aslı kabul edilmesini sağlayan bazı sebepler vardır. Bu sebepler

²¹⁴ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alê Elfiyeti İbn Mâlik*, I, 215-218.

²¹⁵ el-Melh, s. 98.

anlamsal, harfin yapısı veya kullanımın yaygınlığı gibi hususlar olabilir.²¹⁶ Bu kısımda herhangi bir bâbın aslı ele alınırken bu nedenlere de değinilecektir.

a) İstifhâm Hemzesi:

İstifhâm edatları harfler ve isimler olmak üzere iki gruba ayrılır. Hemze (إِ) ve هل harftir. أَتَى، أَيْ، كَمْ، كَيْفَ، مَتَى، أُنْتِ، أَيَّانَ، أَيْنَ harftir. Soru edatlarının aslı hemzedir. Hemzenin haricindeki soru edatları fer‘dir. Hemzenin soru edatlarında asıl, diğerlerinin fer‘ oluşunun bazı gerekçeleri vardır. Bu gerekçelerden en önemlisi, hemzenin harf oluşudur. Çünkü anlamı aktarmada veya anlamı değiştirmede aslanan harftir.²¹⁷ Örneğin olumludan olumsuzu geçişi bildiren harftir. مَا قَامَ (Zeyd kalktı) cümlesinin anlamını مَا قَامَ (Zeyd kalkmadı) şeklinde olumsuzu çevirmek için nefiy harfinden yararlanılır.

Hemze, soru sorulan bütün durumlarda kullanılır; ama aynı durum diğer soru edatları için geçerli değildir. Örneğin مَتَى edatı zaman öğrenmek için, كَيْفَ edatı durum öğrenmek için, أَيْنَ edatı mekân öğrenmek için kullanılır.

هل soru edatı hemze gibi harf olmasına rağmen hemze gibi kullanım genişliğine ve yaygınlığına sahip değildir. Örneğin هَلْ أَرَيْتُكَ عِنْدَكَ أُمَّ عَمْرٍو؟ cümlesinde hemzenin yerine هل getirilip هَلْ أَرَيْتُكَ عِنْدَكَ أُمَّ عَمْرٍو denilemez.²¹⁸

Hemzenin soru edatlarında asıl, diğerlerinin fer‘ oluşunun bir diğer gerekçesi de hemzenin ister hakikaten olsun ister mecazen olsun soru anlamının dışında kullanılmadığıdır. Örneğin مَن edatı mevsul olabilir, şart edatı olabilir. مَا edatı mevsul olabilir, nefiy edatı olabilir, taaccub harfi olabilir, şart edatı olabilir. هَلْ edatı ise bazen soru anlamının dışında kullanılabilir. Örneğin هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا (İnsan henüz anılır bir şey değilken üzerinden uzunca bir zaman geçti) âyetinde²¹⁹ هَلْ anlamında ,

²¹⁶ Bkz. el-Kudât, Selman, *Zâhiretu'l-Ummât fi'n-Nahvi'l-'Arabî, Hevliyyâtu'l-Câmi'ati't-Tûnusiyye*, Sayı: 36, Tunus 1995, s. 139.

²¹⁷ el-Osman, Hasan Ahmed, *el-Ummuhât fi'l-Ebvâbi'n-Nahviyye*, el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1. Baskı, Mekke 1425/2004, s. 9; el-Melh, s. 101.

²¹⁸ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, III, 255.

²¹⁹ İnsan, 76/1.

هل جزاء الإحسان إلا الإحسان (İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey değildir) âyetinde²²⁰ ise nefiy anlamında kullanılmıştır.²²¹

Hemzenin soru edatlarında asıl oluşunun bir diğer gerekçesi de kullanımının daha yaygın oluşudur.²²²

es-Suyûtî, hemzeyi soru edatlarının aslı kabul ederken, bunun gerekçelerinden birinin hemzenin atıf harflerinden önce gelmesi olduğunu, fer‘ olan diğer soru edatlarının atıf harflerinden önce gelmediğini ifade ediyor. es-Suyûtî, bu görüşünü delillendirmek için şu âyetleri örnek olarak getiriyor:²²³

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا... (Bakmadılar mı?):²²⁴ Hemze atıf harfi olan vâv (و) harfinden önce gelmiştir.

أَفَلَمْ يَسِيرُوا... (Dolaşmadılar mı?):²²⁵ Hemze, atıf harfi olan fe (ف) harfinden önce gelmiştir.

أَتَمَّ إِذَا مَا وَقَعَ... (O şey gerçekleştikten sonra mı?):²²⁶ Hemze, atıf harfi olan sümme (ثم) harfinden önce gelmiştir.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ... (Nasıl olur da inkar edersiniz?):²²⁷ Soru edatı olan كيف, atıf harfi olan vâv (و) harfinden sonra gelmiştir.

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ... (Nereye gidiyorsunuz böyle?):²²⁸ Soru edatı olan أين, atıf harfi olan fe (ف) harfinden sonra gelmiştir.

فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ... (Fâsıklar topluluğundan başkası helak edilir mi?):²²⁹ Soru edatı olan هل, atıf harfi olan fe (ف) harfinden sonra gelmiştir.

Bu âyetlere bakıldığında, soru edatlarında asıl olan hemzenin atıf harflerinden önce geldiği; ama diğer soru edatlarının atıf harflerinden sonra geldiği görülecektir. İşte es-

²²⁰ Rahmân, 55/60.

²²¹ el-Osman, s. 9-10.

²²² es-Suyûtî, *age*, III, 255; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, V, 100.

²²³ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, III, 254.

²²⁴ A'râf, 7/185.

²²⁵ Mu'min, 40/82.

²²⁶ Yûnus, 12/51.

²²⁷ Âl-i İmrân, 3/101.

²²⁸ Tekvîr, 81/62.

²²⁹ Ahkâf, 46/35.

olduğu hususunda ittifak vardır. إِذَا مَا ve مَهْمَا şart edatlarının harf ya da isim olduğu hususunda ihtilaf vardır. Fakat zikredilen diğer şart edatlarının isim olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.²³⁵

İbnu'l-Enbârî, إِنَّ haricindeki şart edatlarının muzari fiilde amel etmelerini, amelde إِنَّ edatına hamledilmeleri ile izah ediyor.²³⁶ Bu durumda kendisine hamledilen yani إِنَّ asıl, hamledilen ise yani diğer şart edatları ise fer' kabul edilir.

İbn Yaîş ise إِنَّ haricindeki şart edatlarının amel etmesini, إِنَّ edatının anlamını taşımalarına bağlıyor. Örneğin مَا ve مَنْ edatları, şart edatı olarak kullanımlarının yanında soru edatı ve ism-i mevsul olarak da kullanılabilir. Örneğin مَا يَفْعَلُ أَخُوكَ؟ (Kardeşin ne yapıyor?) veya مَنْ يَحْمِلُ هَذَا؟ (Bunu kim taşıyor?) cümlelerinde soru edatı olarak kullanılmışlardır. Fakat مَا أَعْجَبَنِي مَا يَحْضُرُ وَمَنْ يَحْضُرُ (Olan şey ve gelen kişi hoşuma gitti) cümlesinde ise الَّذِي anlamında, ism-i mevsul olarak kullanılmışlardır. مَا ve مَنْ edatlarının şart edatı olarak kullanımları, إِنَّ anlamını taşımalarına bağlıdır. Bu durum diğer şart edatları için de geçerlidir. Bundan dolayı İbn Yaîş'e göre إِنَّ, şart edatlarının aslı sayılmıştır.²³⁷

إِنَّ şart edatının asıl, diğerlerinin fer' kabul edilmesine delalet eden bir diğer husus, إِنَّ şart edatının, şart veya cezanın bütün durumlarında kullanılabilir olmasıdır. Örneğin مَنْ şart edatı akil, مَا şart edatı akil olmayanlar, مَتَى şart edatı zaman için geçerli iken, aynı durum إِنَّ için geçerli değildir.²³⁸ Yani إِنَّ şart edatı akil olan ve olmayan, zaman, mekân gibi şart ile ilgili bütün durumlarda kullanılır. Kullanım alanının diğer şart edatlarına göre daha geniş olması, asliyetine delalet eden hususlardan biridir.

²³⁵ Bkz. el-Osman, s. 41-42.

²³⁶ Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 238.

²³⁷ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, IV, 266.

²³⁸ Bkz. el-Osman, s. 44.

إِنَّ şart edatının harf olduğu hususunda ihtilafın olmayışı, diğer şart edatlarının amelde kendisine hamledilmeleri ve amel edebilmeleri için إِنَّ anlamı taşımaları, kullanım alanının diğer şart edatlarına göre daha yaygın oluşu gibi hususlar, şart edatlarında aslolanın إِنَّ olduğu, diğer şart edatlarının fer‘ olduğu hususuna delalet eder.

e) Fiile Benzeyen Harfler

Nahiv âlimleri إِنَّ'yi, mübteda ve haberde amel eden, fiile benzeyen harflerin aslı kabul etmişlerdir. Fiile benzeyen harflerin وَأَخْوَانُهَا إِنَّ diye isimlendirilmeleri bile başlı başına إِنَّ'nin asıl, لَيْتَ، لَكِنَّ، كَأَنَّ ve لَعَلَّ'nin fer‘ olduğuna delalet eder.²³⁹

إِنَّ'nin fiile benzeyen harflerdeki asliyetine delalet eden bir husus, إِنَّ'nin anlam itibarıyla diğerlerine göre daha basit oluşudur. إِنَّ bu yönüyle sadece te'kîd anlamı ifade eder.²⁴⁰

Fiile benzeyen harflerde إِنَّ'nin asıl olduğuna delalet eden bir diğer gerekçe de, إِنَّ'nin ismine ve haberine نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ (Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın elçisisin)²⁴¹ ve إِنَّ'nin haberinin başına da başlangıç lamının gelmesini aşağıdaki şu beyitte olduğu gibi caiz görmüşlerdir:²⁴³

يَلُومُنِي فِي حُبِّ لَيْلَى عَوَازِلِي وَلَكِنِّي مِنْ حُبِّهَا لَعَمِيْدُ

(Leylaya olan sevgimden dolayı beni kınayıp duruyorlar, oysa ben onun sevgisiyle onurlu biriyim.)

Kûfeliler her ne kadar كَأَنَّ'nin haberine de başlangıç lamının gelmesini caiz görmüş olsalar da, bu durum إِنَّ'nin asıl, كَأَنَّ'nin diğerleri gibi fer‘ olduğu hususunu değiştirmez.

²³⁹ Bkz. el-Melh, s. 100.

²⁴⁰ el-Osman, s. 51.

²⁴¹ Munâfikûn, 63/1.

²⁴² Âl-i İmrân, 3/13.

²⁴³ el-Kudât, s. 154.

Çünkü كَأَنَّ lafzı itibarıyla basit değildir yani mürekkebdir. كَ ve أَنَّ'nin birleşmesinden meydana gelmiştir. Oysa basit olan asıl, mürekkebi olan fer' dir.

f) Kasem Harfleri

Arapçada kasem (yemin) harfleri be (ب), vâv (و), te (ت) ve lam (ل) olmak üzere dördtür.²⁴⁴

Kasem harflerinde aslolan be (ب) harfidir. Be (ب) haricindeki diğer kasem harfleri ise fer' dir.²⁴⁵

İbnu'l-Enbârî, be (ب) harfinin kasem harflerinde asıl olmasını, hazfedilen kasem fiilinin geçişsiz bir fiil olduğu, be (ب) harfiyle geçişlilik kazandığı ve sadece be (ب) harfi vasıtasıyla kasem fiil ile muksemun bihin (kendisi ile yemin edilen) birleştirildiği hususu ile izah ediyor. Örneğin أَقْسِمُ (yemin ederim) kasem fiili, أَقْسِمُ بِاللَّهِ şeklinde be (ب) harfiyle hem geçişlilik kazanıyor hem de muksemun bih ile birleşiyor.²⁴⁶ İbnu'l-Enbârî, zikrettiği bu iki işlevi yani kasem fiilini geçişli yapma ve muksemun bih ile birleştirme işlevini yemin harflerinden sadece be (ب) harfinin yerine getirdiğini belirterek, bu harfin yemin harflerindeki asliyetini izah etmiş oluyor.

el-'Ukberî, be (ب) harfini kasem harfleri için asıl kabul ederken, bunun gerekçelerinden biri olarak be (ب) harfi ile birlikte kasem fiilinin zikredildiğini, fakat diğer kasem harfleri ile birlikte fiilin zahiren zikredilmediğini ifade eder.²⁴⁷ el-'Ukberî'nin ifade ettiği bu illete göre örneğin أَقْسِمُ بِاللَّهِ denilebilirken, أَقْسِمُ وَاللَّهِ veya أَقْسِمُ تَاللَّهِ denilemez.

es-Suyûtî ise be (ب) harfinin kasem harflerinde asıl, diğer harflerin fer' olduğunu gerekçelendirirken, be (ب) harfinin بِاللَّهِ أَحْبَبْتَنِي (Allah aşkına bana söyle) örneğinde olduğu gibi talep ve بِاللَّهِ هَلْ قَامَ زَيْدٌ (Ne olur söyle, Zeyd kalktı mı?) örneğinde olduğu gibi isti'tâf (yardım, şefkat istemek) durumlarında kullanıldığı; fakat diğer harfler için aynı durumun

²⁴⁴ ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, thk. Mâzin el-Mubarek, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Şam 1405/1985, s. 83.

²⁴⁵ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, II, 477; İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 203; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, I, 373.

²⁴⁶ Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 203.

²⁴⁷ el-'Ukberî, *el-Lubâb*, I, 373.

söz konusu olmadığını ifade eder. es-Suyûtî'nin be (ب) harfinin asliyeti ile ilgili naklettiği bir diğer illet ise be (ب) harfiyle birlikte fiilin وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ (En ağır yeminleriyle Allah'a yemin ettiler) ayetindeki²⁴⁸ gibi izharının (zahir olarak gelmesinin) ve فَبِعِزَّتِكَ لَأَعُوذَنَّهُمْ (Senin mutlak kudretine andolsun ki, onların hepsini azdıracığım) ayetinde olduğu gibi gizlenmesinin mümkün olmasıdır.²⁴⁹

Görüldüğü üzere be (ب) harfi ile yemin fiilinin geçişlilik kazanması ve muksemun bih ile birleştirilmesi, fiilinin zahiri olarak ve gizli olarak gelebilmesi, kasemin her durumunda kullanılması, hafzedilebiliyor olması gibi hususlar, be (ب) harfinin kase m harflerinin aslı olduğuna delalet eder.

g) Kâne ve Benzerleri

Kâne ve benzerleri şunlardır:²⁵⁰ كَانٌ، أَصْبَحَ، أَمْسَى، صَارَ، ظَلَّ، بَاتَ، أَضْحَى، مَا دَامَ، مَا زَالَ، مَا أَنْفَكَ، مَا فَتَى، مَا بَرَحَ، لَيْسَ

Kâne ve benzerleri, mübteda ve habere gelip, mübtedâyı ismi yapıp ref eder, haberi kendi haberi yapıp nasb eder. Kâne ve benzerlerinin ismi, fâile benzediği için merfû, haberi de mefule benzediği için mansubdur.

İbn Yaîş كَانٌ' nin ummu'l-bâb yani asıl ve benzerleri içinde en fazla kullanıma sahip olduğunu ifade eder.²⁵¹

كَانٌ' nin nahiv âlimleri tarafından asıl, diğerlerinin fer' kabul edilmesinin bazı gerekçeleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:²⁵²

- 1- كَانٌ genel bir zamanı ifade ederken, benzerlerinden bazıları sabah, kuşluk, öğle, akşam ve gece gibi zaman dilimlerine işaret eder.
- 2- كَانٌ mutlak olarak bir işin gerçekleşmiş olduğuna delalet eder. Diğerleri ise mukayyed olarak yani belli sınırları ve şartları olacak şekilde bir işin gerçekleşmiş olduğuna delalet eder. Mutlak olan yani herhangi bir şarta

²⁴⁸ Nûr, 24/53.

²⁴⁹ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi*, II, 477.

²⁵⁰ İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Semih Ebû Muğlâ, Dâru Mecdelâvî, Amman 1988, s. 36.

²⁵¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, IV, 334.

²⁵² Bkz. el-Osman, s. 100-103.

bağlanmamış ve herhangi bir şekilde sınırlanmamış olan asıl, mukayyed yani belli bir şartı ve sınırı olan ise fer‘dir. Örneğin كَانْ زَيْدٌ فَائِمًا denildiğinde mutlak olarak Zeyd’in ayakta olduğu belirtilir. Daha önce ayakta olup olmadığı ile ilgili herhangi bir hususa işaret söz konusu değildir. Fakat صَارَ زَيْدٌ فَائِمًا denildiğinde Zeyd’in daha önce ayakta olmadığı, sonradan ayağa kalktığı, أَصْبَحَ زَيْدٌ فَائِمًا denildiğinde ise eylemin sabah vakti gerçekleştiği anlaşılır.

- 3- Kesretu’l-İsti‘mâl yani kullanımının yaygın olması. كَانْ nin muzarisindeki nun harfinin hafzedilmesi, kullanımın çokluğuna delalet eder. Kullanımın çokluğu ile birlikte hafzin gerçekleşmesi ise Arap dilinde yaygın görülen bir durumdur. كَانْ nin muzarisinden nun harfinin hafzedilmesine şu ayetler örnek gösterilebilir:

وَمَ أَكْ بَعِيًّا... (Ben, iffetsiz biri değilim)²⁵³

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ (Biz, namaz kılanlardan değildik)²⁵⁴

فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ (İmanları kendilerine fayda vermedi)²⁵⁵

وَلَا نَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (Onların kurduğu tuzaklardan dolayı sıkıntıya düşme)²⁵⁶

- 4- كَانْ nin benzerleri, كَانْ زَيْدٌ أَصْبَحَ مُنْطَلِقًا örneğinde olduğu gibi kendisine haber olabilirken, كَانْ nin كَانْ زَيْدٌ أَصْبَحَ örneğindeki gibi benzerlerine haber olmaması.

h) Atıf Harfleri

Atıf harfleri لَكِنْ، بَلْ، لَأَ، أَمْ، أَوْ، إِمَّا، حَتَّى، ثُمَّ، فِ، وَ، olmak üzere on tanedir.²⁵⁷ Atıf

harflerinde aslolan vâv (وَ) harfidir, diğer atıf harfleri fer‘dir.²⁵⁸

²⁵³ Meryem, 19/20.

²⁵⁴ Muddessir, 74/43.

²⁵⁵ Mu‘min, 40/85.

²⁵⁶ Nahl, 16/127.

²⁵⁷ Ebu‘l-Fidâ, *el-Kunnâş*, II, 102.

²⁵⁸ İbnu‘l-Enbârî, *Esrâru‘l-‘Arabiyye*, s. 219; el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddin Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali, *el-Cene‘d-Dânî fi Hurûfi‘l-Me‘ânî*, thk. Fahrud-din Kabave, Muhammed Nedim Fâdil,

Atıf harflerinde aslolanın vâv (و) harfi olmasının bazı gerekçeleri vardır:

- 1- Vâv (و) harfi sadece iştirak (katılım, ortaklık) bildirirken, diğer atıf harfleri iştirakin haricinde başka anlamlar da ifade ederler. Tek bir anlam ifade eden vâv (و) harfi müfred gibi, birden fazla anlam ifade eden vâv (و) harcindeki atıf harfleri ise mürekkebe gibi kabul edilir. Müfred olan asıl, mürekkebe olan ise fer'edir.²⁵⁹
- 2- Kullanımının diğer atıf harflerine göre daha yaygın olması. Yani kesretu'l-İsti'mâle sahip olması.²⁶⁰
- 3- Bazı atıf harflerinin vâv (و) atıf harfine hamledilmesi.²⁶¹
- 4- Vâv (و) atıf harfi mutlak olarak, herhangi bir şart ve sınır olmaksızın birliktelik anlamı ifade eder. Fakat fe (ف) ve sümme (ثم) gibi atıf harfleri, birliktelik anlamı ifade etmenin yanında bir sıra, tertip anlamı da ifade ederler. İbnu'l-Enbârî, vâv (و) atıf harfi eğer tertip (sıra) bildirseydi, *وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً* (kapıdan secde ederek girin ve bağışla deyin)²⁶² ve *وَقُولُوا حِطَّةً وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا* (Bağışla deyin ve kapıdan secde ederek girin)²⁶³ ayetlerinde aynı lafızların sırasının değişmesinin caiz olamayacağını bildirir.²⁶⁴ Vâv (و) atıf harfinin tertip bildirmemesi, nahiv âlimleri tarafından atıf harflerinde asıl kabul edilmesinin en önemli illetlerinden biridir. Çünkü tertip bildirmek, kayıt altına alınma, şarta bağlanma durumlarını ifade eder. Bu ise fer'e ait bir özelliktir. Örneğin *جَاءَ عُمَرُ وَعُثْمَانُ وَعَلِيٌّ* (Ömer, Osman ve Ali geldi) cümlesinde kimin önce geldiği, kimin sonra geldiği belirtilmemiştir. Oysa aynı cümle sümme (ثم) atıf harfiyle bağlanıp

Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1413/1992, s. 158; İbnu'l-Verrâk, *İlelu'n-Nahv*, s. 377; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, I, 416; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, V, 6.

²⁵⁹ Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 219; İbnu'l-Verrâk, *İlelu'n-Nahv*, s. 377; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, V, 6.

²⁶⁰ el-Murâdî, s. 158.

²⁶¹ el-Osman, s. 242.

²⁶² Bakara, 2/58.

²⁶³ A'râf, 7/161.

²⁶⁴ İbnu'l-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 219.

جَاءَ عُمَرُ ثُمَّ عُثْمَانُ ثُمَّ عَلِيٌّ (Önce Ömer, sonra Osman, sonra da Ali geldi) denildiğinde ise gelenlerin sırayla kim oldukları belirtilmiştir. Vâv (و) atıf harfinin kullanıldığı cümlenin diğerine göre daha genel bir anlamı ifade etmesi, vâv (و) harfinin atıf harflerindeki asliyetine delalet eden bir husustur.

1) Nidâ Harfleri

Nidâ harfleri يَا، آي، آ، وَ، هَيَا، أ، أَيَا، آيِ olmak üzere sekiz adettir.²⁶⁵ Nahiv âlimleri, nidâ harflerinde aslolanın yâ (يَا) harfi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.²⁶⁶

Nidâ harflerinde yâ (يَا)'nın asl olması ile ilgili şu gerekçeler zikredilebilir:

- 1- Kesretü'l-İsti'mâle sahip olması. Yani kullanımının diğer nidâ edatlarına göre daha yaygın olması.²⁶⁷
- 2- Hazif söz konusu olduğunda yâ (يَا)'dan başka nidâ harfinin takdir edilmemesi.²⁶⁸
- 3- Lafzatullah (اللَّهُ)، أَيُّهَا، أَيُّهَا'nın yâ (يَا)'dan başkası ile münâda olmaması.²⁶⁹
- 4- Uzak ve yakın için kullanılması.²⁷⁰
- 5- İstiğâse (yardım dileme) ve taaccüb (şaşıрма, beğenme) durumlarında kullanılması.²⁷¹
- 6- Kur'an-ı Kerimde nidâ çokça bulunmasına rağmen, nidâ için yâ (يَا) edatından başkasının kullanılmaması.²⁷²

Bunlardan ayrı olarak cezm etmeyen şart edatlarında إِذَا'nın asıl olduğu ve mevsullerde de kullanımının yaygınlığından dolayı الَّذِي'nin asıl olduğu ifade edilebilir.²⁷³

Sonuç olarak bâb konusundaki asıl ve fer' ile ilgili şunlar söylenebilir:

²⁶⁵ el-Osman, s. 251.

²⁶⁶ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, III, 222; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, V, 49.

²⁶⁷ es-Suyûtî, *age*, III, 222.

²⁶⁸ es-Suyûtî, *age*, III, 222.

²⁶⁹ el-Kudât, s. 166.

²⁷⁰ el-Osman, s. 252.

²⁷¹ İbn Yaîş, *age*, V, 49.

²⁷² el-Melh, s. 99.

²⁷³ el-Melh, s. 100.

- 1- İstifhamda aslolan hemze (إِ) 'dir.
- 2- İstisnada aslolan إِلاَّ edatıdır.
- 3- Fiili nasb eden edatlarda aslolan أَنَّ 'dir.
- 4- Cezm eden şart edatlarında aslolan إِنَّ 'dir.
- 5- Fiile benzeyen harflerde (الحروف المشبهة بالفعل) aslolan إِنَّ 'dir.
- 6- Kasem harflerinde aslolan be (ب) harfidir.
- 7- Kâne ve benzerlerinde aslolan كَأَنَّ 'dir.
- 8- Atıf harflerinde aslolan vâv (وَ) 'dır.
- 9- Nidâ harflerinde aslolan yâ (يَا) 'dır.
- 10- Cezm etmeyen şart edatlarında aslolan إِذَا 'dir.
- 11- Mevsullerde aslolan الَّذِي 'dir.

1.4.7 Tarihî Asıl ve Fer‘

Tarihî asıl (الأصل التاريخي) kavramı, asıl ve fer‘in tespitinde müracaat edilen ölçütlerden biri sayılır.²⁷⁴

Nahiv âlimlerinin dilsel bir olgu için iki veya ikiden fazla döneme işaret ettikleri görülür. Dilsel olgunun (kelime, cümle, terkîb vs.) ilk dönemi asıl, daha sonraki dönemleri fer‘ kabul edilir.²⁷⁵ İşte çalışmamızda tarihî asıldan kastedilen mana budur.

Tarihî asıl kavramının özellikle harfler ile ilgili yapılan araştırmalarda daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Örnekler üzerinden konunun işlenmesi, konunun daha fazla anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır.

- لَكِنَّ -

لَكِنَّ'nin aslı ile ilgili Kûfeliler iki asıldan bahsederler. Daha önce de temas edildiği üzere Kûfeliler dilsel bir olgu için iki aslın mümkün olabileceği görüşünü benimserler.

²⁷⁴ ‘Arabe, s. 64.

²⁷⁵ el-Melh, s. 102.

Kûfelilerin bahsettiği asıllardan birincisi, لِكْرٍ'nin aslının اِنَّ olduğu, ل ve ك'nin sonradan ilave edildiği görüşüdür. el-'Ukberî ise bu görüşü reddedip لِكْرٍ'nin aslının لِكْرٍ ve اِنَّ'nin terkibinden meydana geldiği görüşünü benimser.

İkinci görüşe göre ise لِكْرٍ'nin aslı, nefiy harfî olan لا ile اِنَّ'nin terkididir. ك ise sonradan ilave edilmiştir. el-'Ukberî ise bu görüşü destekleyecek sağlam bir delilin olmadığını ileri sürerek, bu görüşü reddeder.²⁷⁶

- لَنْ -

Halil b. Ahmed ve Kisâh لَنْ'in aslının لا ve اِنَّ'nin terkibinden meydana geldiğini, Ferrâ (ö.207/822) ise لَنْ'in aslının لا olduğunu, elifin (ل) nûna (ن) dönüştüğünü belirtirken, başta Sibeveyh ve İbn Hişâm olmak üzere nahiv âlimleri, لَنْ'in mürekkebi değil basit bir lafız olduğu görüşünü benimserler.²⁷⁷

- اَمْ -

es-Suyûtî, İbn Keysân'ın (ö. 320/932) اَمْ atıf harfinin aslının اَوْ olduğunu, م harfinin و harfine dönüştüğü görüşünü benimsediğini, Ebû Hayyân'ın ise اَمْ ile اَوْ'nun hükümlerinin aynı olmadığı noktasından hareketle, İbn Keysân'ın görüşüne itiraz ettiğini belirtir.²⁷⁸

- كَلَّا -

Nahiv âlimlerinin çoğu كَلَّا'nın basit olduğu görüşünü benimsemiştir. Fakat Sa'leb (ö. 291/904), nahiv âlimlerinin ekseriyetinin aksine كَلَّا'nın teşbih kefi (كاف التشبيه) ile nef-

²⁷⁶ Bkz. el-'Ukberî, *et-Tebyîn*, s. 353-358.

²⁷⁷ Bkz. İbnu'l-Verrâk, *'İlelu'n-Nahv*, s. 192; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârib*, thk. Mâzin el-Mubarek ve Muhammed Ali Hamdullah, Dâru'l-Fikr, 6. Baskı, Şam 1985, s. 374; el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alê Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, IV, 38; İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufassal*, V, 38; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, VIII, 441.

²⁷⁸ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, III, 166.

yeden ل'nın terkiinden meydana geldiğini ifade eder.²⁷⁹ es-Suyûtî ise Sa'leb'in bu görüşünün herhangi bir delile dayanmadığını belirtiyor.²⁸⁰

İbn Fâris ise bazı dilcilerin كَلَّا'nın aslının كَلَّ olduğu görüşünü savunduklarını ifade eder.²⁸¹

- س -

Muzari fiilin başına gelip, gelecek zaman anlamı bildiren س harfinin aslı ile ilgili Kûfeliler ve Basralılar ihtilafa düşmüşlerdir. Kûfeliler, س harfinin aslının سَوْفَ harfi olduğu görüşünü benimserken, Basralılar س harfinin aslının kendisi olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Kûfeliler bu görüşlerini delillendirirken, سوف' nin kullanımının çokluğu ile birlikte و ve harflerinin hazfedildiğini ve س' ye dönüştüğünü iddia etmektedirler. Basralılar ise aslolan her harfin hazfe uğramadan kendi başına bir anlama delalet etmesi noktasından hareketle, س' nin, سوف' nin fer'i olduğu görüşünü reddederler. Basralılar, Kûfelilerin bazı Arap lügatlerinde سوف' nin ف' si veya و' sının hazfedilmiş olmasını delil göstermelerine itiraz ederler. Basralılara göre bu şazdır ve şaz üzerine kıyas yapıp asıl ve fer' tespit edilemez. Ayrıca سوف ve س her ne kadar gelecek zaman bildirseler de delaletlerinin tamamen aynı olmamasını, Basralılar delil olarak kullanıyorlar.²⁸²

- مهما -

Nahiv âlimlerinin bazıları مهما' nin basit olduğunu yani mürekkebi olmadığını, فعلى vezninden olup sonundaki elifin müenneslik alâmeti olduğunu belirtmişlerdir.²⁸³

²⁷⁹ Bkz. el-Melh, s. 103; 'Arâbe, s. 64-65.

²⁸⁰ es-Suyûtî, *age*, II, 500.

²⁸¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 118.

²⁸² Bkz. İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 515-517.

²⁸³ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi*, II, 449.

Halil b. Ahmed ise مهمما' nin aslının cezm edatı olan ما olduğunu, ما متى ve ما أياً örneklerinde olduğu gibi fazladan bir ما' nın eklendiği, birinci ما' nın elifinin ه' ye dönüştüğünü kabul eder.²⁸⁴

es-Suyûtî, Radî el-Esterâbâdî'nin de bu konuda Halil b. Ahmed ile aynı görüşte olduğunu bildirir.²⁸⁵

es-Suyûtî'nin مهمما' nin aslı ile ilgili aktardığı rivayetlerden bir diğeri ise el-Ahfeş ve ez-Zeccâcî'nin görüşüdür. Bu görüşe göre كُفَّ، مهمما (el çek, yeter, bitir, son ver vb.) anlamındaki مة ile şart edatı olan ما' nın terkiibinden meydana gelmiştir. es-Suyûtî'ye göre, Sibeveyh مهمما' nin مه ile ما' nın terkiibinden meydana geldiği görüşünü benimserken, Ebû Hayyân, مهمما' nin mürekkebe değil, basit bir lafız olduğu görüşünü benimser.²⁸⁶

- مُنْدُ ve مُنْدُ -

Radî el-Esterâbâdî, nahiv âlimlerinin مند' yü asıl, مذ' ü fer' kabul ettiklerini bildirir. Yani nahiv âlimlerine göre مند' ün aslı مند' dür. Yine Esterâbâdî'nin bildirdiğine binaen, Ahfeş'e göre مند Hicaz ehlinin varyantı iken, مذ Benî Temîm ve diğerlerinin varyantıdır. Ferrâ'ya göre مند ve مِنْ ve ذُو' nün terkiibinden meydana gelmiştir. Bazı Kûfeliler ise مند' nün مِنْ ve ذُ' in terkiibinden meydana geldiği görüşünü benimsemişlerdir. Basralılar ise مند ve مند' ün müfred ve isim olduğunu kabul etmişlerdir.²⁸⁷

- هَلْمٌ -

İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab adlı sözlüğünde, Halil b. Ahmed'in هلم' nin aslının هَلْمٌ (topladı) fiilinin emri olan هَلْمٌ olduğunu ve ه' nın tenbîh (uyarı, dikkat çekme) harfi olup kullanımın çokluğundan dolayı elifinin hafzedildiğini kabul ettiğini bildirir. Yine İbn

²⁸⁴ el-Avtebî, Seleme b. Muslim b. İbrahim es-Suhârî, *el-İbâne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmi ve's-Sakâfe, 1. Baskı, Maskat 1420/1999, IV, 266.

²⁸⁵ Bkz. es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, II, 449.

²⁸⁶ es-Suyûtî, *age*, II, 449.

²⁸⁷ Bkz. el-Esterâbâdî, III, 208- 219.

Manzûr'un bildirdiğine göre Ferrâ, هلم' nin aslının أمّ (yöneldi, ileri geçti) fiilinin emir fiili olan أمّ olduğunu ve fazladan هل ile birleştiğini kabul eder.²⁸⁸

- لَعْلَاء -

Kûfeliler, لعل' deki ilk lam harfinin asıl olduğunu belirtirken, Basralılar ise ilk lamın kelimenin aslından olmadığını yani fazla olduğunu ifade ederler. Kûfeliler bu görüşlerini, harflerde ziyâdet olamayacağı, harflerin basit olduğu ilkesine dayandırırılar. Basralılar ise لعل' nin kullanımının çokluğundan dolayı başındaki lam harfi olmadan Araplar tarafından kullanıldığı görüşünü benimsemişlerdir. İbnu'l-Enbârî, Kûfelilerin görüşüne katılırken, kullanımın çokluğundan dolayı hazfin olmuş olmasının asliyet ve fer'iyete delalet etmeyeceğini belirtir.²⁸⁹

ez-Zeccâcî ise لعل' nin aslının عَلَّ olduğu görüşünü benimserken, لَعْلَاء' nin aslı عَلَّ olmasaydı, hazfin caiz olamayacağı fikrini dayanak olarak kullanır.²⁹⁰

Görüldüğü üzere harflerin tarihi olarak aslı üzerine yapılan tartışmalarda nahiv âlimleri arasında ihtilaflar söz konusudur. Bu ihtilafların en önemli nedeni, bazı nahiv âlimlerinin harflerin mürekkebe olamayacağı yani basit olması gerektiğini savunmasına karşın, bazı nahiv âlimlerinin de harflerin mürekkebe olabileceği görüşünü benimsemeleridir. Aslında bütün bu tartışmaların özellikle anadili Arapça olmayanlara Arapça öğretiminde önemli bir katkısı bulunmamaktadır. Örneğin Arapça öğrenen biri için önemli olan مُنْدُ' nün ne anlam ifade ettiği ve nerelerde kullanıldığıdır. Fakat özellikle dil mantığı veya dil felsefesi diye adlandırabileceğimiz, nahiv âlimlerinin dilsel bir olgu ile ilgili bir hükme varırken hangi metodu izlediği veya dil ile ilgili nasıl bir düşünce sistemine sahip olduğunu öğrenme açısından gayet önemlidir. Bazı nahiv âlimlerinin sadece naklî delilleri veya şevâhidi yeterli görmeyip, aklî delillere de başvurması, önemsenmesi gereken bir husustur. Örneğin harflerin basit olmasının gerekliliğini kabul eden bazı nahiv âlimleri, bir lafzın bazı lügâtlerde kullanılması veya bazı şiirlerde geçmiş olmasını başlı başına delil olarak kabul etmez, aklî delillere de müracaat ederler. Dilin mantık ve islam hukuku gibi diğer disiplinlerle en fazla ilgili olduğu yer, aklî delillere

²⁸⁸ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 127-128.

²⁸⁹ İbnu'l-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 179-191.

²⁹⁰ ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, s. 131.

müracaat edildiği nahiv usulü alanıdır. Örneğin hem islam hukukunda hem de mantıkta önemli bir yere sahip olan kıyas konusu, nahiv usulünde de özellikle asıl ve fer'in tespitinde önemli bir yere sahiptir. Şimdi nahiv usulünde asıl ve fer' kavramlarını inceleyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV USULÜNDE ASIL VE FER‘

2.1 Nahiv Usulü Kavramı

Nahiv usulü ilmi, Arap dilindeki asıl ve fer‘ düşüncesi tarihinde ikinci merhaleyi temsil eder. Öyle ki usûl (asıllar) kavramı, bu ilimde ayrı bir anlam kazanır. Arap dilinde usûl çalışmaları, nahiv çalışmalarından sonra gelir.²⁹¹ Bunun anlamı şudur: Nahiv usulü alanında çalışma yapabilmek için asgarî nahiv bilgisine sahip olmak gerekir. Nahiv usulü ilmi, bu yönüyle Arap dil çalışmalarında yüksek bir yere sahiptir. Çalışmamızda nahiv usulünün asıl ve fer‘ konusunu ilgilendiren yönlerine temas edilecektir.

İbn Cinnî'nin *Hasâis* adlı eseri, nahiv usulü konularını içeren en eski eser kabul edilir. Fakat İbn Cinnî, bu eserinde nahiv usulünün tanımını yapmaz. İbn Cinnî'den sonra nahiv usulü ile ilgili çalışma yapan bazı âlimler, nahiv usulünün tanımını yapmış, amaç ve kapsamını belirlemeye çalışmışlardır. es-Suyûtî nahiv usulünü nahvin icmâlî delillerini araştıran ilim olarak tanımlıyor.²⁹² İbnu'l-Enbârî bu hususta şunları belirtir: “Nahiv usulü, kendisinden fer‘lerin ayrıldığı nahvî delillerdir. Tıpkı fıkıh usulünün, kendisinden ayrıntılarının (fer‘lerin) ayrıldığı fıkıh delilleri olması gibi.”²⁹³ İbnu'l-Enbârî'nin bu tanımından yola çıkılacak olursa, nahvin delilleri (أَدِلَّةُ النَّحْوِ) diye adlandırılan ve nahvî bir hükmün elde edilmesine dayanak teşkil eden deliller asıl; bu delillere dayandırılan hükümler ise fer‘dir. Örneğin İslam hukukunda Kur'an, sünnet, icmâ, kıyas gibi şer‘î deliller (الأَدِلَّةُ الشَّرْعِيَّةُ), elde edilen bir hükmün dayanak noktasını oluşturur. Mesela herhangi bir hususta helaldir veya haramdır diye bir hükmün, şer‘î delillere dayandırılması zorunludur. Aynı durum nahiv usulünde de geçerlidir. Örneğin bir lafzın mecrur, mansûb,

²⁹¹ el-Melh, s. 135.

²⁹² es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 13.

²⁹³ İbnu'l-Enbârî, *el-İgrâb fî Cedeli'l-I'râb ve Luma'u'l-Edille*, thk. Saîd el-Afğânî, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut 1391/1971, s. 80.

merfû veya meczûm okunabilmesinin hükümünün, nahvî delillere dayandırılması zorunludur. İbnu'l-Enbârî'ye göre nahvî deliller nakil, kıyas ve istishâb olmak üzere üçtür.

İbn Cinnî'ye göre nahvî deliller semâ', icmâ ve kıyas olmak üzere üçtür.²⁹⁴

Nahiv usulünde nahvî deliller veya icmâli deliller hususunda ittifak sağlanamamıştır. Aynı durum İslam hukuk usulünde de geçerlidir. Örneğin istihsan, hanefi mezhebine göre edille-i şer'îyeden sayılırken, şâfi mezhebinde şer'î delillerden sayılmaz. el-Melh, nahvî delilleri aslî nahvî deliller ve fer'î nahvî deliller olmak üzere ikiye ayırıyor. Biz de bu ayrıma katılıyoruz ve konumuzu bu tasnife göre ele alacağız.

2.2 Aslî Nahvî Deliller

Aslî nahvî delillerden kastedilen şey, nahiv usulünün üzerine bina edildiği ve nahvî delil olduğu hususunda nahiv âlimlerinin ittifak ettiği delillerdir. Bunlar da semâ' ve kıyas olmak üzere ikidir.

2.2.1 Semâ'

Semâ', Arapçada duymak, işitmek anlamlarına gelir. Nahiv âlimleri, semânın nahvî delillerin aslı ve en önemlisi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Nahiv usulü alanında semâ' kavramı, istikrâ, rivayet ve nakil kavramlarını da kapsamaktadır. Örneğin parçaların incelenmesiyle bütün hakkında bir hükme varmak veya tümevarım olarak ifade edebileceğimiz istikrâ, semâ' olmaksızın gerçekleşemez. Bu bakımdan semâ', istikrânın aslî kaynağıdır ve nahiv kuralları da istikrâ neticesinde belirlenmiştir. Rivayet ise nesilden nesle duyma, işitme yoluyla gerçekleşir. Rivayette de aslî kaynak semâ'dır. Nakil ise dilin nahiv âlimlerine ulaştığı araçtır. Nakilde de ilk nakleden, ilk işitendir. Bu bakımdan naklin de aslı, temeli semâ'dır.²⁹⁵

es-Suyûtî, semânın tanımını yaparken şunları belirtiyor: “ Semâ'dan kastettiğim, fesahatine güvenilen kimsenin kelâmında sabit olan şeydir. Semâ', Allah'ın keliması olan Kur'an-ı Kerim'i, O'nun peygamberinin sözlerini ve peygamberimizin peygamberliğinden önceki dönemi, peygamberliği dönemini ve peygamberliğinden sonra dilleri bozuluncaya kadar olan dönemdeki Arapların sözlerini kapsar.”²⁹⁶

es-Suyûtî'nin bu tanımından anlaşıldığı üzere, semânın kaynağı başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis-i şerifler ve dilleri bozulmamış Arapların sözleridir.

²⁹⁴ es-Suyûtî, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Mahmud Suleyman Yakut, Dâru'l-Marifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1426/2006, s. 13.

²⁹⁵ el-Melh, s. 142.

²⁹⁶ es-Suyûtî, *age*, s. 74.

Nahiv kurallarının ilk dönem dilcileri tarafından tespit edilip sistemleştirilmesi sürecinde semâ' yoluyla elde edilen verilerin lafız, yapı, terkîb ve anlam itibariyle Kur'an-ı Kerim'e uygun olanları alınıyordu. Bu durumun nedenlerinden bazıları şunlardır:

- Nahiv kurallarının tespiti ile Kur'an-ı Kerim okurken lahn (okuyuş, i'râb hatası) yapma korkusu arasındaki ilişki. Ayrıca Arap olmayıp İslam dinine girenlere Kur'an öğretme çabası. Zira Kur'an'ın öğretimi dilin öğretimine bağlıdır.
- İlk dilcilerin önemli bir kısmının Kıraat ilmiyle ilgilenen âlimler olması ki bunlardan bazıları şunlardır: Ebu'l-Esved ed-Düelî, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Abdullah b. Ebî İshak, İsa b. Ömer (ö. 149/766), Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771), el-Kisâî.
- Nahiv âlimlerinin, Kur'an-ı Kerim'in semânın asıl kaynağı olduğu hususunda ittifak etmeleri. Semânın da nahvî delillerin aslı olduğu hususu daha önce zikredilmişti.²⁹⁷

Kur'an-ı Kerim her ne kadar semânın aslî kaynağı olsa da kendisi bir dil veya dil öğretimi kitabı olmadığı için, nahvin sistemleştirilmesinde semânın fer'î kaynaklarından olan hadis-i şerifler ve Arapların sözlerine de ihtiyaç vardır.

Hadis-i şeriflerin nahivde delil veya hüccet sayılıp sayılmadığı hususu tartışmalıdır. Tartışmaya neden olan husus ise bazı hadislerin anlam olarak peygamber efendimize ait olmasına rağmen, hadisteki lafızların veya lafızların bir kısmının hadisi rivayet eden râviye ait olmasıdır. Aksi takdirde lafız ve anlam itibariyle peygamber efendimize ait olan hadislerin nahivde delil veya hüccet olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.²⁹⁸

Arapların sözlerinden doğru ve fasih olduğuna güvenilenler de yine semânın fer'î bir kaynağı olup, nahivde delil veya hüccet olarak kullanılır.²⁹⁹

Sonuç olarak bu hususta şunları söyleyebiliriz: Nahvî delillerin aslı semâ'dır. Semâ'da ise Kur'an-ı Kerim asıl, lafız ve anlam itibariyle peygamber efendimize ait olan hadis-i şerifler ve Arapların sözleri ise fer'dir.

²⁹⁷ Bkz. el-Melh, s. 145-146.

²⁹⁸ Bkz. es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 89-99.

²⁹⁹ Bkz. es-Suyûtî, *age*, s. 100-108.

2.2.2 Kıyas

Kıyas, bir hükümde genel bir illete bağlı olarak menkul olmayanın menkul olana hamledilmesidir.³⁰⁰

İbnu'l-Enbârî, kıyas konusunda şunları belirtiyor: “Kıyas, failin ref ve mefulün nasb edilmesi gibi menkul olmayıp menkul ile aynı anlamı taşıyanın menkul olana hamledilmesidir.”³⁰¹

İbnu'l-Enbârî'nin kıyas ile ilgili zikrettiği bir diğer husus ise kıyasın bir illete binaen fer'ın asla hamledilmesi ve aslın hükmünün fer'de geçerli olmasıdır. İbnu'l-Enbârî, nâib-i failin fail gibi merfû oluşunu, fer'ın asla hamledilmesi yoluyla gerçekleşen kıyas ile izah ediyor. Nâib-i failin fail gibi merfû oluşundaki illet, failde olduğu gibi nâib-i failde de fiilin bir isme isnâd edilmesidir. Bu durumda nâib-i failin merfû oluşu ile ilgili şunlar söylenebilir: Fail asıl, nâib-i fail fer'dir. İlet isnâd, hüküm ise refdir.³⁰²

Kıyasın rükünleri olarak ifade edilebilecek kıyasın unsurları dörttür.³⁰³

- 1- Asıl. Nahiv usulü terminolojisinde mekîs aleyh (مقيس عليه) yani kendisi üzerine kıyas edilen şey olarak ifade edilir.
- 2- Fer'. Nahiv usulü terminolojisinde fer' kavramı mekîs (مقيس) yani kıyas edilen şey olarak ifade edilir.
- 3- Hüküm.
- 4- İlet.

Asıl (Mekîs Aleyh – مقيس عليه)

Nahiv usulünde asıl ve mekîs aleyh, aynı anlamda kullanılır. Fakat asıl kavramı mekîs aleyh kavramından daha genel bir durumu ifade eder. Öyle ki her mekîs aleyh asıldır; ama her asıl mekîs aleyh değildir.³⁰⁴

Nahiv âlimleri mekîs aleyh yani kıyastaki asıl için bazı şartlar tespit etmişlerdir. Bu şartlardan bazısı şunlardır:

- 1- Mekîs aleyhin şâz olmaması gerekir. Örneğin Tarafe b. Abd'e isnâd edilen

إضْرَبْ عَنْكَ الْهُمُومَ طَارِقَهَا ضَرَبَكَ بِالسُّوْطِ قَوْنَسَ الْقَرْسِ

³⁰⁰ Saîd el-Efgânî, *Fî Usûli 'n-Nahv*, el-Mektebetu'l-Esedî, Beyrut 1407/1987, s. 78.

³⁰¹ İbnu'l-Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli 'l-İ'râb*, s. 45.

³⁰² İbnu'l-Enbârî, *Luma 'u'l-Edille*, s. 93.

³⁰³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 208.

³⁰⁴ el-Melh, s. 154.

(Bırak sana gelen üzüntüleri, kırbaçla atın başına vurduğu gibi) bu beyitteki *اضرب* emir fiilinde hazfedilmiş bir muhaffef te'kîd nûnunun bulunduğu ve bu hazfın şâz olup kendisiyle kıyas yapılmasının caiz olmayacağı belirtilir.

2- Telaffuz edilen veya (kullanımı, telaffuzu) terk edilen bir şeyin şâzı ile kıyas yapılamaz. Örneğin Araplar, *يَذُرُ* muzari fiilinin mazisi olan *وذر* yerine *تَرَكَ* fiilini kullanırlar. Fakat aynı şeyin örneğin *وزن* fiilinde uygulanması caiz olmaz. Çünkü bir fiilin mazisini terk edip başka fiilin mazisini kullanmak şâzdır ve bu şâz ile kıyas yapılamaz. Telaffuzu yaygın olan şâz kullanıma örnek *فُرْشِيٌّ* ifadesi olabilir. *فُرْشِيٌّ* e nispet edilen ve aslında *فُرْشِيٌّ* olması gereken; ama şâz ve yaygın olarak *فُرْشِيٌّ* şeklindeki kullanım ile kıyas yapılamaz.³⁰⁵

3- Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi mekîs aleyhin kullanımının yaygın olması, kendisi ile kıyas yapılmasında aranan şartlardan biri değildir.

Fer' (مقيس- Mekîs)

Kıyasın ikinci rûknü, fer' veya mekîs (مقيس) diye tabir edilir. Nahiv usulüne göre kıyasın caiz olabilmesi için fer' de aranan iki şart vardır. Birincisi fer' in Araplara ait bir söz olması, ikincisi ise asıl ile aralarında kıyasın gerçekleşebilmesi için ortak illet bağının olması. Örneğin fer' olan nâib-i failin asıl olan failin hükmünü alıp merfû olmasının şartı, failde olduğu gibi nâib-i failin, fiilin kendisine isnâd edilmesidir. İşte bu isnâd, fail ile nâib-i fail arasındaki ortak illettir.³⁰⁶

2.2.2.1 Kıyasın Türleri

Kıyasın tespit edebildiğimiz yedi türü vardır. Kıyasta kullanılan unsurlar asıl, fer', benzer ve zıddır.

2.2.2.1.1 Fer'in Asla Kıyası

Kıyas türleri içinde en yaygın olanı fer' in asla kıyasıdır denilebilir. Örneğin merfûât ile ilgili nahiv âlimlerinin ref' de aslolan mübtedâdır ve fail de mübtedânın fer' idir ifadeleri, fer' in asla kıyası ile izah edilebilir. Şöyle ki, mübtedâ ile söze başlanır ve

³⁰⁵ Bkz. es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 215; el-Melh, s. 156.

³⁰⁶ Bkz. el-Melh, s. 158-159; 'Arâbe, s. 80-81.

mübedâ haberden sonra gelse de mübedâ olma özelliğini devam ettirir; fakat fail, fiilden önce gelirse fail olma özelliğini kaybeder. Ayrıca mübedâ hem âmil hem mamul olabilirken, fail sadece mamul olabilir. İşte bu gerekçelerden dolayı nahiv âlimleri merfû olma bahsinde mübedâyı asıl kabul etmişler ve failin merfûlüğünü da fer‘in asla kıyası ile gerekçelendirmişlerdir.³⁰⁷

2.2.2.1.2 Fer‘in Mukadder Asla (Asl-ı Merfûd) Kıyası

Bu kıyas türünde nahiv âlimleri aslın kullanımını caiz görmemişlerdir. Bilakis aslın yerine fer‘in kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bundan dolayı reddedilen asıl (الأصل) (المرفوض) olarak isimlendirilmiştir. Örneğin isim cümlesinde aslolan, mübedâ ile haberin müfred bir isim olmasıdır. Fakat yakınlaşma fiillerinden olan كاد , isim cümlesinin başına gelince haber, müfred bir isim yerine muzari fiil olur. Aslolan haberin müfred bir isim olmasıdır; ama nahiv âlimleri bu aslın kullanımını reddedip, yerine ismin fer‘i olan muzari fiilin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin كِدْتُ أَذْهَبُ (Neredeyse gidecektim) cümlesinin aslı كِدْتُ ذَاهِبًا ‘dir. Fakat aslın kullanımını reddedildiğinden, yerine fer‘ olan muzari fiil kullanılmıştır.

Yine başka bir örnekte şair şu beyitte, reddedilen aslı kullanmıştır:

فَأَبْتُ إِلَىٰ فَهْمٍ وَمَا كِدْتُ آئِيًا وَكَمْ مِثْلَهَا فَارْقَتْهَا وَهِيَ تَصْفُرُ

كاد ‘nin haberi ve fer‘ olan أُؤُوبُ şeklindeki muzari fiil yerine, kullanımını reddedilen ve asıl olan ism-i faili kullanılmıştır.³⁰⁸

2.2.2.1.3 Fer‘in Fer‘e Kıyası

Bu kıyas türünde fer‘, başka bir fer‘in aslı olur. Örneğin nahiv âlimleri كان‘yi fiil üzerinde amel etme bahsinde fer‘ saymışlardır. ليس‘ yi ise amelde كان‘nin fer‘i saymışlardır. ليس gibi amel eden ما‘ yi ise ليس‘nin fer‘i kabul etmişlerdir. Görüldüğü gibi fer‘ olan bir şey, başka bir fer‘ için asıl olabiliyor.³⁰⁹

³⁰⁷ Bkz. el-Melh, s. 164.

³⁰⁸ Bkz. İbn Yaîş, Şerhu’l-Mufasssal, IV, 221; el-Melh, s. 167.

³⁰⁹ Bkz. el-Melh, s. 168.

Abdulkâhir el-Curcânî, kasem harflerinde aslolanın ب harfi olduğunu, kasem harfi olarak kullanılan و harfinin, ب'nin fer'i olduğunu, yine kasem harfi olarak kullanılan ت harfinin ise و harfinin fer'i olduğunu belirtiyor.³¹⁰ Görüldüğü üzere kendisi kasem harflerinde fer' olan و harfi, başka bir fer' için asıl konumundadır.

2.2.2.1.4 Aslın Asla Kıyası

Nahiv âlimleri, fer'i fer'e kıyas ettikleri gibi, aslı da asla kıyas etmişlerdir. Nahiv âlimleri, aslın asla kıyasını tekârud (التَّفَاوُضُ) olarak isimlendirmişlerdir. Tekârud, karşılıklı borçlanma demektir. Kıyasın bu türünde, iki ayrı asıldan biri diğerinin hükmünü alır.

İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinde, kıyasın bu türü ile ilgili birçok örnek zikreder. Bu örneklerden bazıları şunlardır:³¹¹

- 1- Bir şeyi vasfetme babında asıl olan غير 'ye, istisna babında asıl olan 'إلا' nin hükmünün verilmesi. Örnek: لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ...

(Müminlerden özür sahibi olmaksızın evlerinde oturanlarla Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat edenler eşit olmazlar.)³¹²

Aynı zamanda 'إلا' 'ye, 'nün hükmünün verilmesi. Örnek:

... لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا... (Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, yer de gök de bozulup giderdi.)³¹³

- 2- Masdar harfi olan 'أن' e masdar harfi olan 'ما' nın hükmünün verilmesi. Örnek:

أَنْ تَقْرَأَ عَلَى أَسْمَاءَ وَجَحْمًا مِثِّي السَّلَامَ وَأَنْ لَا تُشْعِرَ أَحَدًا

Görüldüğü üzere 'تقرآن'deki ن harfinin, أن masdar harfinden dolayı düşmesi gerekirken, أن masdar harfi ما masdar harfine hamledilerek ن korunmuştur.

³¹⁰ Bkz. Abdulkâhir el-Curcânî, *el-Muktesid fi Şerhi'l-Îdâh*, s. 837-839.

³¹¹ Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 915-918.

³¹² Nisâ, 4/95.

³¹³ Enbiyâ, 21/22.

- 3- Nefyeden ما ile ليس' nin hükümlerinin birbirine verilmesi. Örneğin مَا هَذَا بَشَرًا ile مَا هَذَا بَشَرًا cümlesinde ما'ya ليس'nin hükmü verilmiştir. كَيْسَ الطَّيِّبِ إِلَّا الْمَسْكُ cümlesinde ise ما'ye ليس'nin hükmü verilmiştir.
- 4- Cezmeden şart edatı olan إِنَّ ile cezmetmeyen şart edatlarından olan لَوْ in hükümlerinin birbirine verilmesi. Örneğin لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ (Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görüyor) hadis rivayetinde yer alan bu ibarede إِنَّ edatının cezmetmemesi, لَوْ edatına hamledilmesi ile izah ediliyor. Ayrıca لَوْ den sonra gelen fiilin cezimli olması, لَوْ in hükmünün إِنَّ' e hamledilmesiyle izah ediliyor.³¹⁴

2.2.2.1.5 Benzerin Benzere Kıyası

İki benzerden birinin diğerine hamledilmesiyle gerçekleşen bu kıyas türünde benzerlik lafız, anlam ve hem lafız hem anlam yönünden olmak üzere üç çeşittir.

- a) Lafız olarak birbirine benzeyenlerin kıyası:

وَرَجَّحَ الْفَتَى لِلْخَيْرِ مَا إِنَّ رَأَيْتَهُ عَلَى السَّبِّ خَيْرًا لَا يَزَالُ يَزِيدُ

(Genci her gördüğünde ondan iyilik um, zira yaşı ilerledikçe iyiliği de artar.)

يُرَجِّي الْمَرْءَ مَا إِنَّ لَا يُلَاقِي وَتَعْرِضُ دُونَ أْبَعْدِهِ الْخَطُوبُ

(Kişiye kendisine uzak olmayandan bir sürü bela bulaştığı halde, görmediğinden medet umar.)

Birinci beyitte masdar ما' sından sonra ve fazladan gelen إِنَّ, ikinci beyitte mevsul ما' sından sonra gelen إِنَّ' e hamledilmiştir. Aralarında herhangi bir anlam benzerliği olmadan sadece lafız benzerliğinden dolayı kıyas gerçekleşmiştir.

- b) Anlam olarak birbirine benzeyenlerin kıyası: مَا قَامَ الرَّيْدَانِ غَيْرُ قَائِمِ الرَّيْدَانِ cümlesinin مَا قَامَ الرَّيْدَانِ cümlesine hamledilmesi. Buradaki benzerlik lafzî veya şekil yönünden

³¹⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I, 334.

benzerlik değil, anlam yönündendir. Her iki cümlede de iki Zeyd'in kalkmadığı, ayakta olmadığı ifade ediliyor.

- c) Lafız ve anlam yönünden birbirine benzeyenlerin kıyası: Nahiv âlimleri, ism-i tafdilın mutlak surette zahirini ref etmesini, yapı ve anlam yönünden taaccub fiiline benzerliğinden dolayı men etmişlerdir. Yapı olarak ikisi de أفعل şeklindedir ve anlam yönünden de mübalağa ve ziyâdet ifade etmektedir.³¹⁵

2.2.2.1.6 Zıddın Zıdda Kıyası

Benzerlerden birinin diğerine hamledilmesi suretiyle gerçekleşen kıyas gibi zıtlardan birinin diğerine hamledilmesi yoluyla da kıyas gerçekleşir. Bu kıyas türüne verilebilecek en belirgin örnek, cinsi nefyeden لا'nın anlam olarak zıddı konumundaki إِنَّ'ye hamledilmesidir. لا cümlesinde لا , إِنَّ'ye hamledilmiştir. لا, anlam olarak olumsuz, gerçekleşmemiş bir durumu ifade ederken, إِنَّ ise anlam olarak olumlu bir durumu ifade eder.³¹⁶

2.2.2.1.7 Aslın Fer'e Kıyası

Kıyasta aslolan fer'in asla kıyasıdır. Diğer kıyas türleri fer'dir. Fakat bazı durumlarda fer' çok kuvvetli olup, asıl kendisine kıyas edilebilir. Örneğin lafızda aslolan isimdir. Fiil ve harf ise fer'dir. İsimlerde aslolan i'râb, harflerde aslolan ise binâdır. Fakat bazı isimler mebnidir. Nahiv âlimleri bu durumu, aslolan ismin fer' olan harfe hamledilmesi veya kıyası ile izah ediyorlar.³¹⁷

Aslın fer'e kıyasına örnek olarak *beş ismin* (الأسماء الخمسة) i'râbı zikredilebilir. İsimlerde aslolan müfred olmalarıdır. Tesniye ve cem'' ise fer'dir. Esmâ-i hamsenin i'râbı, fer' olan tesniye ve cem'e hamledilmesiyledir. Ayrıca esmâ-i hamsenin i'râbı harf ile dir. Harf ile i'râb ise nahiv âlimleri tarafından hareke ile i'râbın fer'i sayılmıştır.³¹⁸

³¹⁵ el-Melh, s. 170-171. Ayrıca ism-i tafdilın mutlak surette zahirini ref etmemesi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*, İsm-i Tafdil konusu.

³¹⁶ Bkz. Abdulkâhîr el-Curcânî, *el-Muktesid*, II, 799.

³¹⁷ İbn 'Uşfûr, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, I, 99.

³¹⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 309.

2.3 Fer‘î Nahvî Deliller

Fer‘î nahvî deliller icmâ ve istishâb olmak üzere iki grupta ele alınabilir.

2.3.1 İcmâ

Nahiv veya nahiv usulü ilminde icmâ, bir hüküm veya problemde üzerinde ittifak edilen şey demektir. Nahvî herhangi bir konuda elde edilen uzlaşısı olarak da açıklanabilir. İcmânın ne olduğu veya icmâdan kimlerin uzlaşısının kastedildiği hususunda icmâ edilememiştir. İcmâ kavramıyla birçok husus kastedilmiştir. Bunları dört sınıfta ele alabilmek mümkündür.

- 1) İcmâdan kastedilen, Basra dilcilerinin ittifakıdır. Örneğin ez-Zeccâcî isim, fiil ve harfîn binâ ve i‘râbı hususunda Basralıların ittifakını icmâ sayıp, Kûfelilerin Basralılardan farklı görüş ileri sürmelerini icmâyı bozacak bir husus olarak kabul etmemiştir.³¹⁹
- 2) İcmâdan kastedilen Kûfelilerin ittifakıdır. Hicrî 4. Asır dilcilerinden İbn Zencele (ö. 403/1012), ister gâib olsun ister hazır olsun bütün emir fiillerin başında ج harfî bulunduğunu ve bunun icmâ ile sabit olduğunu belirtirken, Kûfelilerin icmâsını yeterli görmektedir.³²⁰
- 3) İcmâdan kastedilen Kûfe ve Basralıların ittifakıdır. Örneğin İbn Cinnî, el-Hasâis adlı eserinde Basra ve Kûfe ehlinin icmâsının dilde hüccet, delil olabileceğini belirtir.³²¹
- 4) İcmâdan kastedilen anlamlardan biri de Arapların icmâsıdır. es-Suyûtî, Arap dilinde hüccet olan şeylerden biri olarak Arapların icmâsını zikreder.

İcmânın mahiyeti, sınırları, hüccet oluşu ile ilgili nahiv âlimleri arasında tam bir icmânın olmadığı söylenebilir. Esasında bu tartışmaların konumuzla doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Ayrıca icmâdaki tartışmalar nahvî bir hükümden ziyade, hükmün talili, gerekçelendirilmesi ile ilgilidir. Konumuzu ilgilendiren yönü ise, icmânın nahiv usulünde aslî delillerinden değil, fer‘î delillerden oluşudur.

³¹⁹ Bkz. ez-Zeccâcî, *el-Îdâh fî ‘İleli’n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek, Dâru’n-Nefâis, 3. Baskı, Beyrut 1399/1979, s. 51-52.

³²⁰ İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetu’l-Kıraat*, thk. Saîd el-Afğânî, Câmi‘atu Bingazi, 1. Baskı, Beyrut 1972, s. 133, 333.

³²¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 189.

2.3.2 İstishâb

İstishâb, ıstılahî olarak bir şeyin aslından çıkışına delâlet edecek bir şey bulunmadıkça, aslı üzerine kalmasıdır.³²²

Örneğin isimlerde aslolan i'râbdır. İsimler, mebnî olmalarını gerektirecek veya mebnî olmalarına delâlet edecek herhangi bir şey bulunmadıkça aslı üzere kalıp murablıklarını devam ettirirler. Bir başka örnek de emir fiilinin mebnî olması ile ilgili verilebilir. Şöyle ki fiillerde aslolan binâdır. Yani aslolan fiillerin mebnî olmasıdır. Muzari fiil, isme benzerliğinden dolayı murab olmaktadır; ama emir fiil için aynı benzerlik söz konusu olmadığı için emir fiil mebnî kalmaya devam eder.

³²² eş-Şâvî, Yahya b. Muhammed, *İrtikâu's-Siyâde fi 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Abdurrezzak Abdurrahman es-Sa'dî, Dâru'l-Enbâr, 1. Baskı, Ramâdî 1411/1990, s. 97.

SONUÇ

Bu çalışmada, Arap dilinde özellikle nahiv ve nahiv usulünde asıl ve fer' düşüncesinin veya ayrımının olduğu tezi ileri sürüldü. Bu çalışmanın temellendirilmesi hususunda genellikle klasik dönemde yazılmış veya klasik nahiv kaynaklarından sayılabilecek eserlerden yararlanıldı. Örneğin nahvin ilk eserlerinden olan ve Sibeveyh'e ait olan *el-Kitap*'ta müzekkerin asıl, müennesin fer'; nekiranın asıl, marifenin fer' kabul edildiği görülecektir. Nahiv bilgileri her ne kadar nahivde asıl ve fer' ayrımına gitmiş olsalar da asıl ve fer'lerin toplandığı müstakil bir eser telif etmemişlerdir. Eserlerinde dağınık bulunan asıl ve fer' ile ilgili hususları iki kapak arasında toplamaya çalıştık.

Nahiv âlimlerinin asıl ve fer' tespitinde yararlandıkları, kelimenin yapısındaki alâmet, kesretu'l-isti'mâl, kelimenin veya cümlenin vaz'ının aslı, kelimenin değişimindeki tarihi evreler gibi bazı ölçütler söz konusudur.

Nahiv âlimleri bir kelimenin en yalın halini veya alamet almamış halini asıl kabul ederken, herhangi bir alamet almış kelimeyi de fer' kabul ederler. Örneğin müennes bir kelime, müenneslik alameti aldığı için fer' kabul edilirken, müenneslik alameti almayan müzekker kelime asıl kabul edilmiştir. Bunun gibi marife bir kelime marifelik alameti aldığı için fer' kabul edilmiş; fakat nekira kelime marifelik alameti almadığı için asıl kabul edilmiştir. Aynı zamanda müsennâ ve cem' kelimeler tesniye ve cem' alameti aldığı için fer' kabul edilmiş; fakat müfred kelime alamet almadığı için asıl kabul edilmiştir.

Nahiv âlimlerinin asıl ve fer'in tespitinde yararlandıkları bir diğer husus kesretu'l-isti'mâl yani kullanımın çokluğu, yaygınlığıdır. Kullanımın yaygınlığı ile birlikte bir aslın dışına çıkıldığı görülebiliyor. Örneğin aslolan أَيُّ شَيْءٍ ifadesi iken, أَيُّ شَيْءٍ ifadesinin, kullanımının yaygınlığı ile birlikte fer' kabul edildiği görülebiliyor.

Arapça'da vaz' edilişinin aslı itibarı ile lafzın, isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrıldığı görülmektedir. Cümle ise isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır. İster isim cümlesi olsun, ister fiil cümlesi olsun anlamı olan, herhangi bir anlam bildiren bir cümlenin kuruluşunda ismin varlığı zorunludur. Yani isim olmadan anlamlı bir cümle kurulamaz. Bundan dolayı nahiv âlimleri ismi asıl, fiil ve harfi ise fer' kabul etmişlerdir.

Nahiv âlimleri amel etme hususunda fiili asıl, isim ve fiile benzeyen harfleri ise fer‘ kabul etmişlerdir. Öte taraftan engelleyici bir durum olmadıkça âmilin mamulüne takaddüm etmesinin vucûbiyetini cümlede aslolan fiil cümlesidir hükmüne gerekçe kılarlar. Çünkü fiil ki amelde asıldır, mamulüne ki o da faildir, takaddüm eder.

İ‘râbda asıl ve fer‘ konusunda ise nahiv âlimlerinin tespit ettiği asıl isimdir. Nahiv âlimlerinin i‘râbda ismi asıl kabul etmelerinin gerekçelerinden biri, anlamda karışıklığın önüne geçmek için ismin mu‘rab olmasının zorunluluğudur. Örneğin مَا أَحْسَنَ زَيْدًا ibaresi taaccub için, مَا أَحْسَنَ زَيْدًا ibaresi nefiy için, مَا أَحْسَنُ زَيْدٍ ibaresi ise istifham için kullanılır. Eğer isim için i‘râb söz konusu olmasaydı, bu durumda taaccub, nefiy ve istifhâm birbirine karışacaktı. Ne ifade edildiği tam olarak anlaşılamayacaktı. Bundan dolayı da nahiv âlimleri ismin mu‘rab olmasını zorunlu görmüş ve i‘râbda ismi asıl kabul etmişlerdir.

Nahiv âlimleri ismi i‘râbda asıl kabul etmekle beraber, onu binâda da fer‘ kabul etmişlerdir. Çünkü binâda yani lafzın sonunun değişmemesinde aslolan fiil ve harftir. Fakat muzari fiil bazı yönlerden isme benzediği için aslından çıkmış ve mu‘rab olmuştur. Nahiv âlimleri benzerliği, asıldan çıkıp fer‘ olmanın gerekçelerinden biri olarak kabul ediyorlar. Örneğin inne ve benzerlerini fiil gibi amel ettiği için, amel etmede fiilin fer‘i kabul etmişlerdir.

Asıl ve fer‘ ile ilgili nahiv âlimlerinin tespit ettiği aslî kaideler vardır. Fer‘in asıl ile eşit olmaması, fer‘in derecesinin aslın derecesinden daha zayıf olması, fer‘ için geçerli olmayan şeyin asıl için geçerli olabilmesi, aslı olmayanın fer‘inin olamaması, aslın takdir edilmesinin fer‘in takdir edilmesinden öncelikli olması gibi kaideler, nahiv âlimlerinin asıl ve fer‘ için tespit ettiği aslî kaidelerden bazısıdır.

Nahiv âlimleri bazı harf ve edatlar için asıllar tespit etmişlerdir. Örneğin inne ve benzerlerinde aslolan innedir. İstifhâm edatlarında aslolan hemzedir. İstisna edatlarında aslolan إِلاَّ edatıdır. Nasb edatlarında aslolan اَنَّ dir. Şart edatlarında aslolan اِنْ dir. Kasem harflerinde aslolan ب harfidir. Kâne ve benzerlerinde aslolan kânedir. Atıf harflerinde aslolan و harfidir. Nidâ edatlarında aslolan بِا edatıdır.

Nahvî delillerden semâ ve kıyas nahiv âlimleri tarafından aslî nahvî delillerden sayılırken, icmâ ve istishâb ise fer‘î nahvî delillerden kabul edilmiştir. Dilin aslı önceki nesillerden duyulan ve onlardan duyulanlar üzerine yapılan kıyasa dayandığı için semâ ve

kıyas aslî delillerden kabul edilmiştir. Kıyasta ise kendisine kıyaslanan yani mekîs aleyh asıl kabul edilmiş, kıyaslanan yani mekîs ise fer' kabul edilmiştir.

LÜGATÇE

Aded: Sayı. ثلاث أرقام اشتريت ثلاث adedir.

Alem: Özel isim.

Asıl: Nahiv âlimleri tarafından nahvî bir hükmün temellendirilmesinde veya gerekçelendirilmesinde esas kabul edilen husus.

Atıf: Bir lafzın bir harf vasıtasıyla başka bir lafzı takip etmesi. Atfı gerçekleştiren harfe “atıf harfî” denir.

Cem‘: Çoğul.

Fer‘: Nahiv âlimleri tarafından nahvî bir hükmün temellendirilmesinde veya gerekçelendirilmesinde esas kabul edilenin dışında kalan unsurlar.

Fürû‘: Fer‘ kelimesinin çoğulu. Fer‘ler.

Gayri munsarif: Sonuna tenvîn ve kesre almayan isim.

Harf-i tarif: Bir ismin başına onu marife yapmak için gelen ال harfleri.

Hazif: Kaldırma, atma, giderme, silme.

İ‘tilâl: Kelimenin illet harflerinden birini alması.

İllet: Nahvî bir hükmün ortaya çıkmasını sağlayan sebep, gerekçe.

İsm-i tasğîr: Küçültme ismi. Örneğin جُنْدُ kelimesinin ism-i tasğîri جُنَيْدُ kelimesidir.

İsti‘âre: Müşebbeh ya da müşebbehun bihten sadece birinin kullanıldığı teşbih, benzetme.

İstidlâl: Delil göstermek, delil istemek.

İstifhâm: Soru.

İstikbâl: Gelecek zaman.

İştikak: Türeme. Örneğin fiilin isimden türemesi.

İzafet: Tamlama. En az iki ismin bir araya gelerek anlam bakımından birbirini tamamlamaları.

Kasem: Yemin.

Kesretu’l-İsti‘mâl: Kullanımın çokluğu, genelliği.

Lafzatullah: الله lafzı.

Ma‘dûd: Sayılan. ثلاث أرقام اشتريت ثلاث ma‘dûddur.

Mahkûmun aleyh: İsim cümlesinde mübtedâ.
Mahkûmun bih: İsim cümlesinde haber.
Mamul: Kendisi üzerinde bir âmilin amel ettiği kelime.
Marife: Belirli. Marife isim: Belirli isim.
Mecâz: Sözü gerçek anlamının dışında kullanımı.
Mevsûf: Herhangi bir sıfatla vafedilmiş.
Mu'tell fiil: Kök harflerinden biri illet harfi olan fiildir.
Muhberun anh: İsim cümlesinde haber.
Muhberun bih: İsim cümlesinde mübteda.
Muksemun bih: Kendisiyle yemin edilen. Örneğin **اللَّهُ أَقْسَمُ بِاللَّهِ** cümlesinde **اللَّهُ** (lafzatullah) muksemun bihtir.
Müfred: Tekil.
Müsned ileyh: İsim cümlesinde haber.
Müsned: İsim cümlesinde mübteda.
Müşebbeh: Benzetilen. Örneğin “Aslan gibi adam” cümlesinde “adam” müşebbehtir.
Müşebbehun bih: Kendisine benzetilen. Örneğin “Aslan gibi adam” cümlesinde müşebbehun bih olan “aslan” lafzıdır.
Müştak minh: Türetilen. Örneğin fiil, isimden türemişse, müştak minh olan isimdir.
Müştak: Türeyen. Örneğin fiil, isimden türemişse müştaktır.
Nekira: Belirsiz. Nekira isim: Belirsiz isim.
Sahîh fiil: Kök harflerinden biri illet harfi (ا، و، ي) olmayan fiildir.
Şâz: Nahvî bir kuralın dışına çıkan ve kendisiyle kıyasın caiz olmadığı kullanım.
Tahzîr: Uyarı, ikaz etme. Örnek: **إِيَّاكَ أَنْ تُكْذِبَ** (Yalan söylemekten kaçın)
Tasrîf: Çekim. Fiil ve isimlerin yapısında meydana gelen değişiklik.
Te'kîd: Cümlenin anlamını pekiştirme.
Te'nîs: Dişil olma durumu. Müenneslik.
Terkîb: Bir lafzın başka bir lafız ile birleştirilmesi.
Tesniye: İkil.
Teşbih: Benzetme.
Tezkîr: Eril olma durumu. Müzekkerlik.
Usûl: Asıl kelimesinin çoğulu. Asıllar.

KAYNAKÇA

- ‘Abduttevvâb, Ramadan, *el-Medhal ile ‘ilmi’l-Luğa ve Menâhici’l-Bahsi’l-Luğavî*, Mektebetu’l-Hanci, 3. Baskı, Kahire 1417/1997.
- ‘Arâbe, ‘Âmir, *el-Asl ve’l-Fer’ fi’n-Nahvi’l-‘Arabî İbnu’l-Enbârî ‘Ayyineten*, Câmi‘atu Kasdi Merbah Kulliyetu’l-Âdâb ve’l-luğât, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cezayir 2013.
- ‘Avnî, Hâmid, *el-Minhâcu’l-Vâdih li’l-Belâğa*, el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, Kahire, ts.
- Ahmed Muhtar, Abdulhamid Ömer, *el-Bahsu’l-Luğavî ‘İnde’l-‘Arab, Âlemu’l-Kutub*, 6. Baskı, Kahire 1988.
- Bouabdallah, Labidi, *el-Hattu’l-‘Arabî, el-Mutâla‘atu’l-Muveccehe, en-Nahv, el-Belâğa, el-‘Arûd, Vizâretu’t-Terbiyeti’l-Vataniyye*, Cezayir 2008.
- Civelek, Yakup, *Arap Dilinde İ‘râb Olgusu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.
- Çetin, Nihat M., “Arap”, DİA, İstanbul 1991, III.
- Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, İsam Yay., İstanbul 2009.
- Dîvânu İmri’i’l-Kays*, şrh. Abdurrahman el-Mestâvî, Dâru’l-Ma‘rife, 2. Baskı, Beyrut 1425/2004.
- Durmuş, İsmail, “Tef‘ile”, DİA, İstanbul 2011, XXXX.
- Ebu’l-Fidâ, ‘İmâduddîn İsmâil b. el-Efdâl Ali el-Eyyûbî, *el-Kunnâş fi fenneyi’n-Nahv ve’s-Sarf*, thk. Riyad b. Hasan el-Havâm, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 2000.
- Ebu’l-İrfân, Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alê Şerhi’l-Eşmûnî li Elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1417/1997.
- el-‘Anzî, Abdullah b. Yusuf b. İsa b. Yakub el-Cedî‘, *el-Minhâcu’l-Muhtasar fi ‘İlmeyi’n-Nahvi ve’s-Sarf*, Muessesetu’r-Reyyân, 3. Baskı, Beyrut 1428/2007.
- el-‘Avtebî, Seleme b. Muslim b. İbrahim es-Suhârî, *el-İbâne fi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sakâfe, 1. Baskı, Maskat 1420/1999.
- el-‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ezecî el-Bağdâdî, *Mesâil Hilâfiyye fi’n-Nahv*, Dâru’ş-Şarki’l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1992.
- *et-Tebyîn ‘an Mezhebi’n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, thk. Abdurrahman el-‘Asîmîn, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1406/1986.

- *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-'Îrâb*, thk. Abdulilâh en-Nebehân, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Şam 1416/1995.
- el-Afğânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mûcezz fî Kavâ'idi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1424/2003.
- *Fî Usûli'n-Nahv*, el-Mektebetu'l-Esedî, Beyrut 1407/1987.
- el-'Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseyn, *et-Tirâz li-Esrâri'l-Belâğa ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu'l-'Unsûriyye, 1. Baskı, Beyrut 1423/2002.
- el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, 4. Baskı, Kahire 1418/1997.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğaffâr 'Attâr, Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1990.
- el-Curcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1403/1983.
- el-Curcânî, Abdulkâhir, *el-Muktesid fî Şerhi'l-îdâh*, thk. Kâzım Bahru'l-Mercân, Dâru'l-Reşîd, Bağdat 1982.
- *Esrâru'l-Belâğa fî 'İlmi'l-Beyân*, thk. Muhammed Reşid Rıza, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1409/1988.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasan Hindâvî, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Şam, ts.
- el-Ensârî, Velîd 'Âtîf, *Nazariyyatu'l-'Âmil fî'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfî, İrbid 1435/2014.
- el-Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasan, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan ve diğeri, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1982.
- *Şerhu'r-Radî 'alê Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Yusuf Hasan Ömer, Câmi'atu Kâr Yûnus, 2. Baskı, Bingazi 1996.
- el-Ezherî, Ebu'l-Velîd Zeynuddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1421/2000.
- *Şerhu 'Avâmili'n-Nahviyye fî Usûli 'İlmi'l-'Arabîyye*, thk. el-Bedrâvi Zehrân, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts.
- el-Ferâhîdî, el-Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1424/2003.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut 2005/1426.
- el-Ğalâyînî, Mustafa b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafa, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 28. Baskı, Beyrut 1414/1993.

- el-Harîrî, el-Kasım b. Ali b. Muhammed b. Osman Ebû Muhammed, *Mulhatu'l-İ'râb*, Dâru's-Selâm, 1. Baskı, Kahire 1426/2005
- el-Hâşimî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa es-Seyyîd, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'âni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf es-Sumeylî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1434/2013.
- el-Hâzimî, Ahmed b. Ömer b. Musâid, *Fethu Rabbi'l-Beriyye fi Şerhi Nazmi'l-Âcurûmiyye*, Mektebetu'l-Esedî, 1. Baskı, Mekke 1431/2010.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kırımî, *el-Kulliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1419/1998.
- el-Kudât, Selman, *Zâhiretu'l-Ummât fi'n-Nahvi'l-'Arabî, Hevliyyâtu'l-Câmi'ati't-Tûnusiyye*, Sayı: 36, Tunus 1995.
- el-Mahallî, Muhammed b. Ali, *Şifâu'l-Ğalîl fi 'İlmi'l-Halîl*, thk. Şa'bân Sâlih, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut 1411/1999.
- el-Melh, Hasan Hamîs, *Nazariyyatu'l-Asl ve'l-Fer' fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Dâru'ş-Şurûk, Amman 2001.
- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Şam 1416/1996.
- el-Mubberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. 'Umeyr el-Ezdî es-Sumâlî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayme, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, ts.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddin Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali, *el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'âni*, thk. Fahrudin Kabave, Muhammed Nedim Fâdıl, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1413/1992.
- el-Osman, Hasan Ahmed, *el-Ummuhât fi'l-Ebvâbi'n-Nahviyye*, el-Mektebetu'l-Mekiyye, 1. Baskı, Mekke 1425/2004.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *Umdetu'l-Kitâb*, thk. Bisâm Abdulvahhâb el-Câbî, 1. Baskı, Beyrut 1425/2004.
- er-Râcihî, 'Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, Riyad 1420/1999.
- er-Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa b. Ali b. Abdullâh, *Risâletân fi'l-Luğa*, thk. İbrahim Sâmirrâî, Dâru'l-Fikri li'n-Neşr ve't-Tevzî', Amman 1984.
- es-Sâ'idî, Abdurrezzak b. Ferrâc, *Mevtu'l-Elfâz fi'l-'Arabiyye*, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Medine 1419/1998.
- es-Sicistânî, Ebû Hâtım Sehl b. Muhammed, *el-Muzekker ve'l-Muennes*, thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin, Dâru'l-Fikr, Şam 1997.

- es-Subkî, Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1. Baskı, Beyrut 1423/2003.
- es-Suheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, *Netâicu'l-Fikr fî'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv*, thk. 'Abdul'âl Sâlim Mukerrem, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 1406/1985.
- *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, bsmyy., 1399/1979.
- *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Mahmud Suleyman Yakut, Dâru'l-Marifeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1426/2006.
- *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1998.
- *Mu'cemu Mekâlîdi'l-'Ulûm fî'l-Hudûd ve'r-Rusûm*, thk. Muhammed İbrahim 'Abâde, Mektebetu'l-Âdâb, 1. Baskı, Kahire 1424/2004.
- eş-Şâvî, Yahya b. Muhammed, *İrtikâu's-Siyâde fî 'İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Abdurrezzak Abdurrahman es-Sa'dî, Dâru'l-Enbâr, 1. Baskı, Ramâdî 1411/1990.
- eş-Şimrî, Âmine Reşîd Hâbûr, *Zâhiratu'l-Asl ve'l-Fer' inde Sibevyh*, Mektebetu Âfâk, 1. Baskı, Kuveyt 1434/2013.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1413/1993.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Cumel fî'n-Nahv*, thk. Ali el-Hamd, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Şam 1990.
- *el-Îdâh fî 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek, Dâru'n-Nefâis, 3. Baskı, Beyrut 1399/1979.
- *el-Lâmât*, thk. Mâzin el-Mubarek, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Şam 1405/1985.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Şifâu'l-Ğalîl fî Beyâni's-Şebih ve'l-Muhîl ve Mesâliki't-Ta'lîl*, thk. Hamad el-Kubeyî, Matba'atu'l-İrşâd, 1. Baskı, Bağdat 1390/1971.
- Hacıbekiroğlu, Abdullah, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler*, Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.
- Hassân, Temmâm, *el-Usûl*, 'Âlemu'l-Kütüb, Kahire 1420/2000.
- Hicâzî, Mahmud Fehmî, *Ususu 'İlmi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Dâru's-Sekâfe li't-Tibâ'eti ve'n-Neşr, Kahire 2003.

- İbn ‘Akîl, Abdullah b. Abdurrahman el-’Akîlî el-Hemedâni el-Mısırî, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘‘alê Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru’t-Turâs, 20. Baskı, Kahire 1400/1980.
- İbn ‘Usfûr, Ali b. Mu’min b. Muhammed el-Hadramî el-İşbîlî, *El-Mumti‘u’l-Kebîr fi’t-Tasrîf*, thk. Fahrudin Kabâve, Mektebetu Lübnan, 1. Baskı, Lübnan 1996.
- *Şerhu Cumeli’z-Zeccâcî*, thk. Sâhib Ebû Necâh, Vizâretu’l-Evkâf, 1. Baskı, Bağdat 1982.
- İbn Âcurrûm, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, *el-Âcurrûmiyye*, Dâru’s-Samî‘î, Riyad 1419/1998.
- İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman, *Sirru Sinâ‘ati’l-İ‘râb*, Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1421/2000.
- *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, ‘Âlemu’l-Kütüb, Beyrut, ts.
- *el-Luma‘ fi’l-‘Arabiyye*, thk. Semih Ebû Muğlâ, Dâru Mecdelâvî, Amman 1988.
- İbn Cum‘a, ‘Abdulaziz b. Yezîd el-Mûsilî, *Şerhu Elfiyeti İbn Mu‘tî*, thk. Ali Musa eş-Şemûlî, Mektebetu’l-Harîcî, 1. Baskı, Riyad 1405/1985.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr, bsmyy., 1399/1979.
- *es-Sâhibî fi fikhi’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve mesâilihâ ve Suneni’l-‘Arab fi Kelâmihâ*, Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, ts.
- *Muğni’l-Lebîb ‘an Kutubi’l-E‘ârib*, thk. Mâzin el-Mubarek ve Muhammed Ali Hamdullah, Dâru’l-Fikr, 6. Baskı, Şam 1985.
- *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Beyrut 1431/2010.
- İbn Manzur, Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu’l-‘Arab*, thk. Muhammed Sâdık el-‘Ubeydî ve Emîn ‘Abdulvahhâb, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 3.Baskı, Beyrut 1419/1999.
- İbn Mu‘tî, Ebu’l-Hüseyn (Ebû Zekeriyâ) Zeynuddîn Yahyâ b. Abdilmu‘tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, *el-Fusûlu’l-Hamsûn*, thk. Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Matbaatu ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1396/1976.
- İbn Sîde, Ebu’l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mursî, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Cefâl, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1417/1996.
- İbn Yaîş, Ebu’l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu’l-Mufassal*, Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1422/2001.

- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetu'l-Kiraat*, thk. Saîd el-Afğânî, Câmi'atu Bingazi, 1. Baskı, Beyrut 1972.
- İbnu Ebi'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn, *el-Feleku'd-Dâir 'ale'l-Meseli's-Sâir*, thk. Ahmed el-Hûfî ve Bedevî Tabâne, Dâru'r-Rufâî, 2. Baskı, Riyad 1404/1984.
- *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed İbrahim, Dâru'l-kitâbi'l-'Arabi, 1. Baskı, Bağdat 1427/2007.
- İbnu Mes'ûd, Ahmed b. Ali, *Merâhu'l-Ervâh*, el-Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul, ts.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebrûk Muhammed, Mektebetu'l-Hâncî, 1. Baskı, Kahire 2002.
- *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille*, thk. Saîd el-Afğânî, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut 1391/1971.
- *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Fahr Sâlih Kadâre, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut 1995.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Câmi'u'l-Kebîr fî Sinâati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*, thk. Mustafa Cevâd, Matbaatu'l-Mecma'i'l-İlmî, 1375/1956.
- *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî, Bedevî Tabâne, Dâru Nahdati Mısır, Kahire, ts.
- İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mubârek b. Esîruddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâyetu fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Baskı, 1421/2000.
- İbnu'l-Hâcib, Ebu 'Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yunus, eş-Şâfiye fî 'İlmi't-Tasrîf, thk. Hasan Ahmed el-Osman, el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1. Baskı, Mekke 1415/1995.
- *el-İdâh fî şerhi'l-Mufassal*, thk. Musa Benây el-'Alîlî, Matba'atu'l-'Ânî, 1. Baskı, Bağdad 1982.
- *Emâlî İbni'l-Hâcib*, thk. Fahr Salih Suleyman Kadâre, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1409/1989.
- İbnu'l-Haşşâb, Abdullah b. Ahmed, *el-Murtecel fî Şerhi'l-Cumel*, thk. Ali Haydar, Dâru'l-Hikme, Şam 1972.
- İbnu'l-Verrâk, Muhammed b. Abdullah b. el-Abbâs Ebu'l-Hasan, *'İlelu'n-Nahv*, thk. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 1420/1999.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fî'n-Nahv*, thk. Abdulhüseyn el-Fetelî, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut 1988.
- Kasım, Muhammed Ahmed, *'Ulûmu'l-Belâğa el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, el-Muessesetu'l-Hadîse li'l-Kitâb, 1. Baskı, Trablus 2003.

- Kılıç, Hulusi, “İştikak”, DİA, İstanbul 2001, XXIII.
- Muntazır Hasan Ali, *el-Asl ve'l-Fer' fi Şerhi'r-Radî 'alê Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 'Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs, İrbid 2010.
- Sibeveyh, Ebu Bişr 'Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hanci, 2. Baskı, Kahire 1402/1982.
- Yıldırım, Abdullah, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler/Editör: İsmail Güler*, İsam Yay., İstanbul 2015.

